

UNIVERSITAT DE BARCELONA

**LA GUERRA I EL PENSAMENT ESTRATÈGIC:
EL PUNT DE VISTA DIDÀCTIC**

Anna Bastida Navarro

**Tesi de doctorat dirigida pel
Dr. Gabriel Cardona Escanero**

Barcelona, abril de 1992

SUMARI

INTRODUCCIÓ	1

PRIMERA PART: UNA PROPOSTA D'INTEGRACIÓ DE L'ESTUDI DE LA GUERRA ALS CURRICULA DE CIÈNCIES SOCIALS A CATALUNYA.

CAPÍTOL 1. - L'ABSÈNCIA DE LA GUERRA EN L'ENSENYAMENT DE LES CIÈNCIES SOCIALS.

1.1. Introducció.	8
1.2. Constatacions d'una absència sorprenent.	8
1.2.1. Els coneixements dels alumnes.	8
1.2.2. Els continguts bàsics dels llibres de text:	11
1. - Sisè d'EGB; 2. - Setè d'EGB; 3. - Vuitè d'EGB; 4. - Primer de BUP; 5. - Tercer de BUP; 6. - COU; 7. - Conclusions sobre l'anàlisi dels llibres de text; 8. - Monografies dedicades a la guerra.	
1.2.3. La guerra al disseny curricular bàsic.	20
1.3. Algunes hipòtesis justificatives d'un fenomen tan inexplicable com durader.	21
1.3.1. La formació i les opcions de mestres i professors.	22
1.3.2. Una ràpida mirada comparativa als estudis actuals de la història de la guerra:	25
1. - Breu panorama dels estudis d'història de la guerra en alguns països estrangers; 2. - La migradesa de la historiografia militar espanyola.	

1.4. Conclusions.	35

CAPÍTOL 2 . - PER QUE CALDRÍA ENSENYAR LA GUERRA?

2.1. Introducció.	37
2.2. Què és la guerra?.	38
2.3. La guerra, un fenomen persistent en la història?.	40
2.3.1. El passat europeu.	42
2.3.2. El passat català.	45
2.4. L'empremta de la guerra a la història.	50
2.4.1. La guerra feudal.	51
2.4.2. Guerra i Revolució Industrial.	59
2.5. La potencialitat didàctica i educativa de la guerra.	64
2.5.1. Alguns aspectes metodològics.	64
2.5.2. Qüestions de contingut.	66
2.6. Conclusions.	73

CAPÍTOL 3 . - LA GUERRA A L'AULA

3.1. Introducció.	76
3.2. Proposta general d'objectius generals i terminals.	77
3.3. Proposta de continguts.	79
3.3.1. Els fets: una cronologia elemental de l'evolució de la guerra al món occidental:	79
1. - Prehistòria i antiguitat; 2. - Edat Mitjana; 3. - Edat Moderna; 4. - Edat contemporània.	

3.3.2. Els conceptes: un vocabulari bàsic per a la història de la guerra.	
97	
3.3.3. Els valors.	101
3.4. Algunes orientacions didàctiques.	102
3.4.1. Proposta de tractament didàctic de la guerra:	102
1. - Aspectes referits als combatents; 2. - Aspectes relacionats amb el combat; 3. - El context material i cultural del combat	
3.4.2. Una aplicació de la proposta de tractament de la guerra: la guerra a la Polis clàssica:	108
1. - La guerra a la Polis clàssica (Quadre); 2. - La guerra a la Polis clàssica.	
3.4.3. Dos suggeriments per a organitzar activitats d'aprenentatge centrades entorn de la guerra:	119
1. - Una proposta per a l'ensenyament primari; 2. - Una proposta per a l'ensenyament secundari.	
3.5. Proposta de materials bibliogràfics.	121
3.5.1. L'ús dels materials literaris en la integració de la guerra a la didàctica de les Ciències Socials.	121
3.5.2. Bibliografia:	124
1. - Bibliografia bàsica i general; 2. - Armes, armadures i uniformes; 3. - Antiguitat; 4. Edat Mitjana; 5. - Edat Moderna; 6. - Edat Contemporània; 7. - Els clàssics del pensament militar; 8. - Biblioteques, museus i institucions especialitzades.	
3.6. Conclusions a la primera part.	131

**SEGONA PART: PROPOSTA D'UN TERCER NIVELL DE
CONCRECIÓ CENTRAT ENTORN DE
LA PRIMERA GUERRA MUNDIAL.**

CAPÍTOL 1. - INTRODUCCIÓ	133

**PRIMERA SECCIÓ: ALGUNES CONTRIBUCIONS A L'ANÀLISI DE LA
PRIMERA GUERRA MUNDIAL.**

CAPÍTOL 2. - COMBAT I QUOTIDIANITAT ALS DIVERSOS FRONTS.

2.1. Introducció.	138
2.2 Els inicis de la guerra.	139
2.3. El front Oriental.	142
2.4. El front Occidental.	152
2.4.1. Les trinxeres.	152
2.4.2. Les ofensives aliades del 1914 al 1915.	154
2.4.3. Els esforços per innovar la tàctica.	155
2.4.4. La vida quotidiana de la infanteria a les trinxeres.	164
2.4.5. Els canvis de 1916.	170
2.4.6. 1917.	177
2.4.7. L'ofensiva alemanya de la primavera de 1918.	180
2.5. La guerra naval.	184
2.6. Els altres escenaris bèl·lics.	193
2.6.1. L'Orient Mitjà.	193
2.6.2. Guerra de muntanya.	196
2.6.3. La guerra a les colònies africanes.	198
2.7. L'impacte físic i psicològic de la guerra.	200
2.7.1. Les baixes per mort, ferides i malaltia física.	200
2.7.2. Els trastorns psicològics.	207
2.7.3. Les destruccions materials.	212
2.7.4. El tracte rebut per la població civil.	216

2.8. Conclusiones.	218

CAPÍTOL 3. - LA DIRECCIÓ DE LA GUERRA

3.1. Introducció.	223
3.2. Els exèrcits bel·ligerants.	224
3.3. Orígens socials i formació dels quadres militars.	225
3.4. La instrucció de les tropes.	230
3.5. La doctrina de l'ofensiva.	235
3.6. La qüestió de la incompetència militar.	242
3.7. La direcció estratègica de la guerra.	247
3.7.1. Els plans de guerra i el seu fracàs.	248
3.7.2. L'adaptació a la prolongació de la guerra:	255
1. - Les alternatives estratègiques; 2. - L'evolució de les relacions entre els poders civil i militar.	
3.7.3. Els objectius estratègics i polítics de les potències bel·ligerants. 268	
3.8. Les causes estratègiques de la victòria i de la derrota.	274
3.9. Conclusiones.	282

CAPÍTOL 4. - EL PROVEÏMENT DE LA GUERRA: ELS COMBATENTS

4.1. Introducció.	285
4.2. El reclutament.	285

4.3. Les arrels de l'entusiasme bel·licista.	288
4.3.1. Guerra i opinió pública.	289
4.3.2. Els agents de formació d'opinió.	290
4.3.3. Els intel·lectuals.	293
4.3.4. Grups d'opinió i de pressió.	295
4.3.5. L'escola.	298
4.4. El fracàs de l'oposició a la guerra.	305
4.4.1. El moviment obrer.	307
4.4.2. L'antimilitarisme.	309
4.4.3. L'acceptació de la guerra.	312
4.4.4. La reacció popular a la movilització.	320
4.5. El xoc amb la realitat.	322
4.5.1. La decepció.	322
4.5.2. La reraguarda.	325
4.5.3. 'Glory of women'	329
4.5.4. La progressiva escassetat de combatents.	330
4.6. La perseverança dels combatents.	334
4.6.1. El sentit del deure.	334
4.6.2. Desercions i motins.	335
4.7. Conclusions.	343

CAPÍTOL 5. - EL PROVEÏMENT DE LA GUERRA: EL MATERIAL

5.1. Introducció.	346
5.2. L'adaptació de la producció a l'allargament de la guerra.	348

5.2.1. Les potències centrals:	349
1. - Alemanya; 2. - Àustria-Hongria	
5.2.2. Els aliats:	355
1. - Gran Bretanya; 2. - França; 3. - L'Imperi Rus; 4. - Itàlia; 5. - Els Estats Units.	
5.2.3. El finançament de la guerra.	366
5.3. Les conseqüències socioeconòmiques del model de proveïment. ..	367
5.3.1. Els empresaris industrials.	367
5.3.2. Les classes treballadores:	369
1. - Les potències centrals; 2. - Els aliats.	
5.3.3. Classes mitges urbanes i pagesia.	378
5.3.4. La protesta obrera.	380
5.3.5. Continuïtat o ruptura en l'evolució de les societats bel·ligerants?.	388
5.4. Conclusions: la clau socioeconòmica de la victòria i de la derrota.	392

CAPÍTOL 6. - CLOENDA

6.1. La fi de la guerra als camps de batalla.	396
6.2. Els fronts interiors.	401
6.3. Victòria i derrota.	404
6.4. Conclusions a la Primera Secció.	405

SEGONA SECCIÓ: LA PRIMERA GUERRA MUNDIAL A L'AULA

CAPÍTOL 7. - ALGUNES PROPOSTES D'ESTRUCTURACIÓ

**D'UN TERCER NIVELL DE CONCRECIÓ ADRECAT ALS
ENSENYAMENTS SECUNDARIS I CENTRAT ENTORN DE
LA PRIMERA GUERRA MUNDIAL.**

7.1. Introducció.	417
7.2. Presentació, seqüenciació i objectius del tema.	421
7.2.1. Un tractament global de la Primera Guerra Mundial: ...	422
1. - Objectius ; 2. - Seqüenciació.	
7.2.2. Un tractament tangencial de la Primera Guerra Mundial:	424
1. - Objectius; 2. - Seqüenciació.	
7.3. Fets i conceptes: cronologies i definicions.	425
7.4. Valors.	436
7.5. Sugeriments per organitzar activitats d'aprenentatge. Procediments.	439
7.5.1. Jocs.	440
7.5.2. Treballs sobre textos.	441
7.5.3. Propostes interdisciplinars.	441
7.6. Bibliografia.	442
7.6.1. Obres generals.	442
7.6.2. Aspectes militars.	443
7.6.3. Aspectes socioeconòmics.	444
7.6.4. Literatura i memòries de guerra:	445
1. - Obres generals; 2. - Àustria-Hongria; 3. - Alemanya; 4. - França; 5. - Gran Bretanya i Estats Units; 6. - Itàlia; 7. - Rússia; 8. - Sèrbia; 9. - Estudis literaris.	
7.6.5. Iconografia.	450
7.6.6. Filmografia.	450
7.7. L'experiència en l'ensenyament de la Primera Guerra Mundial. ..	451

7.7.1. Desenvolupament de la primera opció: la Primera Guerra Mundial com a tema central.	451
7.7.2. La segona opció: un tractament tangencial de la Primera Guerra Mundial.	453
7 (apèndix). - Materials de classe.	456
CONCLUSIONS	482
BIBLIOGRAFIA	487
MAPES	512

INTRODUCCIÓ

El propòsit d'aquesta tesi és doble: demostrar la necessitat d'integrar el tractament dels fenòmens bèl·lics als currícula de Ciències Socials, als ensenyaments primari i secundaris, i posar de manifest que aquesta integració és possible i que es pot fer ben feta.

Aquesta és una tesi modesta. No descobreix fonts primàries ni posa en joc dades fins ara desconegudes. Proposa, en canvi, un determinat tractament d'uns materials ja coneguts i amb explícita finalitat didàctica. L'única innovació és l'estructura mateixa del recull i la intenció educativa que la guia. Es tracta d'un treball de conjuminació de materials procedents de la història militar però també de la literatura -de ficció o no- creada entorn de la guerra. De l'entrecreuament d'aquests materials en surt allò que constitueix el nucli de la proposta: suggeriments per a l'ensenyament de les Ciències Socials.

És de dir que he gosat d'introduir-me en l'àmbit de la història militar sense tenir-hi cap qualificació prèvia. A la inseguretat que procedeix d'aquest fet s'hi afegeix el tradicional desconeixement que les dones tenim de l'àmbit de la guerra -de primera mà, vull dir-, desconeixement que és degut a la discriminació pel gènere en les activitats bèl·liques:

"En el curs de la història, ben pocs éssers humans han caigut per un fusell sostingut per una dona, i la gran majoria d'ocells i de bèsties han estat morts pels homes, per vostès, i no per nosaltres¹".

O, vist des d'un punt de vista masculí:

"La guerra feia part d'aquest món d'homes pel qual les dones senten ben poca curiositat²".

Malgrat el qual, sempre m'ha cridat l'atenció la fascinació que les coses de la guerra són capaces d'exercir en les persones i sobre el qual Sir Ian Hamilton advertia el novel·lista Erich Maria Remarque:

¹ Virginia Woolf: *Tres guinees*. Barcelona, Lumen, 1977 (1938), p. 14.

² Pierre Duieu: *La Rochelle. La Comèdia de Charleroi*, transcrit a Glover i Silkin, 1990, p. 533.

"Perquè c' contrapoder de l'atractiu i la bellesa de la guerra al qual vosté no hi fa, assenyadament, cap referència és gran i terrible.

Però és latent a la seva ànima, atrinxerat en algun lloc. Ha vist mai desfilat un cos d'exèrcit alemany, amb les senyeres desplegadas i sent tremolar la terra amb el seu pas? (...)

Aquestes són les llegendes i il·lusions que vosté ha de traspasar molt ràpidament amb la seva ploma.

Perquè els nois d'avui són iguals com vosté era fa vint anys i com jo en fa seixanta (...)³".

I perquè sir Ian Hamilton tenia raó considero que paga la pena de fer l'esforç de tractar la guerra i fer-ho de forma racional per tal de contrapesar la seducció que pot exercir sobre els adolescents a partir de missatges procedents de molts orígens però, fonamentalment, dels mitjans de comunicació massius. En efecte, l'espectacle en què queda convertida la guerra -per a nosaltres de moment, sempre és la guerra d'altri: o del passat o d'altres llocs- es pot apoderar còmodament d'infants i adolescents perquè no connecta amb cap interpretació que la matisi, la verifiqui o bé la falsegi, la complementi o l'expliqui: en aquest àmbit el saber històric impartit a l'escola o l'institut corre de forma paral·lela amb les adquisicions que es fan als mitjans sense trobar-se ni potenciar-se gairebé mai.

Molts de nosaltres ens vam interessar per l'educació per la pau a finals de la dècada dels setantes i començaments de la dels vuitantes, en l'època de la qüestió dels euromíssils i la discussió sobre la conveniència o no de la pertinença de l'Estat espanyol a l'OTAN. Va ser arran del contacte aleshores establert amb la terminologia de l'armament "estratègic" i "tàctic" que em vaig reflexionar sobre un fet que em va deixar sobtadament perplexa: podem parlar tant en favor de la pau si no sabem com és la guerra? I com és que un fenomen tan cor·ú al llarg de la història ha merescut un tractament didàctic tan manifestament esquifit? Perquè educar per la pau es, alhora, educar contra la guerra, però resulta que la guerra ens és desconeguda. Com a conseqüència, em vaig plantejar la necessitat de disposar d'una "història de la guerra per a nens i nenes", i aquest és el punt de partença d'aquest

³El general Sir Ian Hamilton (1853-1947) havia combatut a la guerra anglobòer i va comandar les tropes britàniques a l'operació de Gal·lipoli (1915-1916). La carta a què pertany aquest fragment és del 19 de juny del 1929 i és transcrita a Glorver i Silkin, 1990, p. 610.

treball que, no cal dir, ha perdut molta envergadura per tal de concentrar-se en alguns temes i convertir-se, alhora, en una "història de la guerra per a mestres i professors", amb les prevencions de modèstia que ja s'han avançat i que, per tant, matisen molt un títol tan grandiloqüent.

Que faci la proposta d'integrar la guerra als currícula de Ciències Socials no vol pas dir que propugni el retorn a la història de dates, reis i batlles que en altre temps era generalment acceptada. Allò que provo de demostrar és que la guerra és un fenomen social com qualsevol altre i que per això sol ja té dret a ser tractat per ell mateix, és a dir, a ser descrit, explicat i relacionat amb els altres fenòmens que constitueixen els continguts factuais de les Ciències Socials, com la religió o les activitats productives. Integrar-la fora, en aquest sentit, un pas més en la direcció de la "història tota!".

L'experiència docent demostra que acostar la realitat de la guerra sempre sorprèn desagradablement els alumnes. En canvi, deixar-la fora és contribuir a què la ignorància en faci un mite, i si en altre temps el timbal del reclutador seduïa

"... el jovent esbojarrat i sense seny (...)
i li fa vendre la seva llibertat per l'encís
de vestits cridaners i armes lluentes (...)"⁴,

actualment, la llunyania de la guerra televisiva o cinematogràfica pot fer creure que, entre nosaltres i els que la pateixen, no hi ha res en comú, alhora que la seva lluïssor espectacular n'amaga el cantó llòbrec i tèrbol que sempre té.

Aquesta tesi s'estructura en dues parts. La primera es dedica a constatar l'absència de la guerra dels currícula de Ciències Socials, explicar els inconvenients d'aquesta mancança i fer una proposta de tractament de la guerra. La segona part se centra en el tractament de la Primera guerra mundial encarat als ensenyaments secundaris.

La primera part, més breu, parteix de la hipòtesi que el tractament específic de la guerra és pràcticament absent de les Ciències Socials que s'ensenyen a les nostres aules, previsió que es confirma al capítol primer per una doble via: l'exàmen d'una mostra de llibres de text escolars i els resultats d'una enquesta passada als alumnes de quatre grups-classe pertanyents a ensenyaments de diversos nivells. D'aquesta constatació es passa a exposar les raons per les quals és convenient d'integrar la guerra en els nostres currícula

⁴"The Drum" de John Scott (1730-1783).

de Ciències Socials: el capítol 2 les inclou en dues categories, les pròpiament històriques i les educatives. Pel que fa a les primeres, es posa de manifest la greu incoherència que significa treballar en una història sense guerres i pel que fa a les segones, s'argumenta que l'aprofundiment en els temes bèl·lics permet entre d'altres coses un treball sobre valors extremament interessant. Finalment, el capítol 3 ofereix algunes propostes per a treballar la guerra a l'aula, amb la corresponent exposició d'objectius, continguts (fets, conceptes i valors) i materials.

La segona part, més llarga, encara en les dues seccions el tema de la Primera guerra mundial des del punt de vista de la seva aplicació a l'ensenyament. La primera secció es divideix en sis capítols que exposen diferents caires de la Gran guerra habitualment negligits pels nostres llibres de text: diversos aspectes del combat, de la direcció de la guerra, de les actituds dels ciutadans dels països bel·ligerants, de les implicacions socioeconòmiques de la guerra, etc. La segona secció conté propostes d'estructuració de tercers nivells de concreció fonamentats en aquests temes.

Tal com s'ha avançat, entre els materials que proposo per a la seva utilització didàctica n'hi ha una bona part que procedeixen de la literatura -de ficció, memòries, diaris, etc.- relacionada amb la guerra. D'entre els molts tipus de materials que hagués pogut triar -cinema, pintura i gravat, música- per tal d'il·lustrar la guerra a través del temps, m'he hagut de reduir pràcticament només a un, tant per urgència de temps com pel fet que, en cas contrari, se m'agreujava molt més la dispersió ja enorme de fonts amb què m'enfrontava. La tria de la literatura es deu a la meua predilecció personal i el seu ús s'explica a l'epígraf 3.5 de la primera part. La llargada, sovint excessiva, i l'abundància de textos es deuen als avantatges que té pels ensenyants el disposar de mostres àmplies. Totes les citacions que s'han inserit en el text són en català, tret que hagin estat fetes originalment en castellà. Les traduccions en general són meves -i aprofito per a disculpar-me per la seva imperfecció- i s'han fet o bé de l'original o bé d'una traducció castellana, i, menys freqüentment, francesa. Aquest punt es pot comprovar a partir del títol de l'edició que se cita per a cada cas.

Les notes a peu de plana es deixen només per aquells aclariments o digressions personals que interrompien la lectura, i per aquelles citacions que, o bé són massa llargues o bé corresponen a obres que no es consideren sinó d'interès puntual i que, per tant, no figuren a la bibliografia general. La majoria de les citacions són intercalades al text, amb la referència de l'any de l'edició i la pàgina que se citen.

Ja s'ha dit que aquesta tesi és, bàsicament, un treball de síntesi i, per

tant, la tasca fonamental ha estat d'aplegament i reestructuració de materials ja elaborats. El primer capítol és de constatació empírica basada en una recerca limitada i de caire qualitatiu. El segon capítol de la primera part i tota la primera secció de la segona part són resultat d'una tasca feta a partir de la bibliografia. El tercer capítol de la primera part i el setè de la segona contenen, en canvi, el resultat d'un esforç d'ordenació dels materials disponibles per tal d'estructurar diferents nivells de concreció centrats en el tema de la guerra.

No cal dir que una part fonamental dels esforços s'ha dedicat a la recerca bibliogràfica, que no ha estat tan completa com hagués volgut, inconvenient que es deu tant a l'apressament i les dificultats materials amb que ha estat fet aquest treball com -sobretot- a la desorientació patida inicialment. Per aquesta raó he d'agrair especialment l'ajut d'algunes persones que, ja d'entrada, em van facilitar l'organització del recull, em van suggerir línies de treball i em van indicar obres indispensables, de moltes de les quals jo n'ignorava l'existència. Vist així, aquest projecte pot semblar excessivament agosarat. Ara bé, a la seva indubtable categoria d'exercici acadèmic, més o menys recíbit, aquesta tesi hi afegeix el pes de la tria feta amb total afeció i no pas amb la fredor que de vegades caracteritza la relació entre autor i tema: en aquest sentit puc dir que contràriament al que aconsellen la prudència i el seny, no m'he dedicat pas a tractar allò que millor coneixia sinó que he anat a buscar un tema que desitjava conèixer. En favor meu només puc aduir que en sentia la necessitat i que allò que deixo incomplet o mal acabat, que és molt, ho aniré perfectint en altre moment, espero que amb el concurs d'altres ensenyants.

Entre les persones que han fet aquest paper d'orientació de primera hora hi figura el director de la tesi, professor Gabriel Cardona, que ha tingut una paciència infinita a l'hora d'apariar les incongruències i els desastres terminològics i de concepció que la meua condició femenina m'obligava a fer. En Rafael Grasa, que no sols va creure en la viabilitat del projecte des del primer moment sinó que m'ha proporcionat orientació i bibliografia i ha tingut la bona fe de llegir, amb lloable esperit crític, moltes d'aquestes pàgines. Lucio Ceva, professor d'història militar de la universitat de Milà, que té la virtut ja rara d'ésser un esplèndid corresponçal, m'ha donat consells inestimables, m'ha suggerit lectures i m'ha posat a les mans autors valuosos que jo desconeixia. El general Alberto Piris, D.E.M., m'ha ajudat entre d'altres coses amb el seu raonable escepticisme davant l'abast inversemblant que el projecte tenia en principi. Igualment m'he pogut beneficiar dels comentaris crítics de primera hora dels professors Josep Fontana i Enric Ucelay Da Cal.

L'ajut del personal d'algunes de les institucions que he visitat ha estat molt valuós en alguns casos, per l'orientació que m'han ofert. En aquest sentit he d'agrair especialment els comentaris dels bibliotecaris de l'Imperial War Museum de Londres i de la senyora Anita Ballin, cap del seu Education Office, i l'amabilitat del bibliotecari de l'acadèmia militar de Sandhurst, senyor Orgile. Els consells del professor Maurin, del Centre d'Històrie Militaire et d'Études de la Défense Nationale de Montpeller, han estat molt apreciades.

Quan la tesi ja estava avançada, vaig poder comptar amb el recolzament i els comentaris de Pilar Benejam i Mary Nash, a més de la crítica cordial de Juli Busquets i les indicacions del general M. Alonso Baquer.

D'altra banda, aquest treball ha pogut comptar amb un ajut econòmic de la Caixa de Sabadell, obtinguda en el Concurs d'Estudis i Programes convocat el 1989.

Com tothom sap, una tesi és una tasca reconegudament neurotizadora. Per aquesta raó, el suport solidari de les persones que envolten qui l'escriu és indispensable. Aquest ha estat el meu cas: en Pau Alegre hi ha posat molta paciència i tots els mapes; en Lluís Riudor, l'Anna Botella i l'Albert Llamós, els ànims i algun cop de mà; la Genona Biosca i la Gemma Tribó, moltes estones de suportar-me el descoratjament a part de feina en efectiu; la Maite Arqué ha patit un esquema darrera l'altre i s'ha llegit el capítol tercer de la primera part amb tant de sentit crític que de les seves mans n'ha sortit transformat i millorat; l'Oriol Martí ha neutralitzat les meves tendències persistents al desmanegament físic; l'Esteve Riambau m'ha fet suggeriments sobre material cinematogràfic; en Teo de Lozoya em va ajudar a esbrinar alguns textos en alemany; la Bea Porqueres m'ha proporcionat pistes sobre els moviments de dones i la Gran guerra; en Manolo Sánchez m'ha orientat en alguns temes medievals; en Xavi Hernández m'ha proveït de llibres introbables; la Mercè Adán ha mecanografat i, sovint, descodificat el manuscrit. Finalment, aquesta tesi no hagués pogut passar mai de la fase de projecte sense la col·laboració inestimable de les iaies, Rosa i Rosita.

PRIMERA PART

**UNA PROPOSTA D'INTEGRACIÓ DE L'ESTUDI
DE LA GUERRA ALS CURRICULA DE CIÈNCIES
SOCIALS A CATALUNYA.**

CAPITOL 1. - L'ABSÈNCIA DE LA GUERRA EN L'ENSENYAMENT DE LES CIÈNCIES SOCIALS

1.1.- Introducció

L'objectiu d'aquest primer capítol és doble. En primer lloc pretèn mostrar que el tractament de la guerra com a contingut dins els currícula de Ciències Socials és gairebé inexistent. Per tal de fer-ho veure, es recorre a la revisió dels llibres de text usats a les nostres aules per a ensenyament primari, B.U.P. i C.O.U., i a la comprovació dels coneixements dels alumnes pel que fa als temes bèl·lics.

Segonament, prova de buscar una explicació a aquesta absència que, si bé es mira, resulta desconcertant. Les raons adduïdes s'han anat a cercar tant en les opcions subjectives del professorat com en obstacles objectius, promoguts per la naturalesa mateixa del tema i per les condicions de la bibliografia que s'hi refereix.

1.2.- Constatacions d'una absència sorprenent

1.2.1.- *Els coneixements dels alumnes*

La forma de comprovar l'estat dels coneixements dels alumnes en l'àmbit de la guerra ha estat una enquesta passada a quatre grups classe: dos de C.O.U. i dos de segon curs de l'Escola de Mestres⁵. El nivell dels grups-classe triats permetia comprovar els efectes de tot l'ensenyament primari i secundari. L'origen dels alumnes era més homogeni en el cas de l'institut però gens en el de l'Escola de Mestres: les escoles i instituts de què provenen els nostres alumnes són molt variats. Quant a la xifra d'alumnes, era més

⁵Els dos grups de C.O.U. —Ciències i Lletres— pertanyien a l'Institut de Batxillerat Verdaguier de Barcelona i he d'agrair a la professora Moni Vázquez la tasca de passar-los l'enquesta; pel que fa als dos grups de l'Escola de Mestres, eren de l'especialitat de Ciències Socials, que cursaven a la Universitat de Barcelona. Totes les enquestes es van passar el curs 1989-1990

aviat reduïda per tal com no es pretenien objectius exhaustius sinó a simples resultats qualitatis.

Els resultats de l'enquesta varen confirmar la hipòtesi que mantinc, és a dir, que no s'ensenya la guerra ni a primària ni a secundària. De tota manera, he de reconèixer dos inconvenients: en primer lloc, el fet que els alumnes no hagin adquirit uns determinats coneixements no sempre vol dir que els continguts corresponents no hagin estat impartits —i tots en tenim experiència, en aquest sentit—. Segonament, les qüestions que componien l'enquesta no em semblen, hores d'ara, les més adients, malgrat el qual les circumstàncies m'han privat de repetir-la. Per això, les qüestions i resultats de l'enquesta s'analitzen amb relativament poc detall⁶.

Els alumnes enquestats coincideixen en la possessió del concepte guerra, encara que la defnició que en donen, sovint, és tautològica: "enfrentament bèl·lic" és una expressió molt repetida. Més difícil els ha resultat la definició de batalla que, en repetides ocasions, s'identifica amb "una guerra en petit" i amb la lluita cos a cos. En aquest sentit, el més interessant és que mai no es trasllueix que sàpiguen què passa en un camp de batalla ni que tinguin gaire interès en saber-ho. El pes històric de la guerra l'evaluen gairebé exclusivament com a factor de canvis polítics. Només en algunes ocasions se la considera com a origen de sofriments i aleshores els alumnes semblen mostrar una divergència clara entre allò que han après acadèmicament i allò que saben i senten com a persones individuals.

Els termes *estratègia* i *tàctica* els resulten intercanviables i els atribueixen indistintament els "plans" d'actuació dirigits sobretot a "sorprendre" l'adversari. És curiós que aquest: dos conceptes no els semblen específicament bèl·lics sinó que els consideren adients per a tractar d'esports i d'altres activitats competitives. Això i el fet que, en citar les guerres que coneixen, n'esmentin majoritàriament algunes que no s'expliquen a classe, fa pensar que no deu ser a l'escola on han après les seves respostes⁷.

⁶L'enquesta incloïa una pregunta de conceptes, en la qual se'ls demanava una definició de: guerra, batalla, tàctica, estratègia, dissuasió nuclear, missil, bombarder, tanc i obús; i tres preguntes àmplies que demanaven quines guerres recordaven les que recordaven: que haguessin comptat amb participació de Catalunya i, finalment, si les guerres havien tingut molta cabuda o no en la història que havien estudiat i si consideraven que era un tema important i perquè. Van respondre l'enquesta 90 alumnes

⁷Hi ha una coincidència gairebé exacta entre els quatre grups-classe en les guerres esmentades: les dues guerres mundials (78 i 74 alumnes, de 90), seguides de la guerra civil espanyola (63), Vietnam (26), Secessió nordamericana (20), Successió espanyola i dels Cent anys (16), Iran-Iraq (15), del Francès (10). Les de Vietnam i la de Secessió nordamericana probablement les identifiquen més amb el cinema que no pas amb les classes

Hi ha algunes definicions curioses que demostren una opció ideològica ben clara: un alumne de C.O.U. defineix la tàctica com a

"intento inútil de ganar una guerra (puesto que no se ganan) mediante la razón".

En aquest sentit és sorprenent que els alumnes que aprofiten l'enquesta per a vituperar la guerra —una minoria— coincideixin en afirmar que no té cap interès estudiar-la; un alumne de C.O.U. ho justifica així:

"No és importante porque los culpables no intervienen ni se les puede matar como a los que no tienen la culpa".

Aquests alumnes troben que hi ha hagut massa guerra en els seus estudis d'història. En canvi, la majoria d'alumnes (66 sobre 88) consideren que la guerra té importància en funció de la seva influència política, econòmica, etc.

Una gran majoria ha demostrat saber què és un tanc i ignorar què és un obús i, en això, han complert les expectatives. Ara bé, només una minoria saben què és la dissuasió nuclear o un míssil. Pel que fa a aquest darrer, no l'identifiquen pas per les seves característiques tècniques definitòries — l'autopropulsió— sinó per una capacitat de destrucció que se suposa massiva i, sovint, se'l defineix com a "bala nuclear".

Finalment, una bona part considera que Catalunya ha participat en poques guerres. Com a element curiós, les guerres medievals amb prou feines si compareixen: en total, la reconquesta ha merescut que l'esmentessin 7 vegades, unes "guerres a la Mediterrània", 2 vegades, i les "guerres de Jaume I", 1 vegada. Nou alumnes no recordaven una sola guerra en què hagués participat Catalunya.

1.2.2.- Els continguts bèl·lics dels llibres de text

S'han analitzat un conjunt de 26 llibres de text de Ciències Socials d'EGB —de 6è a 8è— i d'Història de B.U.P. —1er i 3r— i de C.O.U. Igual com en el cas de les enquestes passades als alumnes es tracta d'una tria no exhaustiva, que inclou els de les editorials més conegudes a les escoles i instituts de Catalunya. S'ha deixat de banda la Formació Professional, i, dintre de la primària i el B.U.P., només s'ha contemplat la història. Per a sisè d'E.G.B., he analitzat els temes de les primeres civilitzacions, Grècia i Roma i el feudalisme. A setè he estat més arbitrària i he triat sobretot, els segles XVI i XVII. A vuitè, m'he limitat a la Primera guerra mundial, que m'interessava especialment perquè era el centre temàtic de la segona part d'aquesta tesi, i, per la mateixa raó, també l'he escollit dins el temari de C.O.U. A tercer de B.U.P. m'he fixat sobretot en la Guerra civil espanyola.

1.2.2.1. Sisè d'E.G.B.

Aquest curs tenia la importància d'introduir les diverses temàtiques considerades rellevants. Però, amb excepcions puntuals, la guerra no hi mostra identitat pròpia.

A *L'espai i el temps* (Ed. Onda, 1988) no hi compareix res que tingui a veure amb la guerra en els temes referits al Paleolític, el Neolític i l'Edat dels Metalls, tret de la imatge d'una llança, que se suposa que és pròpia de caçadors (p. 177). Pel que fa a Roma, s'esmenta l'existència del seu exèrcit i les conquestes que realitza sense que ni la seva organització ni els seus components es mereixin dues ratilles.

A *Societat* (Santillana, 1989) l'existència de la guerra al Neolític es dona per descomptada: es defensen els aliments produïts, el faraó és un cap religiós i militar, però no se n'explica res. S'esmenten les guerres entre polis gregues, es parla del militarisme d'Esparta. I, pel que fa a Roma, hi ha una imatge de soldats romans però la primera al·lusió que fa el text a l'exèrcit romà és quan diu, referint-se a l'època del Baix Imperi que "l'exèrcit tenia una influència cada cop més gran en la vida política romana" (p. 117). En parlar del feudalisme, se n'ofereix l'origen sense que hi compareguin ni cavalls ni armes (p. 145), encara que més endavant (p. 150) esmenta vagament "en cas de guerra" sense dir si n'hi ha gaires ni com ni contra qui o entre qui són.

El text de Cruïlla (1990) inclou la guerra a partir d'una tria de lectures de ficció —molt agradoses, per cert— que introdueixen cada tema. Però

en el text no se n'aprofita gaire res, ans al contrari, més aviat es malmet, i així ens podem assabentar que "javelines, dards, punyals, espases servien per a la defensa" (p. 93)⁸ i que la funció del guerrer de l'antic Egipte era "protegir la ciutat" (p. 98), de manera que els pobles neolítics semblen dotats exclusivament d'un lloable sentit de la defensa tot deixant de banda les possibilitats d'agressió.

El llibre de Vicens-Vives (1989) és heterogeni. Hi ha capítols amb algunes referències ben útils a la història militar, per exemple, quan comenta la composició i capacitat d'actuació dels exèrcits islàmics i bizantins dels segles de l'alta Edat Mitjana (pp. 287 i 289) encara que mai no digui com és la guerra. Però en alguns capítols hi surten afirmacions sorprenents: quan Alexandre el Gran conquereix l'imperi persa s'hi diu

"un nan venç un gegant"

(p. 214).

Altrament, les armes i la guerra són absolutament absents en el tractament dels pobles íbers, encara que l'exèrcit romà es mereix una petita monografia (p. 236)⁹.

De tots els llibres de 6è d'E.C.B. consultats és el de Barcanova (1983) el que millor tracta la guerra, no sols perquè li concedeix un espai en el tema dedicat al naixement de l'Estat que explica la seva existència —i no només l'esmenta— sinó perquè, ni que sigui de forma intermitent, la guerra es va enllaçant amb la resta de temes tractats: compareixença de l'armament de ferro i pèrdua del poder de l'aristocràcia grega, per exemple (p. 122).

1.2.2.2. Setè d'E.G.B.

El llibre *Paisat* (Anaya, 1989) bandeja els temes bèl·lics inclús quan semblen indispensables: la implantació del parlamentarisme a la Gran Bretanya sembla un fet pacífic (p. 134) i

"holandesos i anglesos dominaren el comerç marítim"

(ibidem)

també sense cap al·lusió a la guerra, com si aquest fet no s'hagués bastit damunt una competència bèl·lica intensiva. Quan la guerra surt, la informació és poc rellevant: els *Tercios* es defineixen com a

⁸Curiosament, no hi surten els escuts.

⁹Les imatges són útils sinó que en la representació d'un legionari s'hi confon el pilum o javelot amb una llança

"unitats militars d'infanteria dels exèrcits espanyols dels segles XVI i XVII"

(p. 123)

però no se'ns diu quants soldats els constitueix, com van armats, com actuen, qui els paga, ni en què es fonamentava el seu prestigi professional, i això sense comptar que els exèrcits no eren "espanyols" per dues raons: en primer lloc perquè els componien, en gran part, mercenaris d'origen heterogeni i, en segon lloc, perquè eren exèrcits del rei i no pas nacionals. Algunes il·lustracions bèl·liques complementen el text. Per exemple, a la mateixa pàgina 123 n'hi ha dues, que representen les batalles de Saint-Quentin i Lepant, però no les acompanya cap comentari no tampoc no es localitzen.

En una línia semblant hi ha el text de Santillana (1989) que, decidit a donar raó de la importància del *Gran Capitán*, Gonzalo Fernández de Córdoba, explica que fou autor de grans proeses bèl·liques, i persona valenta i molt intel·ligent (p. 95) sense que puguem arribar a capir en què van consistir aquestes proeses ni quina utilitat política van tenir.

En canvi, al volum de Vicens-Vives (1989) l'exèrcit del *Gran Capitán* s'hi descriu amb un xic de detall i s'aclareix que és "el primer modern" (p. 195). També *Etnos* (1983) aclareix com eren els exèrcits dels Àustries amb força amplitud, però els temes bèl·lics mostren un tractament molt menys intensiu que en el volum de 6è curs.

El llibre de l'editorial Casals (1985) explica que

"... la fam i les epidèmies eren les dues causes de l'elevat nombre de morts a les societats antigues"

(p. 194).

i es diu que la fam procedeix de les males collites però, en aquests processos catastròfics, la guerra no sembla que hi faci cap paper.

1.2.2.3.- Vuitè d'E.G.B.

En parlar de la Primera guerra mundial una bona part dels llibres de text analitzats no expliquen gairebé res del desenvolupament de la guerra mateixa. Alguns, com el de l'editorial Casals (1986) es limita a dir que la guerra va significar

"una autèntica revolució en el terreny militar: l'ús de l'artilleria pesant, de l'aviació, de tancs, de gasos tòxics, etc., que van

aparèixer per primera vegada a la història. I els resultats van ser esgarriuosos..."¹⁰

(p. 82)

El text de Cruïlla (1989) no dona absolutament cap dada referida al combat mateix com no sigui que

"la guerra es desenvolupà en dos fronts simultanis"

(p. 94)

i se'ns explica que

"l'any 1917, dos fets importants assenyalaren el curs final de la guerra: Rússia signà la pau amb Alemanya perquè havia d'atendre la revolució interna dels bolxevics (sic) i els Estats Units van declarar la guerra a Alemanya".

La guerra s'acaba perquè

"quan els aliats d'Alemanya van sol·licitar la pau, Alemanya es va veure obligada a signar l'armistici"

(p. 94)

Com es pot veure, aquesta explicació no sols oblida alguns fronts sinó que ens impedeix d'entendre absolutament res del desenvolupament del conflicte.

D'altres textos opten per introduir algunes explicacions bèl·liques. Per exemple, el volum *Etnos* (1984) parla de la guerra de trinxeres i submarina encara que no s'enten què és allò que fa passar de la primera a la segona:

"Però els alemanys no van avançar amb la rapidesa que es pensaven i, així, la guerra va passar a una segona fase de tres anys, la guerra de trinxeres, en la qual els dos bàndols no avançaven encara que els seus soldats van haver de suportar batalles cruentes i gasos asfixiants durant molt de temps"¹¹.

(p. 81)

¹⁰De fet, l'artilleria pesant no és la primera vegada que compareix al camp de batalla: la novetat és, més aviat, l'increment de la seva potència i el seu ús massiu.

¹¹Sense comptar que es fa constar Itàlia al bàndol de les potències centrals i que la invasió de Bèlgica es produeix "un temps després" d'engegada la guerra.

Volta, de la casa Anaya (1984), caracteritza la Primera guerra mundial com a "primera guerra de la societat industrial" (p. 114) i atribueix la victòria al bàndol més ben proveït de recursos, però, de com va anar la guerra es limita a esmentar que la potència de l'allau de foc va provocar que els soldats s'amaguessin sota terra i que la guerra esdevingués "de desgastament". La feina de comprovar en què consistia l'aportació de la indústria a l'àmbit bèl·lic la deixa perquè la facin els alumnes (p. 115).

Els textos que semblen un xic més explícits (Santillana, 1984; S.M., 1984) es limiten a *esmentar* la guerra de trinxeres.

Com a excepció hi ha els dos textos de la casa Vicens-Vives. Arrel (1983) fa una descripció del desenvolupament de la guerra (pp. 93-94) que, malgrat no ser completa té l'avantatge de la coherència i de donar algunes claus per a poder imaginar com era. Molt més complet i capaç de promoure l'acostament a la realitat del camp de batalla és el text de Ciències Socials del 1988 que, de més a més, relaciona les necessitats bèl·liques amb les transformacions econòmiques i l'evolució psicològica de la població dels països bel·ligerants.

1.2.2.4.- Primer de B.U.P.

El text de la casa Vicens Vives, *Occident* (1987) no concedeix cap espai a la Primera guerra mundial perquè s'ocupa exclusivament de l'evolució de la cultura i la civilització però, en les seves exposicions, la guerra en queda generalment bandejada, malgrat ésser un important exponent tant de la civilització com de la cultura de les societats humanes: en el tema de Roma no s'hi tracta l'exèrcit i, en parlar de les campanyes d'Alexandre el Gran diu, simplement:

"Alexandre el Gran rei de Macedònia, va concebre una empresa extraordinària: la conquesta i reorganització, per part dels grecs, de l'imperi persa. La part militar del seu projecte la va realitzar entre el 334 i el 327 a.C., i, quan començava la reorganització de l'imperi ja conquerit, va morir a Babilònia l'any 323".

(p. 62).

1.2.2.5.- Tercer de B.U.P.

Per a Tercer de B.U.P. un hom es pot trobar la repetició de les mateixes tendències, a *Ibèrica* (V. Vives, 1977) es dedica el capítol 23 a la Guerra civil espanyola i s'hi descriuen les operacions sense cap mena d'aclariment sobre

les formes de combat, l'ús del material, la magnitud de l'enfrontament, els problemes plantejats, etc. Cosa semblant passa a *Historia y Geografía de España* (Teide, 1977). En canvi, a *Sepharad* (Barcanova, 1986) s'hi fa un ús molt més extens de vocabulari específicament bèl·lic (logística, atac frontal, guerra de desgast...) sense que això sembli afavorir gaire la claredat:

"En aquesta campanya del Nord es va iniciar la utilització de noves tècniques bèl·liques, sovint emprades després a la Segona guerra mundial com ara la destrucció de ciutats (Guernica, el 26 d'abril del 1937 per la legió Cóndor) i la concentració d'unitats molt poderoses en màquines i homes".

(p. 342).

Si no s'explica que allò que resulta nou és la destrucció aèria i sorpresiva d'una ciutat no involucrada directament en les hostilitats, l'afirmació queda desvirtuada, perquè tothom pot recordar una munió de ciutats destruïdes al llarg de la història en circumstàncies molt variades, des de Corint (-146) a Magdeburg (1631) i des de Numància (-133) a Reims (1915).

I, pel que fa a la concentració d'unitats molt poderoses en màquines i homes, no podem saber si són superiors o iguals a les situades pels aliats, posem per cas, a les ofensives de tardor del 1918, ni en què consisteixen, i per tant, no podem imaginar quina part de la Segona guerra mundial prefiguren — mentre que Gernika si que és evident que prefigura Dresde o Kiel—.

1.2.2.6.- C.O.U.

Al seu capítol 16è, el llibre de C.O.U. d'Antonio Fernández (Vicens Vives, 1979) descriu la Primera guerra mundial, i hi explica els plans de guerra, les etapes del conflicte, les condicions de vida dels combatents, les baixes i destrucció provocades i la propaganda utilitzada pels governs bel·ligerants. S'hi troben a faltar, però, alguns temes bàsics, a la vista del detall amb què tracta la guerra: cap dels termes específics que hi surten no s'hi aclareix (i crec que fa falta, després de l'escàs tractament que reben aquests temes); no s'explica l'estat d'ànim dels combatents, ni els mecanismes pels quals suporten la guerra tant de temps, ni hi ha una sola crítica a la direcció de les operacions de tal manera que sembla normal que el desenvolupament de la guerra sorprengués els Estats Majors de totes les potències; l'absurditat de la situació militar no queda gens remarcada, etc.

El panorama de la Gran guerra que ens presenta el text d'Anaya (1978) és molt pitjor. Comparteix amb l'anterior l'esbiaixament francès de les fonts

utilitzades, que els fa donar una importància decisiva a la batalla de Verdun mentre s'ignoren la del Somme —que Fernández fa dirigir al General Foch— o la de Passchendaele. Però, en aquest cas, s'hi inclouen afirmacions sorprenents com aquestes que es troben com a comentari de dues il·lustracions: al costat de la fotografia d'una enorme peça d'artilleria s'hi llegeix:

"El gran Bertha: la carrera de armamentos comienza su funesta escalada".

(p. 344),

sense que es pugui esbrinar perquè "la grosse Bertha" —que d'altra banda no se'n explica d'on li ve el nom— és el responsable d'iniciar un procés que el 1918 ja era vell.

Encara més remarcable resulta que es qualifiqui Joffre de

"creador de una nueva estratègia en la Guerra europea"

(p. 345).

Al text s'hi poden trobar algunes altres curiositats: es qualifica la batalla de Jutlàndia com a "llarga batalla naval" (p. 343), quan va durar dos dies: aleshores, què serà, Verdun, que va durar deu mesos —encara que el llibre n'hi atribueixi només cinc?; o que s'afirmi:

"mientras las tropas austríacas se ven precisadas a abandonar Servia después de la derrota que les infligen las fuerzas rusoservias en Lemberg"

(p. 342),

quan Lemberg és a Galitzia i la caiguda d'aquesta ciutat en mans russes té lloc quan les tropes austrohongareses ja havien estat foragitades de Sèrbia

¹². Altrament, serbis i russos no tenien contingents mixtes.

1.2.2.7.- Conclusions sobre l'anàlisi dels llibres de text

La impressió que produeix un estudi de conjunt dels llibres de text de Ciències Socials i Història d'E.G.B., B.U.P. i C.O.U. és que, com a norma

¹² Entre Belgrad i Lemberg, l'actual Lvov, hi ha més de 500 kms. de distància en línia recta... i deixant entremig Hongria

general, la guerra no mereix l'atenció dels autors, si s'exceptua el cas dels textos de C.O.U.

A C.O.U., la guerra s'hi tracta explícitament. Altra cosa és el tipus de tractament que hi reb. Els dos casos que he observat són diversos perquè mentre un —el de Fernández (1979)— presenta un mínim de coherència, l'altre ofereix el tema de manera més aviat desballestada. En tot cas, algunes claus de la situació bèl·lica queden escamotejades i ocultes a la vista del lector i, sobretot, sempre queda la sensació que la guerra és una mena de fet a part, que transcorre separatament de la resta i que s'ha d'estudiar de forma aïllada.

Per a E.G.B. i B.U.P, podriem fer les següents generalitzacions:

- La compareixença de la guerra és puntual i, de vegades, fins i tot excepcional. Així com, normalment, es troba una continuïtat manifesta en l'anàlisi de l'evolució a través del temps de les activitats productives, de les relacions socials, de les institucions polítiques, de les manifestacions culturals, a la guerra se li dedica una atenció asistemàtica i fragmentària. Si se'm permet l'expressió, podriem dir que els autors de llibres de text només es recorden de santa Bàrbara quan trona, i tracten la guerra, sobtadament, quan no hi ha altre remei. Però aquesta discontinuïtat es pot haver de pagar molt cara: si es compara Alexandre el Gran amb "un nan" que "venç un gegant"¹³, no sols es deixa l'alumne enfrontat a una mena de miracle o, com a mínim, de fet inexplicable, sinó que es demostra una notòria manca de solidesa històrica: Alexandre el Gran disposava del millor exercit que havia existit fins aleshores i el fet que en la seva campanya contra l'imperi persa combatés lluny de les seves bases en nombroses batalles sense perdre'n una de sola sembla abonar la teoria que no ens trobem pas en presència d'un nan sinó d'un dels estretègues —i tàctics— més gegantins de tots els temps, convicció que comparteixen tots els autors que han tractat el tema ¹⁴.
- Com a conseqüència de l'anterior, pràcticament cap de les fetes de la història militar no queda incorporada a l'estudi de l'evolució de les societats occidentals i, així com els alumnes poden veure com s'introdueix l'agricultura, la impremta, la constitució o la màquina de vapor, ningú no els parla de la introducció de la instrucció sistemàtica dels exercits

¹³Vicens-Vives, 6è E.G.B., 1989, p. 214

¹⁴Vegi's el darrer capítol d'Arther Ferrill, 1987.

o de la desaparició de la mateixa i la seva posterior recuperació, ni de les immenses repercussions d'aquests fenòmens.

- La inarticulació dels coneixements militars provoca que, en cas que es tractin aquests temes, la seva introducció resulti gairebé eixorca. Per exemple, quan es tracta l'exèrcit romà, la simple descripció del seu armament no explica allò que cal: perquè la legió és capaç d'obtenir per a Roma allò que constituïa el seu objectiu, és a dir "la conquesta i el domini del món". En efecte, que Roma aconseguixi aquesta meta pot semblar casual si no s'aclareixen abans alguns punts elementals: la superioritat militar de Roma envers tots els seus adversaris, ja sigui en termes estratègics —Annibal— o tàctics —els gals—; la seva capacitat per adaptar-se militarment a les circumstàncies i emmotllar-se a les necessitats del moment bo i assimilant les troballes militars d'aliats i adversaris, etc.
- Tampoc no s'hi veu gens de cura en oferir una terminologia específica ajustada ni, en cas que hi surti, d'explicar-la clarament: donar per descomptat que els alumnes —i, sobretot, les alumnes— de tercer de B.U.P. saben què és un cap de pont, un front extens o una campanya com per a entendre l'evolució del mapa militar d'Espanya entre 1936 i 1939 em sembla, com a mínim, arriscat i constitueix una clara temptació a passar-hi per sobre de puntetes i sense aprofundir-hi gens¹⁵.
- Curiosament, la quantitat d'imatges bèl·liques que ofereixen els llibres és desproporcionadament gran en relació al text escrit però, en general, la seva potencialitat queda desaproveitada perquè resulten isolades i sovint no duen comentaris aclaridors.

1.2.2.8. Monografies dedicades a la guerra

De més a més dels manuals hi ha també algunes monografies dedicades als temes bèl·lics, publicades en col·leccions escolars. Per exemple, la col·lecció *Aula Abierta*, de Salvat, va publicar el 1982 *Guerra civil española, 1936-1939*, de Ma Carmen García Nieto. A la col·lecció Biblioteca de la Classe, de l'editorial Graó, es dedica un volum a la Primera guerra mundial, i és

¹⁵Oi més si els professors —i sobretot les professores— tampoc se senten gaire atrets pel tema, tal com s'explica als epígrafs següents

escrit per Ricard de Vargas: *L'enfrontament de les potències imperialistes* (1990); un altre tracta la segona guerra mundial: *La configuració del món actual*, de Ramon Alquézar (1987). També se n'ofereix un sobre la Guerra civil espanyola, degut a Pelai Pagès (1985).

De tots els volums esmentats m'he fixat especialment en el que tracta la Primera guerra mundial, que té l'avantatge d'una atractiva presentació del tema. Ara bé, pel que fa als continguts, ens trobem amb un problema similar al dels manuals suara comentats: deixa sense resposta —i àdhuc, sense plantejament— els problemes militars bàsics i sense descripció la situació dels camps de batalla, situació que es qualifica com a terrible, mortífera, etc, però que no tenim prou dades per a veure com és. Altrament, s'hi poden constatar algunes inexactituds: el *Grosse Bertha* és "una bateria" (p. 13); els zeppelins són "avions" (p. 14); la metralladora s'usa per primera vegada a la Gran guerra (p. 7); la Gran guerra és l'enfrontament entre les potències europees de més llarga durada (p. 35), etc.

1.2.3.- *La guerra al Disseny Curricular Bàsic (DCB)*

Estem en temps de reformes en l'organització de l'ensenyament primari i secundari i això ens força a tractar no sols la situació present sinó també les perspectives que ens obren les noves normatives que regiran en el futur immediat.

El DCB de primària per a Ciències Socials ha deixat un espai molt reduït per a tot allò que siguin conflictes propis de les societats humanes de tal manera que les úniques referències que hi he sabut trobar són les que figuren en els objectius terminals següents:

- "indicar fets i personatges importants del període on es va produir la Guerra dels Segadors i la Guerra de Successió i conseqüències per Catalunya d'ambdós conflictes".
- "Situat alguns fets relacionats amb la història recent de Catalunya: Generalitat, República, Guerra civil, (...)".

Altrament, fets essencialment bèl·lics mereixen qualificacions que n'amaquen aquestes característiques. Per exemple, pel Cicle Superior s'indiquen com a Objectius referencials quant a coneixement del medi social i cultural

"situar les fluctuacions territorials de Catalunya i el paper de

Jaume I en l'expansió catalana. Saber els límits que va assolir la màxima expansió catalana¹⁶.

Tot i que la referència aclaparadora a batalles i guerres no sembla la millor forma de fonamentar els coneixements socials dels infants, tampoc no trobo gaire adient l'opció radicalment oposada, segons la qual resulten eliminades les característiques conflictives, tret d'algunes guerres dotades de característiques emblemàtiques per a la història del nostre país.

Pel que fa a la Secundària obligatòria, afortunadament ha incorporat alguns objectius terminals explícitament relacionats amb conflictes del passat i del present, i inclús proposa

"analitzar els grans canvis i conflictes mundials del segle XX, situant-los geogràficament i explicant aquells que tinguin especial rellevància per a entendre la complexitat del món d'avui¹⁷".

En els continguts factuais i conceptuals, hi figura un tema anomenat "Poder polític i conflictivitat al llarg del temps"¹⁸ que, malgrat la seva unidimensionalitat de caire polític, admet un tractament diacrònic de la guerra. És remarcable l'ús del terme conflicte de forma exclusiva. Aquest terme presenta l'irconvenient de l'ambigüetat, perquè tant es pot referir a un enfrontament diplomàtic com a un d'armat: per aquest darrer cas el mot adient seria només guerra.

1.3.- Algunes hipòtesis justificatives d'un fenomen tan inexplicable com durador

L'absència dels temes bèl·lics de l'ensenyament escolar de les Ciències Socials que es practica al nostre país el podem atribuir a raons de diverses categories. En les pàgines següents n'analitzarem dues: les de caire més aviat subjectiu, atribuïbles a les opcions preses pel professorat de manera més o menys conscient, i les relacionades amb la situació de la historiografia militar de l'Estat espanyol.

¹⁶ Les citacions procedeixen d'una versió del 1992, sense pàginar

¹⁷ *Objectiu Terminal* num 40, versió de maig, 1991

¹⁸ *ibidem*, epígraf 4.6.

1.3.1.- *La formació i les opcions de mestres i professors*

Les afirmacions que es trobaran en aquest epígraf tenen un origen més basat en la intuïció i l'experiència personal que no pas en la constatació mesurada i quantificada. De tota manera, les generalitats que s'hi diuen no pretenen pas esdevenir pautes d'interpretació úniques sinó que volen, només, contribuir a la comprensió del tema que tractem.

Crec poder afirmar que una part molt ampla dels mestres i professors de Ciències Socials de Catalunya evita sistemàticament a les seves classes l'explicació dels fenòmens bèl·lics. Justificar aquest decantament no és simple. D'una banda hi hauria l'esbiaixament d'una part del professorat cap a opcions de tipus *événementiel*, que tendeixen a convertir la guerra en una fita històrica, sobretot de la història política. Però de l'altra hi ha el pes en la psicologia col·lectiva tant de la Guerra civil com de la dictadura franquista. Provaré d'explicar aquestes influències.

La Guerra civil, aconteixement especialment lamentable en l'itinerari de la nostra vida social i política, va deixar una herència de bloqueig col·lectiu. Mentre una minoria proclamava de forma altisonant i barroera la seva victòria sobre les diverses hidres que amenaçaven Espanya —separatisme, comunisme, laïcisme, etc.—, la majoria de la població, tant vençedors com vençuts, provaven d'adaptar-se a la situació no gaire lluïda de la postguerra i, en aquest context, les generacions que no l'havíem viscuda vam anar congriant una comprensible restellera d'interrogants que la pressió de la situació privava de respondre. En l'inconscient col·lectiu del país hi va quedar instal·lat un conflicte del qual encara no n'hem parlat alt i clar. La prova n'és que l'ocasió dels dos cinquantenaris de la guerra (1986 i 1989) han passat amb força més pena que no pas glòria i no hi ha hagut actes col·lectius que poguessin actuar com a ocasió de catarsi i de teràpia: ben al contrari, tal com mostra el fet que els brigadistes internacionals no hagin rebut l'homenatge general que se'ls devia, i que una cosa tan simple com una exposició commemorativa d'abast local no sempre ha trobat l'acord suficient per a realitzar-se¹⁹.

La manera en què s'ha de tractar la Guerra civil no té perquè assemblar-se a la celebració del bicentenari de la Revolució Francesa: en el nostre cas, no hi ha res a celebrar. Però, malauradament, s'arracona i s'oblida tant que s'assembla més al tracte que ha rebut a França la guerra d'Algèria. Qui sap

¹⁹Per exemple, al Baix Llobregat, El Prat i Sant Feliu van organitzar sengles exposicions mentre a Molins de Rei l'Ajuntament en va negar l'autorització. Dec aquesta informació a Gemma Tribó

si, de l'existència d'aquesta espècie de tabú col·lectiu no en deriva el pudor que senten molts ensenyants a l'hora de tractar la guerra en general.

D'altra banda, i relacionada amb l'anterior, hi ha la convicció força arrelada —l'he comprovada repetidament— que si s'aprofundeix gaire en el tractament de les guerres es promou el bel·licisme en els alumnes. Que això no és així, ja tindrem ocasió de mostrar-ho en capítols posteriors, però ara m'interessa de remarcar el fet que, contra totes les normes de la psicologia més elemental, es cregui que la millor manera d'evitar un problema sigui la seva ocultació en comptes de fonamentar-ne la reflexió i l'aportació de remeis racionals²⁰.

Finalment, hi ha el tracte específic que els llibres escolars franquistes van fer dels temes bèl·lics i que van provocar, en els molts ensenyants que ens hi vam formar, un rebuig força ample, constatable entre d'altres coses, en la reacció produïda: en el moment d'exercir professionalment, molts de nosaltres vam intentar d'ensenyar una història ben diferent. Aquesta reacció és comprensible pel fet que, la història, el règim franquista la va considerar, ja d'entrada, com a "columna vertebral" del batxillerat, per tal com, a través d'ella es pretenia assolir

"el ser auténtico de España, de la España formada en los estudios clásicos y humanísticos de nuestro siglo XVI, que produjo aquella pléyade de políticos y guerreros (...) hacia la que retorna la vocación heroica de nuestra juventud"²¹.

Un projecte semblant regia l'escola primària i com a conseqüència, els llibres escolars esdevenien un munt de faramalla ideològica en mig de la qual hi feien un paper predominant una bona quantitat d'herois el més remarcable dels quals era el mateix Franco. Es concedia especial atenció a determinades gestes glorioses, la més lloable de les quals era, evidentment, la "Cruzada" del 1936-1939. D'aquesta manera, "cavalliers", "conquistadores", "Tercios de Flandes" i "almogàvares" compartien les pàgines de textos escolars amb personalitats individuals, com ara Viriat, Indíbil i Mandonio, el Cid, "Jairme el Conquistador", Fernando III el Santo, Hernán Cortés, Álvarez de Castro,

²⁰ És interessant la coincidència d'alumnes i professors de conviccions antibèl·liques pel que fa a la consideració negativa de l'ensenyament de la guerra

²¹ Pròleg a la Ley de Reforma de la Segunda Enseñanza, primera llei del règim franquista en matèria educativa. B.O.E. 20-IX-1938, transcrit per Rafael Valls: "Ideología franquista i ensenyança de la Historia en España, 1938-1953, a *España bajo el franquismo*, editat per Josep Fontana. Barcelona, Crítica, 1986, pp. 230-245. El fragment esmentat és a la pàgina 232

Agustina de Aragón o Churruca, Gravina i Alcalá Galiano. Eren llibres que no explicaven res, probablement perquè aques' era un dels seus designis:

"Toda una generación de Maestros, contaminada del espíritu institucionista, ha pretendido prescindir de la emoción de la historia y ha esquivado en la enseñanza el sentido ferviente con que un español honrado ha de acercarse a contemplar y examinar los hechos de su patria²²".

El fragment següent, que procedeix del mateix llibre il·lustra aquesta forma d'entendre la història i d'inserir-hi els temes bèl·lics:

"Eran de elevada estatura, bien proporcionados los miembros, ágiles y curtidos en la fatiga. Feroz el ademán, revuelta la cabellera. Los músculos parecían de acero. Una red de hierro les cubría la cabeza y les bajaba al torso, a modo de sayo. Calzones de cuero o pieles de fieras vestían las piernas y toscas abarcas calzaban sus piés. Una correa, prendida del hombro, sostenía su espada. Dos o tres dardos, que lanzaban con puntería increíble, completaban su sencillo armamento. En la espalda, el zurrón guardaba el pan y los avios para encender la lumbre. Conocían todas las asperezas de los caminos y todas las inciemencias de las estaciones. Se habían hecho en la guerra secular contra el Islam y nada refrenaba su ansia de aventura y de dominio. Se llamaban almogávares (...). "

(Ortiz, op. cit., pp. 207-208).

Els textos de secundària eren, lògicament, d'un esperit similar. Per exemple, Santiago Andrés Zapatero diu dels almogàvers:

"Los almogávares eran tropas de montañeses aragoneses y catalanes, soldados de profesión, duros y valientes, que hacían la guerra por cuenta propia o a sueldo de los reyes contra los moros, que fueron quienes les dieron este nombre. Eran muy temidos y cuando daban, antes de comenzar el combate, su famoso grito de guerra *desperta, ferro!*, golpeando al mismo tiempo el suelo con el cuento de sus lanzas, sus enemigos huían despavoridos²³".

²² Pròleg de l'autor a *Glorias Imperiales, libro escolar de lecturas históricas* escrit per Luis Ortiz i publicat a Madrid, Ed. Magisterio Español, 1940

²³ *Curso de Historia*. Barcelona. Libreria Élite, 1960, p. 127

També dels anys seixanta és un llibre de lectura reservat als nois — les noies en teniem d'altres— estudiants de secundària i dedicat a ajudar l'adolescent a respondre "el grande y palpitante tema de tu Patria". En el capítol dedicat a la Reconquesta hi diu:

"Durante siglos, los españoles lucharán por recobrar la unidad perdida; pero claro es que lo que primero hará falta recuperar será materialmente la unidad de la tierra: habrá que guerrear palmo a palmo y sin descanso (...) No ha sido sino una larga, larga penitencia, un dilatadísimo trabajo de amor y de esperanza, una dura y sangrienta lucha que parecía no tener fin, la que ha producido de nuevo la unidad española (...) en el acaso más enorme esfuerzo colectivo que conoce la Historia Universal²⁴".

És veritat que la llusor de les gestes i de l'*imperio* anava minvant amb el temps que corria però l'enfarfec que ens havien produït ens va quedar com un dels senyals distintius en la nostra formació i va suposar que qualsevol acostament que fèssim posteriorment als temes bèl·lics seria, com a mínim, prudent.

1.3.2.- Una ràpida mirada comparativa als estudis actuals d'història de la guerra

A l'epígraf anterior hem vist que, en general, i per raons diverses, tant els corrents tradicionals com els progressistes han coincidit en produir mestres i professors poc interessats en el tema de la guerra. Ara bé, inclús en el cas que algú hagués volgut dedicar-s'hi, hauria topat amb força entrebancs, el més important dels quals és la migradesa de la historiografia militar publicada al nostre país, tant d'obres originals com de traduccions.

Les pàgines següents es dediquen a contrastar de forma ràpida i breu la situació en aquest àmbit del nostre país amb la d'altres.

1.3.2.1.- Breu panorama dels estudis d'història de la guerra en alguns països estrangers

De fet, el tractament científic de la guerra no ha concentrat tot l'interès que el tema es mereix. Ja fa anys, Roger Caillois va exposar aquesta reflexió:

²⁴ Gaspar Gómez de la Serna: *Cartas a mi hijo*. Madrid, Doncel, 1961, pp. 51-52

"La guerra posseeix en grau elevat el caràcter essencial d'allò que és sagrat: sembla impedir que se la consideri amb objectivitat. Per això l'esperit d'anàlisi. És terrible i impressionant. La maleeixen, l'exalçen. L'estudien poc. Les primeres obres veritablement crítiques que se li han dedicat daten d'ahir²⁵ mentre les guerres van començar amb el principi mateix de la història. Una mancança com aquesta té alguna cosa de desconcertant. Tanmateix, no hi manquen condemnes ni ditirambes..."

(Caillois, 1975, p. 169)

Altrament, aquells qui practiquen la història militar tenen els seus lectors acostumats a queixes constants. Arther Ferrill (1987, p. 45) parla del

"desmenjament general dels historiadors per a tractar la guerra com un aspecte fonamental de la cultura humana",

mentre Yvon Gaslan ironitza:

"L'estat actual dels estudis polemològics no facilita gaire la tasca de l'historiador. L'explicació d'aquests "accidents" de la història dels pobles que són les guerres segueix oscil·lant, en efecte, en la reflexió històrico-política, entre dos extrems, igual com els accidents de circulació en la consciència popular: tan aviat se'n culpa la imprudència i el gust pel risc congènits a l'home com es denuncia el concurs fortuït de circumstàncies que han provocat el xoc..."

(1972, p. 197).

Giorgio Rochat explica que

"la universitat no ha donat, fins ara, prova de particular interès per aquest sector. El millor que es pot dir és que aquell qui s'hi ha especialitzat no l'han penalitzat en la seva carrera acadèmica".

(1989, p. 608).

Tanmateix, la quantitat d'especialistes i els nombrosos estudis fets sobre història militar en diversos països testimonien la bona salut de què

²⁵Caillois, que escrivia el 1963, es refereix a Quincy Wright (1942) i John V. Nef (1950).

frueixen aquests temes. Per exemple, a França, André Aymard va obrir camí —ja els anys seixanta— per al tractament específic dels temes bèl·lics durant l'antiguitat i va deixar molts deixebles (Vernant, Brisson, Garlan, de Romilly, etc.). Philippe Contamine s'ha ocupat intensivament de la guerra medieval i Antoine Corvisier de la moderna. Una revisió del volum publicat pel *Centro Interuniversitario di Studi e Ricerche Storico-Militari* (1985) permet d'adonar-se que a Itàlia hi treballa una respectable quantitat d'historiadors, alguns dels quals són notoris (Giorgio Rochat, Lucio Ceva, etc.). La Gran Bretanya, va comptar en la primera meitat del segle amb historiadors militars molt coneguts, com Liddell Hart o JFC Fuller, i algunes càtedres d'història militar ja són antigues, com la Chichele d'Oxford (que varen ocupar Ernest Swinton o Cyril Falls) i la del King's College de Londres, on Michael Howard va esenyar durant molts anys. Alemanya ha rebut el llegat de Hans Delbrück, fundador de la història militar moderna, però els greus fracassos militars patits al llarg del segle XX semblen haver allunyat del tema els estudiosos i, actualment, n'hi ha relativament pocs.

Segons Paul Kennedy²⁶ al llarg dels darrers vint anys la història militar s'ha expandit en tantes direccions que tot el tema n'ha quedar transformat i, d'estudiar un gran general o un regiment famós ha passat a eixamplar el context fins a poder analitzar soldats i exèrcits en relació als canvis econòmics, els avanços tecnològics, l'estructura social i les relacions de classe, així com l'estructura política i les tradicions pròpies del país. Aquestes afirmacions, referides bàsicament al món anglosaxó, queden reblades pel balanç que fa Giorgio Rochat sobre la història militar de la Itàlia contemporània. Rochat (1989) constata l'apertura de nous sectors d'estudi: les condicions de vida dels soldats, els fenòmens de dissentiment i rebel·lió, l'organització de la repressió interna i el consens massiu, la situació sanitària i les neurosis de guerra, les vivències dels presoners i tots els problemes del front interior, incloent-hi la indústria i les finances. Alhora, la quantitat d'estudiosos que s'hi dediquen ha augmentat encara que aquests temes segueixen tenint poc espai en moltes obres generals i als manuals escolars (p. 606).

La prova de la vitalitat dels nous enfocaments d'aquests temes són la publicació de la col·lecció *War and European Society*, de la casa Fontana Books o de premsa especialitzada com ara *War and Society, Armed Forces and Society* o *War and Society Newsletters*.

Igualment, algunes institucions es dediquen en exclusiva a l'estudi de la història militar. De més a més de la *Comission Internationale d'Histoire*

²⁶ Pròleg a Wilhelm Deist, 1985

militaire, que inclou militars professionals de molts països, s'han de tenir presents, per exemple, el *Centro Interuniversitario di Studi e Ricerche storico-militari*, ja esmentat, amb seu a les universitats de Pàdova, Pisa i Torí; el *Militärgegeschichtliches Forschungsamt*, de Friburg de Brisgòvia; l'*Imperial War Museum* de Londres; el *Centre d'Histoire militaire et d'Études de Défense Nationale* de la Universitat Paul Valéry de Montpelier, etc.

Quant a l'adequació d'aquests nous enfocaments a l'ensenyament escolar de les Ciències Socials, ja hem vist que Giorgio Rochat es queixava del poc espai que se'ls dedicava als manuals escolars italians. Malgrat tot, es poden trobar algunes mostres interessants d'integració en els currícula. Per exemple, al *National Curriculum* britànic²⁷ s'hi proposa d'estudiar, en diferents nivells, alguns temes específicament militars però degudament inserits en l'àmbit de la història general (política, social, artística, cultural) entre els quals hi ha:

- L'exèrcit de Cromwell i la guerra civil del segle XVII (p. 63).
- Algunes batalles navals, la defensa de les rutes comercials, els bloqueigs; disseny de vaixells militars; la vida a bord, etc. (p. 49).
- Monografia sobre castells i catedrals, incloent-hi els factors estratègics de la seva localització (p. 69).
- L'exèrcit de Roma i el seu declivi (p. 67).
- La Gran Bretanya i la Gran guerra (1914-1918), que inclou els apartats següents: fracàs del pla Schlieffen, guerra de trinxeres exemplificada per la batalla del Somme o una altra; bloqueig marítim; submarins; conbois; Jutlàndia, 1916. Baixes. (p. 75).

D'altra banda, es poden trobar petites monografies per a ús escolar dedicades a la Gran guerra o a d'altres temes d'aquest àmbit, per exemple, Stephen Hoare (1986), Richard Tames (1984) o Pierre Miquel (1985). Aquest darrer és la traducció anglesa d'una obra original francesa.

A França, alguns llibres de text com el de Na'han per a *Troisième* (1989) o Belin per a *Premier* (1988), fan un tractament de la Primera guerra mundial gairebé exhaustiu i, al costat de textos explicatius amples i coherents, hi ha una bona selecció de mapes, fotografies, diaris, cartes de soldats, cronologies i vocabulari. També en francès es pot disposar de monografies

²⁷ History Working Group, *Final Report*, abril, 1990.

escolars dedicades al tema, com les de Miquel, ja citada (1984) o la d'Annie Brown, Lionel Dumarche i d'altres (1986). Aquest últim, com els de Tames o Hoare, és d'una gran qualitat.

Es podria argumentar que la dedicació de britànics i francesos o la Gran guerra és deguda a que aquesta és una guerra pròpia mentre per nosaltres resulta aparentment allunyada. Però, aleshores, com s'explica el menyspreu en què deixem la nostra Guerra civil?

D'altra banda, les revistes especialitzades ofereixen treballs que suggereixen la decisió d'alguns ensenyants de tractar frontalment els conflictes armats: podem mostrar com a exemples:

- Joe P. Dunn: "Teaching teachers to teach the Vietnam War ²⁸".
- Fred A. Wilcox: "Pedagogical Implications of teaching "Literature of the Vietnam War"²⁹".
- Desmond Morton: "Military History in the Classroom"³⁰.
- Michael R. Nusbaumer i d'altres: "The discovery of War as a Social problem: teaching as a Sociological practice"³¹".

1.3.2.2.- La migradesa de la historiografia militar espanyola

Si en d'altres països els investigadors dedicats a la història militar es queixen de la poca consideració que es dispensa a la seva matèria en l'àmbit general de la història, a l'Estat espanyol la situació és encara pitjor, perquè la història militar és una especialitat amb prou feines practicada, almenys a l'àmbit universitari.

En efecte, una revisió de la bibliografia publicada a Espanya durant el franquisme mostra un panorama de publicacions escasses i de qualitat més aviat dubtosa. La raó fonamental és que la història militar ha estat, durant tots aquests anys, un monopoli dels militars professionals que, amb la imposició de limitacions en la recerca i la publicació, n'han fet un tabú per a la recerca civil. I encara, pels militars mateixos, només era permès el to apològic, tal com va experimentar personalment Juli Busquets (1984, p.

²⁸ a *Social Education*, vol 52, num 1, pp. 37-38, gener, 1988

²⁹ *ibidem*, pp. 39-40. Aquest número de la revista *Social Education* inclou un dossier sobre el tema de la guerra del Vietnam i l'educació

³⁰ a *History and Social Science Teacher*, vol 20, num 2, pp. 64-69, 1984-1985

³¹ a *Teaching Sociology*, vol 17, num 3, pp. 316-322, jul. 1989

9): amb la seva formació antiquada i allunyada tant de la influència determinant de la industrialització en l'art militar com dels interessos de la societat, s'han sentit poc atrets pel desig de cultivar la ciència històrica³².

Com a conseqüència d'aquesta situació, gran part dels llibres centrats en la Guerra civil espanyola i publicats entre 1939 i 1975 es van editar a l'estranger —semblantment al que va passar amb gran part de la historiografia general referida a l'Espanya contemporània—. Una mostra d'això són:

- D.T. Catell: *Communism and the Spanish civil war*. Berkeley, 1955.
- R. Colodny: *The Struggle for Madrid, the central epic of the Spanish conflict, 1936-1937*. N. York, 1958.
- C.M. Rama: *La crisis española del siglo XX*. Mèxic, 1960.
- Hugh Thomas: *La guerra civil española*. Paris, 1961.
- B. Bollotten: *The grand Camouflage*. N. York, 1961.
- C. Puzzo: *Spain and the Great powers, 1936-1939*. N. York, 1962.
- G. Jackson: *The Spanish Republic and the civil war, 1931- 1939*. Princeton, 1965.
- C.D. Eby: *The Siege of the Alcazar*. N. York, 1965.
- W.C. Frank: *Sea power, politics and the outset of the Spanish war, 1936*. Pittsburg, 1969.

Pel que fa a les publicacions fetes a Espanya entre 1939 i 1975, podríem citar: per a la primera etapa,

- J. Arrarás, C. Pérez Bustamante i C. Sáenz de Tejada: *Historia de la Cruzada Española*. Madrid, 1939 i ss.
- L. Ma de Lojendio: *Operaciones militares de la guerra de España*. Barcelona, 1940.

³²Com a dada útil per a constatar les afirmacions precedents ens pot servir el fet que fins fa molt pocs anys, a l'exèrcit de terra s'hi ensenyava a fer la guerra segons el model de la Primera guerra mundial. Comunicació personal del general Alberto Piris, diplomat d'Estat Major, febrer, 1990

- M. Iribarren: *Una perspectiva històrica de la guerra de Espanya*. Madrid, 1941.
- Salvador Nonell Bru: *El Tercio de Requetés de Ntra. Sra. de Montserrat*. Barcelona, 1956.
- José Díaz de Villegas: *Guerra de Liberación*. Barcelona, 1957.

D'ençà del 1956, el coronel J.M. Martínez Bande, del Servicio Histórico Militar, inicia la publicació de diversos articles històrics a les revistes *Ejército* i *Revista de Historia Militar* i els anys seixanta engega la *Historia Oficial de la Guerra de España*, editada pel Servicio Histórico Militar en 19 volums. El 1962, la Càtedra General Palafox de Cultura Militar³³ publica una obra col·lectiva titulada *La guerra de liberación nacional*, que dirigia Luis García Arias i en la qual van col·laborar personatges tan significats en el règim franquista com Rafael García Valiño, José Cuesta Monereo o Alfredo Kindelán.

El Servicio Histórico Militar va publicar el 1968 una *Síntesis històrica de la guerra de Liberación* que Gabriel Cardona³⁴ qualifica d'

"història militar oficial de plena ortodòxia franquista, tècnica-ment obsoleta".

També dels anys seixantes són algunes obres igualment decantades però amb tendències reformistes:

- Ricardo de la Cierva: *Historia de la guerra civil española*. Madrid 1969.
- Vicente Palacio Atard: *Cuadernos bibliográficos de la guerra española*. Madrid, 1966-1970.
- Ricardo de la Cierva i Ramón Salas Larrazábal: *Aproximación histórica a la guerra española (1936-1939)* publicat ja el 1971.

Com a mostra excepcional d'un inusitat esforç d'objectivitat cal esmentar la *Cronica de la Guerra de España*, publicada per Codex, el 1966, que incloïa

³³Fundada el 1955 i regida per un patronat mixte exèrcit/universitat de Saragossa.

³⁴A: "Manuel Tuñón de Lara y la historiografía de la guerra civil y el franquismo", article actualment en premsa i que he tingut l'avantatge de poder consultar. Moltes de les dades bibliogràfiques d'aquest apartat en procedeixen

gran quantitat de documentació procedent de tots dos bàndols. Els autors no hi consten.

Especialment representativa del tipus d'història militar que es feia —i encara es fa— en aquest país és la *Revista de Historia Militar*, fundada l'any 1957³⁵. En són articulistes habituals Ramó Salas Larrazábal i el ja esmentat Martínez Bande, juntament amb d'altres professionals de les armes, com Nicoiás Benavides, Fernando Redondo, Carlos Martínez Valverde, Joaquín de Sotto Moyses, o el mateix general Franco.

Aquests autors mostren devoció per historiadors com Federico Suárez o Vicente Palacio Atard. Una gran majoria dels articles dedicats a història militar tracten temes hispànics. El to en què ho fan es pot veure en les dues mostres següents. Espero que es disculpi la llargada de la segona citació amb motiu de la unitat expositiva que presenta i que, d'altra banda, estalvia qualsevol mena de comentari. M'agradaria remarcar que tots dos fragments han estat publicats no pas en els anys més foscos del franquisme sinó fa relativament poc temps:

"... el noble i evocador tema que es el del modo de ser y de actuar de nuestras Ordenes Militares durante la Reconquista, esa gran epopeya en que se fragua la Unidad Nacional de España (...) ³⁶".

"La España gótica, invadida, arruinada y casi totalmente dominada —salvo algunos centros de resistencia— por las armas musulmanas, hubo de movilizar para salvarse de diversos medios cívico-militares. Entre otros, la implantación de un régimen foral capaz de robustecer el *poder de la idea* en contraposición a la *idea de poder* defendida por el invasor. (...) En la Edad Media, España fué señalada por la Divina Providencia para sostener, a lo largo de siete siglos, una irrupción de gentes procedentes de Oriente que continuamente hacían chocar dos conceptos de vida totalmente diferentes. Pero, al fin, la civilización cristiana fue salvada, correspondiendo a las dos penínsulas más occidentales de Europa (Italia y España), gran parte del mérito. A la primera, porque por medio del Renacimiento, sus artistas, políticos y poetas teorizaron éste. A España, porque debido al talento de sus reyes y caudillos practicaron dicho Renacimiento. La cultura y

³⁵ A Barcelona, la RHM es pot consultar a la biblioteca de Capitanía i agraeixo al coronel Gimbernat la seva amabilitat en introduir-m'hi

³⁶ Carlos Martínez Valverde, contramirall. *Revista de Historia Militar* num 55, 1983, p.

la espada, la política y el talento, el arte y el trabajo, unidos en la fe del crucificado, salvaron a la humanidad de caer —por tiempo indefinido— en las tinieblas y el oscurantismo pese al perfume sensual que siempre han venido emanando los efluvios coránicos³⁷”.

Evidentment, no tots els escrits són del mateix tarannà, però l'existència de treballs com aquests és prou significativa de l'esbiaixament de la revista.

Enmig d'un paisatge tan desolat, les obres de Busquets (*El militar de carrera en España*, Barcelona, 1967) o Núria Sales (*Sobre esclavos, reclutas y mercaderes de quintos*, Barcelona, 1974) resulten excepcions molt llampants.

També com a conseqüència de l'actitud monopolística que han tingut els militars durant tants anys hi ha el greu desaproveïment dels immensos arxius als quals ningú que no fos expressament autoritzat no hi va tenir accés³⁸. Altrament, també és negatiu el desconeixement general en què han quedat els clàssics del pensament militar i, sobretot, els autòctons. La situació és de contrast extrem amb d'altres països: mentre un hom pot comprar fàcilment una edició de butxaca del 1978 de l'obra clàssica de Charles Ardant du Picq *Études sur le combat*, aquí les obres de . . . Almirante y Torruella (1823-1894) han estat fins fa poquíssim una veritable curiositat de bibliòfil (1989). També és molt recent una edició crítica i commemorativa de les *Reflexiones militares* del Marquès de Santa Cruz de Marcenado, militar il·lustrat admirat per Frederic de Prússia, que va viure entre 1684 i 1732³⁹. Pel que fa a Francisco Villamartin (1833-1872), l'edició més recent de les seves *Nociones de Arte militar* és del 1883⁴⁰.

D'ençà del 1975 s'han manifestat alguns canvis en les publicacions relacionades amb la història militar. L'àmbit en què més s'ha publicat ha estat el de la sociologia militar i l'actuació política de l'exèrcit espanyol, tal com s'escau a un país amb la història del nostre. En aquest sentit tenen interès, entre d'altres:

³⁷ Joaquín de Sotto Montes, general de cavalleria, Diplomata d'Etat Major: "El forum militis de Castilla y León (La caballeria villana o popular)". *Revista de Historia Militar*, num 51, 1981, pp. 7 i 28

³⁸ En una visita a l'Imperial War Museum de Londres, el juny del 1989, una bibliotecària se'm va estranyar moltíssim que a Espanya "no tinguéssim cap museu dedicat a la guerra civil" i vaig tenir treballs a fer-li entendre el perquè.

³⁹ Álvaro de Navia Osorio era el seu nom: l'edició de les *Reflexiones* és del Servicio Histórico Militar, Madrid, 1985, a cura de Dies-Alegria Trillo Figueroa et alii

⁴⁰ A *Obras Completas*. Madrid, Rivadeneyra, 1883, amb una biografia de Luis Vidart

- Fernando Fernández Bastarreche: *El ejército español en el siglo XIX*. Madrid, 1978.
- Sisinio Pérez Garzón: *Milicia nacional y revolución burguesa*, Madrid, 1978.
- Vicenç Fisas: *El poder militar en España*. Barcelona, 1979.
- Daniel R. Headrick: *Ejército y política en España, 1866- 1898*.
- Gral. Miguel Alonso Baquer: *El modelo español de pronunciamiento*. Madrid, 1983.
- Manuel Ballbé: *Orden público y militarismo en la España constitucional (1812-1983)*. Madrid, 1983.
- Gabriel Cardona: *El poder militar en España contemporánea hasta la Guerra civil*. Madrid, 1983.
- Rafael Bañón i J. Antonio Olmeda, eds: *La institución militar y el Estado contemporáneo*. Madrid, 1985.
- Joaquim Lleixà: *Cien años de militarismo en España*. Barcelona, 1986.
- P. Alvira i d'altres: *La enseñanza militar en España*. Madrid, 1986.
- Roberto Luis Blanco Valdés: *Rey, Cortes y fuerza armada en los orígenes de la España Liberal, 1808-1823*. Madrid, 1988.
- Carlos Blanco Escolà: *La academia general militar de Zaragoza*. Barcelona, 1989.
- Gabriel Cardona: *El problema militar en España*. Madrid, 1990.

També han comparegut obres relacionades amb la Guerra civil com per exemple;

- Ronald Fraser: *Recuérdalo tú y recuérdalo a otros. Historia oral de la Guerra civil española*. Barcelona, 1980.
- M. Tuñón de Lara i d'altres: *La guerra civil española 50 años después*. Barcelona, 1985.
- Pierre Vilar: *La guerra civil española*. Barcelona, 1986.

D'altra banda, l'editorial Ejército ha engegat la publicació d'alguns autors estrangers clàssics (Clausewitz, Liddell Hart) i actuals (Howard, Strachan). S'ha llançat la revista *Militaria*⁴¹ que en el seu número 2 anunciava la creació d'un *Centro Cultura de Defensa* que inclourà un Centre d'Estudis Cívic-Militar.

Finalment, s'han de comptar les nombroses publicacions relacionades amb les circumstàncies estratègiques dels anys setantes i vuitantes, és a dir, amb la qüestió dels euromíssils, la segona guerra freda, el replantejament dels compromisos exteriors de l'Estat espanyol, etc., de la qual els mestres i professors en tenen notícia més o menys detallada.

1.4.- Conclusiones

No hem pogut trobar constància del tractament dels temes bèl·lics als actuals currícula de Ciències Socials de Catalunya ni en l'ensenyament primari ni en el secundari: tant els coneixements demostrats pels alumnes com els continguts dels llibres de text mostren que, en general, de les guerres, se n'ha fet una simple fita històrica —paper que no sempre compleixen— i se n'ha oblidat la majoria de les seves implicacions no estrictament polítiques. Pel que fa als projectes de futur, el Disseny Curricular Bàsic de primària sembla donar encara menys àmbit als temes dels conflictes en general i dels conflictes armats en particular. Hauria estat molt desitjable la incorporació dels temes bèl·lics de la mateixa forma que s'han afegit als continguts i als objectius terminals de primària una sèrie de temes relacionats amb la mitologia i la religió i que també constituïen una absència cridanera.

El DCB de Secundària obre un xic més d'espai pels conflictes però els vincula de forma predominant al poder polític amb la qual cosa és de temer que els professors en facin una interpretació exclusivament lligada a aquest àmbit i quedin malbaratades les possibilitats d'estudiar les guerres des d'altres punts de vista.

Per tal d'explicar la curiosa absència de la guerra a l'ensenyament de les Ciències Socials podem adduir raons de diverses categories. D'una banda hi incideix el pes de la tradició que sovint es materialitza en una simple història "de batalletes"; de l'altra, el rebuig que vam experimentar pels temes militars, almenys una part de l'actual professorat, durant l'etapa de la nostra for-

⁴¹ *Militaria*, que se subtitula "Revista de cultura militar", es publica amb el concurs de l'Asociación de Amigos de los Museos Militares i la Universitat Complutense de Madrid. El primer número és del 1989.

mació, transcorreguda en la dictadura franquista. I, en general, el menyspreu per la vàlua històrica i educativa de les qüestions bèl·liques que, de vegades, àdhuc arriba a atribuir-les un foment del bel·licisme en els alumnes.

Igualment s'ha de comptar amb la manca de materials historiogràfics de referència, provinent d'una certa minusvaloració acadèmica dels temes que és comuns a molts països, a més de les especials circumstàncies del nostre, en el qual, els militars professionals han explotat l'estudi dels assumptes relacionats amb la guerra en règim de monopoli, amb conseqüències especialment negatives i que contrasten amb la situació d'altres indrets: abandó de la recerca científica durant molts anys en favor de la propaganda partidista i autocomplaent del bàndol vencedor de la Guerra civil; ús negligent dels fons documentals; oblit dels clàssics del pensament militar, sobretot els autòctons, etc.

És clar que encara queda per resoldre una qüestió fonamental: un cop hem dit perquè els ensenyants no ens sentim atrets pel tema bèl·lic i quins obstacles se'ns presentarien en cas de voler encarar-lo, s'ha de plantejar perquè les autoritats corresponents no prescriuen l'ensenyament de la guerra. La resposta a aquesta qüestió l'anirem oferint al llarg dels capítols següents, el primer dels quals s'ocupa de demostrar, d'antuvi, la validesa dels temes bèl·lics per a fer part integrant de ple dret dels curricula de Ciències Socials de les nostres escoles.

CAPÍTOL 2. - PER QUÈ CALDRIA ENSENYAR LA GUERRA?

2.1. - Introducció

Un cop constatada l'absència gairebé general de la guerra dels continguts de les Ciències Socials, provarem de mostrar ara la pertinència de la seva integració als currícula amb arguments referits tant a la història com a la didàctica.

Després de proposar algunes definicions de la guerra que ens puguin servir de fonament per a l'exposició posterior, s'hi fa un breu repàs de la presència de la guerra a la història. Aquesta revisió té, en primer lloc, un caire quantitatiu, perquè s'hi ressegueix el camí de les societats occidentals per a comptabilitzar-hi —sense ànim d'exhaustivitat— la presència de la guerra; segonament, i des d'un punt de vista més qualitatiu, s'hi revisa la incidència de la guerra en aquestes societats, exemplificada a través de dues anàlisis molt limitades, la guerra feudal i les relacions entre la Revolució industrial i la guerra; en tercer lloc, s'hi discuteix la utilitat dels temes bèl·lics pel que fa a facilitar l'ensenyament de les Ciències Socials des del punt de vista pràctic, amb molt més d'èmfasi pel que fa a les possibilitats que obre en l'educació en valors. La guerra és un fenomen de caire tan "extrem" i posa en joc qüestions tan fonamentals —la vàlua de la vida humana, la instrumentalització d'unes persones per unes altres, el pes del poder, etc.— que constitueix un material privilegiat per a provocar discussions sobre allò que cal o no cal fer, allò que mereix o no el sacrifici individual, etc. Amb això no vull pas dir que la guerra sigui l'únic tema capaç de permetre el tractament de tot aquest seguit de qüestions; molts d'altres temes, com per exemple el repartiment de la riquesa o l'evolució científico-tècnica, ofereixen potencialitats de discussió igualment fonamentals; només tracto de subratllar la validesa d'aquesta proposta i l'absurda malversació que significa per a l'ensenyament el no tenir-la present.

Tot el capítol està encarat, per tant, a demostrar que l'oblit de la guerra a l'escola, tant primària com secundària, provoca inconvenients de dues menes; d'una banda ofereix una versió manifestament mancada i incompleta del

passat i del present, i, de l'altra, inenysté un seguit d'avantatges didàctics i, encara més important, desaprofita una oportunitat ben clara d'actuar en l'educació en valors.

2.2. Què és la guerra?

Tots tenim una concepció fonamentada en el coneixement "vulgar" de la guerra, però definir-la de forma científica no és gens fàcil, tal com prova la reticència que hi mostren els especialistes més reconeguts.

El terme "guerra" inclou manifestacions de violència humana de categoria i escala enormement variades, i establir les fronteres que les separen de la simple agressió personal o el crim no sempre resulta senzill. Si recorrem als clàssics, hi trobarem definicions molt variades. Karl von Clausewitz (1780-1831) en deia,

"acte de violència l'objectiu del qual és forçar l'adversari a executar la nostra voluntat"

(Bouthoul, 1983, p. 33).

Quincy Wright troba que

"es pot considerar la guerra com un conflicte simultani de forces armades, de sentiments populars, de dogmes jurídics, de cultures nacionals"

(1983, p. 17).

Pel seu cantó, Gaston Bouthoul (1983, pp. 29 i ss.) creu que, de la guerra, només se'n pot donar una definició provisional, i proposa com a trets bàsicament definitoris el seu caràcter col·lectiu que la diferencia dels actes de violència individuals; la intenció política i no privada que la dirigeix; el seu caràcter organitzat, i, encara més, el seu caràcter jurídic, amb el conjunt de normes que la regeixen de forma més o menys precisa, segons un dret formal o consuetudinari. I acaba fent-ne la següent definició àmplia:

"La guerra és una forma de violència que té com a característica essencial l'ésser metòdica i organitzada pel que fa als grups que la fan i a la manera en què la menen. De més a més, és limitada en el temps i l'espai, i sotmesa a regles jurídiques particulars.

extremament variables segons els llocs i les èpoques. La seva darrera característica és que és sangonosa, doncs, si no comporta la destrucció de vides humanes no és altra cosa que un conflicte o un bescanvi d'amenaques. La "guerra freda" no és cap guerra".

(Ib. p. 34).

Hans van der Dennen (1986, p. 116) conclou que la guerra és una categoria molt especial de violència, perquè és

"col·lectiva, directa, manifesta, personal, intencional, organitzada, institucionalitzada, sancionada, i, de vegades, ritualitzada i regulada".

De tota manera, aquest treball parteix d'una definició instrumental i al més àmplia possible, que permet d'incloure els actes de violència col·lectiva i intencional ocorreguts a escales molt diferents encara que no sempre reuneixin totes les característiques reclamades pels especialistes. La raó de la preferència per la laxitud consisteix en el fet que, en la història, el pes dels resultats dels fenòmens violents no sempre és proporcional a la seva amplada i intensitat. Per exemple, els aldarulls populars, constituïts per violència "col·lectiva, directa, manifesta i personal" però no sempre "organitzada, institucionalitzada o sancionada" encara que sovint "ritualitzada" (1) i que generalment ha implicat una resposta també violenta en forma de repressió "organitzada, institucionalitzada i sancionada", constitueixen aspectes d'una "guerra social" que possiblement els polemòlegs deixin fora dels seus tractats⁴² però que als professors de Ciències Socials ens convé de tenir ben present, analitzar-ne les manifestacions i veure a què responen i on duen. Per això, quan en l'apartat 2.4. fem una revisió de les guerres patides pels europeus o els catalans, s'hi inclouen no sols les guerres oficialment declarades sinó també les explosions violentes de malcontentament social, de límits institucionals i jurídics molt més esvaïts, les revoltes rurals o urbanes de prou entitat, etc. De tota manera, es tracta d'una tria, i, com totes, resultarà discutible.

La guerra és un tipus de violència específicament humana. No hi ha cap altra espècie capaç de pretendre l'anihilació col·lectiva d'un adversari (Irenäus Eibl-Eibesfeldt, 1987, p. 6). Alguns autors consideren, a més a

⁴²Tal com ens ha mostrat George Rudé a *La multitud en la historia*, Madrid, Siglo XXI, 1971 (1964) o bé a *Protesta popular y revolución en el siglo XVIII*, Barcelona, Ariel, 1978 (1970).

més, que la humanitat tendeix inexorablement i de forma instintiva a actuar amb violència contra els membres de la seva mateixa espècie, dins la qual s'hi han operat diferenciacions culturals i civilitzatòries tan fonades que els diferents grups han resultat dividits per allò que Konrad Lorenz i E. Erikson (Lorenz, Piaget i Erikson, 1972) anomenen "pseudoespeciació cultural", i que permet negar als membres de les altres comunitats la condició d'humans i, així, poder atacar-los sense quarter.

D'altres autors, en canvi, consideren que la inclinació a fer la guerra té les seves arrels molt més fonamentades en la cultura que no pas en l'instint i que, en funció de l'experiència i la formació a què se sotmeten els membres d'unz determinada comunitat, la inclinació a la violència i a la guerra serà més o menys intensa (Ashley Montagu, 1985).

Amb tot, la majoria dels autors, incloent hi els agressionistes innats, coincideixen en la consideració de la guerra com a institució humana i, com a tal, susceptible d'ésser eliminada o substituïda (K. Lorenz, 1985, p. 319). Altra cosa són les solucions que proposen uns i altres, que diferiran conseqüentment amb la mena d'arrels que li trobin al problema.

La guerra ha exercit al llarg del temps funcions nombroses i variables. Quirby Wright, en la seva clàssica obra dedicada a la guerra, ens diu que

"no hi ha instint específic de guerra, però molts motius i interessos han dut les poblacions humanes a l'agressió. Els governants hi han buscat riquesa, revenja, aventura, prestigi, glòria, la desaparició de revoltes interiors, l'estímul de revoltes exteriors, i l'expansió de la religió, la nacionalitat, l'Estat o la dinastia. Les masses ho han suportat, en general, sota la influència de consignes i de compulsions socials o legals. Els que hi han anat voluntàriament, han estat influïts per l'expectativa d'aventures, de saqueig, de terres millors, sou més alt, aprovació femenina o bé orgies sàdiques, per l'esperança de fugir de dificultats econòmiques, matrimonials o legals, o bé del simple avorriment; per lleialtat al cabdill, la pàtria, la religió o els ideals; per ansietat de provar el seu coratge, capacitat o caràcter, per habitud o per orgull de l'ocupació o professió militar..."

(1983, p. 319).

2.3.- La guerra, un fenomen persistent en la història

La guerra no és un denominador comú per a totes les societats humanes: n'hi ha hagut, i encara en queden algunes, que desconeixen la guerra com a institució i que tendeixen culturalment a potenciar les actituds no violentes dels seus membres. Ashley Montagu (1985, cap. X)⁴³ n'ofereix alguns exemples significatius, extrets d'estudis antropològics i referits als lapons, alguns indis nordamericans, els aborígens australians, etc. Una anècdota referida als baigues de l'Índia pot il·lustrar aquesta mena d'actituds abèl·liques: durant la Segona guerra mundial,

"diversos baigues, delint-se per ajudar els compatriotes del seu amic anglès Elwin, varen anar a trobar-lo carregats d'arcs i fletxes, amb la pretensió que els enviés al govern britànic com ajut per a la guerra. Quan Elwin els va explicar que les batalles modernes ja no es feien amb aquestes armes varen quedar tots aclaparats. "Però, si fan servir armes de foc", varen dir, "la gent es morirà de debò!".

(Ashley Montagu, 1985, p. 217).

La presència de la guerra ha marcat el decurs de la història pel fet que a les civilitzacions més poderoses, prestigioses i expansives hi ha tingut un lloc de privilegi. És cert que, en ocasions més aviat excepcionals, com a Xina, aquest privilegi ha quedat suspès durant segles ⁴⁴. En general, però, podríem dir que s'ha donat una certa selecció en favor de les característiques bèl·liques i violentes dins de cada societat i que, a escala mundial, les societats més poderoses en la guerra han pogut arraconar aquelles que no ho eren tant. La cultura i la civilització europees tenen uns fonaments bèl·lics indiscutibles i, indubtablement, és a aquestes característiques que cal atribuir en bona part el seu predomini global. En les pàgines següents s'hi inostra com de reiterada ha estat la presència de la guerra en l'existència dels nostres avantpassats.

⁴³ Aquest volum d'Ashley Montagu és dedicat a rebatre l'argumentació dels agressionistes innats, bàsicament K. Lorenz, R. Ardrey, etc. Sobre aquest tema vegi's el panorama que ofereix Raymond Aron, 1985, vol I, pp. 408-439.

⁴⁴ Els cèlebres tractats militars xinesos, elaborats entre els segles VI i IV abans de la nostra era, *SunTzu*, *Utsé* i *Sema*, consideren la guerra com una calamitat i donen tota mena d'indicacions dirigides a evitar-la. Alhora, als generals se'ls demanaven virtuts diferents de la gosadia, el valor i la capacitat de reptar la mort: al contrari, la guerra s'havia de fer amb prudència, rectitud i la violència mínima i això sempre que no s'hagués pogut evitar per cap altre mitjà. Sobre aquest tema, vid. Roger Caillois, 1975, cap. II.

2.3.1. *El passat europeu*

Si comencem la nostra comprovació pel món grec, veurem que en l'àmbit de les polis gregues, la guerra no sols és una activitat normal, sinó també un estat normal, i la pau no és altra cosa que una treva (Jacqueline de Romilly, 1985, p. 207). Atenes, entre el 490 i el 338 a.n.e., va fer la guerra dos de cada tres anys, i mai no va tenir pau deu anys seguits (Y. Garlan, 1972, p. 3). I, en l'època hel·lenística, Harmand (1986, p. 59), constata que els únics anys sense grans conflictes són 299-297, 249-248, 205-204 i 159-150.

Els romans, a qui Polibi atribueix la tendència a recórrer a la violència física per a solucionar qualsevol problema, varen viure en un estat de guerra quasi constant durant segles. El temple de Ianus, que tancava les seves portes en temps de pau, segons T. Livi només fou tancat en dues ocasions entre les èpoques de Numa Pompilius i August: un cop sota Titus Manlius, a la fi de la primera guerra púnica, i una altra després d'Actium (Y. Garlan, 1972, p. 3). I el mateix Yvon Garlan afegeix:

"No tots els Estats antics van tenir un destí tan bel·licós, però allò que ens interessa és el fet que fos comú a aquells que se situen al capdavant de l'evolució històrica" (*Ibidem*).

A Roma, el prestigi de la guerra es manté elevadíssim entre els membres de les classes dominants republicanes, i la guerra, recolzada per una eficient diplomàcia, constitueix l'instrument conscient per a arribar al seu objectiu que, segons Polibi, consistia en conquerir el món. No és sinó a l'època de les guerres civils que certs individus prestigiosos faran lloances de la pau. A part de Ciceró, podem recordar Propèrci, que escriu

"Per què donar fills als triomfs de la pàtria? Cap soldat no sortirà de la meua sang..."

(Jal, 1969, p. 79).

Durant l'imperi, la guerra s'adreça a mantenir la integritat territorial i a consolidar més que no pas a augmentar les conquestes (Brisson, 1969, p. 9). Per a l'aristocràcia tradicional, la guerra era cada cop més allunyada:

"oblita bellorum (erat) nobilitas, ignarus militiae eques"

escriu Tàcit (*ibidem*, p. 82)⁴⁵.

⁴⁵ És a dir: "La noblesa havia oblidat la guerra i els equites eren ignorants en matèria militar"

La "pax romana" es manté amb algunes excepcions fins que, a finals del segle II de la nostra era, s'inicia la intensificació de les topades amb els "bàrbars", fet que esdevindrà habitual pels segles posteriors.

Pel que fa a l'Edat Mitjana europea, les invasions n'ocupen tota la primera fase, entre els segles V i X. Més endavant n'hi torna a haver — els mongols el segle XIII, per exemple— però ja seran més escadusseres i d'abast més limitat. En canvi, la majoria dels conflictes medievals posteriors al segle X són originades dins les pròpies societats cristianes europees i, segons Philippe Contamine (1984, p. 387), les guerres consistien, generalment, en episodis mínims, propers a la *vendetta* o al simple bandidisme. Es derivaven de la competència entre prínceps o bé del pillatge senyorial, tal com ens ho mostra l'escriptor francès del segle XIV Philippe de Mezières:

"els fills segons i tercers d'una família, que reben una part petita de l'herència dels pares, i de vegades, no res, a causa de la pobresa, sovint es troben obligats a participar en guerres injustes i tiràniques per tal de mantenir el seu estat de noblesa, ja que no coneixen cap professió sinó les armes, i hi actuen tan malament que fóra espantós d'explicar tot el pillatge i els crims amb que oprimeixen la gent pobre".

(Keen, 1986, p. 301).

Sigui com vulgui, a causa de campanyes senyorials de depredació, d'invasions o de croades a Terra Santa,

"la guerra era, potser més que la religió i només per sota de l'agricultura, allò que dominava la vida quotidiana de l'Europa occidental al llarg de l'Edat Mitjana"

segons ens diu John Beeler al seu prefaci de l'edició del 1953 de l'obra clàssica de Sir Charles Oman (p. II).

A més, segons sosté Michael Howard, Europa ha depès de la guerra per a convertir-se en una entitat reconeixible:

"Durant el mig mil·lenni que va del s. V al X, allò que hem anomenat "Europa" va començar de sorgir d'un procés de conflictes gairebé ininterromputs. I durant aquest procés, els pobles varen adquirir consciència que els unia una cultura comuna que legitimava o creava els seus valors (...) aquesta cultura comuna

no la varen anomenar "Europa" sinó "cristiandat" (...) i la importància de la Cristiandat, almenys en termes seculars, fou la seva condició de societat guerrera".

(Howard, 1987, p. 196).

També durant l'Edat Moderna europea la pau és excepcional i la guerra, endèmica. Geoffrey Parker ha calculat que el 95 per cent dels anys entre 1500 i 1700 hi hagué guerra. Durant el segle XVI podem comptar menys de deu anys de pau, quatre el segle XVII i setze el XVIII (1990, p.7).

Quincy Wright ha comprovat un mínim de 284 guerres i unes 3.000 batalles entre l'any 1500 i el 1965, amb el criteri de considerar batalles les topades que produïssin un mínim de 1000 baixes en terra o 500 en mar; una guerra implicaria més de 50.000 homes o bé la seva declaració jurídica formal. Però el mateix Wright hi afegeix que aquesta base és insuficient: els Estats Units d'Amèrica, per exemple, havien participat en 165 batalles "oficials", però també en més de 9.000 "topades hostils", i, probablement, d'aquestes "topades hostils", d'ençà de l'any 1500 n'hi ha hagut més de 250.000, en el món civilitzat, amb un promig de 500 l'any (Van der Dennen, 1986, p. 136).

La pràctica de la guerra s'ha modificat extraordinàriament i, durant els tres segles de l'Edat Moderna, les guerres depenen cada cop més de les burocràcies estatals especialitzades, en contrast amb les guerres senyorials de l'Edat Mitjana. Però, en general, els efectes de la violència bèl·lica cauen igualment damunt la massa de la població, la qual en guarda una memòria esfereïda. Aquesta violència quedarà parcialment limitada durant les "guerres en dentelles" del segle XVIII⁴⁶.

Alhora que engegaven aquesta intensa maquinària bèl·lica a Europa mateix, amb la intenció d'acumular territoris i riqueses i impedir els altres que n'acumuléssin, els Estats europeus organitzen, a partir del 1500, els primers imperis d'abast veritablement mundial; i ho aconsegueixen, ens diu Parker, justament perquè han perfeccionat la seva capacitat bèl·lica. Durant segles, Europa ha estat important productes colonials mentre

"l'exportació més important de l'Europa preindustrial a la resta del món fou la violència(...). Els *fidalgos*, els *conquistadores*, els *vrijburghers* i els *nababs* no eren, de fet, altra cosa que guerrers nòmades, amb prou feines diferents dels mongols⁴⁷".

⁴⁶"Guerres de randes", fetes en termes de gentilesa, cortesia i elegància molt extremes que, de vegades, incloïen la diferenciació entre població civil no combatent i combatents.

⁴⁷Frederick Lane i Niels Steenagaard, citats per Parker, 1990, p. 114

El 1800, els europeus dominaven el 35 per cent de la superfície mundial, i el 1914 havien aconseguit de dominar-ne el 84 per cent (Daniel Headrick, 1989, p. 9). Headrick atribueix a les innovacions militars europees una part molt important en la consecució d'aquests imperis.

Després del Congrés de Viena (1814-1815), la guerra anirà perdent, a Europa, allò que li quedava d'esport propi de prínceps, per a trobar-se cada cop més integrada i subordinada al nou model del sistema internacional multipolar. I durant els aproximadament cent anys que segueixen les llargues campanyes de la Revolució Francesa i l'Imperi, Europa fa relativament poques guerres en territori propi i, mentrestant, actua intensivament a Ultramar. Tanmateix, al llarg del segle XX, els europeus, assidus bel·ligerants als altres continents, han retornat a les velles tradicions, i Europa ha esdevingut en dues llargues ocasions camp de batalla pels exèrcits dels seus Estats, però, ara, en unes condicions sociopolítiques i tècniques tals que han incrementat de molt l'àmbit de la violència bèl·lica. Les batalles, a més de fer-se més freqüents, han eixamplat el seu espai, tal com mostren les seves denominacions, que en temps passats corresponien a llocs molt limitats (Hastings, 1066; Breitenfeld, 1631; Almansa, 1711; Austerlitz, 1805; Sedan, 1870, per exemple), però que ara abasten regions senceres: batalles del Somme, de l'Artois o de la Xampanya (Primera guerra mundial), d'Anglaterra o de França (Segona guerra mundial). També ha augmentat de molt la xifra de persones implicades i la durada de les conteses (van der Dennen, 1986, pp. 136 i ss).

2.3.2. *El passat català*

Podria semblar que l'acumulació de guerres patides per Europa al llarg de la seva història es deu a la gran quantitat d'unitats polítiques que s'hi encabeixen i que, mentre les unes es batussen, d'altres poden trobar-se en pau. Però, si creïem això, un canvi d'escala espacial en la nostra anàlisi ens en desenganyarà tot seguit. En efecte, no cal sinó una simple llambregada al conjunt de la història de Catalunya per a confirmar la impressió produïda per la d'Europa.

Ben poques generacions d'habitants del Principat han viscut en pau, i bé podríem dir que les nascudes a partir dels anys quaranta i cinquanta d'aquest segle constituïm una excepció afortunada. La llunyania en el temps de la Guerra Civil Espanyola, darrer conflicte armat important patit directament pel país, ens podria fer creure que tothom ha viscut igual i, inclús, ens pot

semblar acceptable que s'atribueixi als catalans un tarannà pacífic, com fa el senyor Arcadi Calsada:

"Catalunya no ha estat, precisament, un poble capdavanter en la fabricació d'armes. Els catalans hem cregut, sempre, que la llibertat calia reconquerir-la des del treball, des de la reconstrucció, des de la intel·ligència. No pas des de la força⁴⁸".

De fet, es pot demostrar ben bé el contrari amb el recurs als testimonis històrics. Ferran Soldevila n'aplega una colla que coincideixen en atribuir als catalans, i inclús als seus antecessors en l'ocupació del territori de la Catalunya actual, una intensa bel·licositat (1980, passim). Segons Soldevila, els catalans

"certament hem tingut, al llarg dels segles, una anomenada de gents terribles",
(1980, p. 13)

i, per tal d'abonar aquesta afirmació, fa parlar Titus Livi, Ramon Muntaner, Cervantes, Francisco Manuel Melo, Voltaire, el duc de Berwick, el cavaller de Folard o Pedro Antonio de Alarcón, i, inclús afirma que, hores d'ara, potser encara queden indrets de Grècia en els quals el terme "català" equival a un insult en record de l'empremta esgarrifosa que hi deixà el pas dels almogàvers; la frase "Venjança catalana caigui sobre teu" ho acaba de reblar.

Independènciament del seu tarannà col·lectiu, que, d'altra banda, comparteixen molts d'altres pobles si ens limitem a l'àmbit de la bel·licositat, allò que és cert és la xifra innombrable de guerres en què han participat els catalans, bé sigui de forma activa com passiva. Provarem de fer-ne un breu recompte, sense ànim d'exhaustivitat i començant "mil anys enrera" per a usar la terminologia de Pierre Bonnassie.

A finals del segle X i principis de l'XI, els comtats pateixen diverses "azeifes" o ràtzies musulmanes. La primera meitat de l'XI és ocupada per la violència senyorial, desfermada sistemàticament contra la pagesia, contra l'autoritat comtal i inclús contra l'Església, sense oblidar la competència entre els mateixos guerrers. La violència senyorial a l'interior del país es complementa amb l'exterior durant la segona meitat del segle XI, època en què es donen prou expedicions contra Al-Andalus, de resultats variables

⁴⁸Pròleg a Grac'ls, 1983, p. 3

(1077, Múrcia; 1082, Saragossa; 1086-1090, València; 1092, 1095 : 1097, Tortosa; etc.).

Els segles XII a XV són, majoritàriament, d'empreses bèl·liques exteriors, gran part de les quals es dirigeixen contra Al-Andalus: conquesta de la Catalunya Nova a la primera meitat del s. XII; participació a Las Navas de Tolosa, 1212; conquesta de Mallorca, a partir del 1229; del País Valencià, entre el 1232 i el 1245; d'Eivissa i Formentera, el 1235; de Múrcia, el 1266; de Menorca, el 1287; d'Alacant, el 1304; etc. Hi ha també moltes actuacions en d'altres àmbits territorials: a l'Occitània, les guerres contra Tolosa i la participació en el conflicte albigès, entre principis del s. XII i el 1213; conquestes de Sicília (1282), dels ducats d'Atenes i Nècpàtria (1302-1311), de Sardenya (1323-1324), de Nàpols (1432-1442), a més de les expedicions contra Còrsega (1297, 1420). Una llarguíssima guerra, des de mitjan segle XIV fins a finals del XV, enfronta catalans i genovesos. Un exèrcit de croats dirigit pel rei francès envaeix el país el 1283, i, a mitjan segle XIV, la monarquia catalanoaragonesa s'enfronta a la castellana (guerra dels dos Peres, 1356-1365), i als reis de Mallorca (1343, 1349). I encara hi ha les revoltes i els enfrontaments interns: revoltes nobiliàries del segle XIII (1218-1225; 1225-1227; 1280) i XIV (1348); persecució d'albigesos (1238); avalots urbans com a resultat dels impostos excessius o bé de la carestia; per exemple, a Barcelona, n'hi hagué el 1257, 1258, 1334, 1339, 1343. I els pogroms dels anys 1348, 1374, 1391. Els inicis de l'agitació pagesa es donen entre 1380-90 i 1413. Els enfrontaments entre la Busca i la Biga són a partir del 1453, i la Guerra civil, entre el 1462 i el 1472. És en aquests anys que el rei de França envaeix per primera vegada el Rosselló i la Cerdanya. La Segona Guerra dels remences, que comença el 1483, s'acaba dos anys més tard. Paral·lelament, s'han de tenir en compte les activitats de cors, tant les protagonitzades com les patides pels catalans.

Tot al llarg de l'Edat Moderna se'ns ofereixen, com a episodis guerrerers més notoris, la Guerra de Separació (1640-1652), la Guerra de Successió espanyola (1705-1714) i la Guerra Gran (1793-1795). Ara bé, tot i l'aparència d'activitats bèl·liques més escasses, Catalunya pateix durant gran part d'aquest període "un estat de guerra endèmic" (Núria Sales, 1989, p. 82) que li afecta directament el territori i la població. Els segles XVI i XVII la costa pateix les ràtzies i l'activitat corsària dels sarraïns. Durant la primera meitat del s. XVI el bandolerisme pren embranzida i serà present a bona part del país fins la Guerra de Separació. A l'actuació de les bandes i a les topades entre nyerros i cadells s'hi ha d'afegir la repressió i les represàlies exercides pels soldats del rei. Ambdós aspectes s'agreugen durant els decen-

nis que precedeixen el 1640. D'altra banda, aquesta és un època d'hostilitats quasi permanents amb França. La desaparició del poblament de molts llocs i la quantitat de defenses construïdes tot al llarg del s. XVI serveixen per a constatar-ne la inseguretat general.

De més a més, el simple pas de tropes del rei pel país és motiu d'esfereïment per a la població no privilegiada, que en pateix exaccions forassenyades i en reb tota mena d'estralls i greuges. És clar que, sovint, els soldats estatjats als pobles són víctimes de la revenja dels seus hostes, la qual cosa inclina el rei a ordenar que el nombre de soldats sigui superior al de la població que els acull. Durant el s. XVII, la presència de soldats que depreden el país es fa més intensa i continuada, sobretot de del 1621, i molts homes són objecte de lleva forçada.

Després de la Guerra de Separació, que converteix Catalunya en camp de batalla durant més de dotze anys, la guerra amb França reprèn de forma intermitent fins la fi de segle, amb acompanyament de l'obligació de mantenir les tropes. Algunes revoltes internes de caire social, com l'Avalot de les faves o la Revolta dels "gorretes" (1687-1689), van parcialment dirigides contra els allotjaments de les tropes.

El segle XVIII s'inaugura amb la Guerra de Successió espanyola (1705-1714), i s'acaba amb la Guerra Gran (1793-1795). Els anys que van del 1714 al 1793 són, de bon tros, molt més tranquils que no els segles precedents; el s. XVIII és època relativament pacífica, i a aquesta característica prou se li pot atribuir part de la prosperitat demogràfica i econòmica que el defineixen. Tot i així, hi ha alguns conflictes. Després del 1714, el Principat ha de mantenir un exèrcit d'ocupació que, a més, cobrarà el cadastre *manu militari* fins els anys trenta. D'altra banda, hi ha els enfrontaments entre l'exèrcit borbònic - recolzat pels "botiflers" - i els guerrillers austracistes, i la conseqüent repressió (1718-1721; 1725; 1734-1736). Un exèrcit francès torna a envair el Principat el 1719-1720. Els atacs corsaris es mantenen, però ara són molt més espaiats i febles que en èpoques anteriors.

Els Borbons hispànics fan algunes guerres fora del seu territori al llarg del segle XVIII: expedició contra Corfú el 1716, contra Sardenya el 1717, contra Sicília el 1718 i 1724, contra Parma el 1745; guerra contra la Gran Bretanya entre el 1779 i el 1783; repetides accions a l'imperi hispànic, etc. I, malgrat haver-se alliberat de les quintes, contra les quals hi havia hagut avalots el 1726 i el 1773, en totes aquestes guerres hi podem trobar catalans. Alguns s'havien incorporat en regiments de voluntaris, com el "de Barcelona", del 1718; d'altres hi anaren forçats, perquè els mossos d'esquadra tenien ordre de

"recoger quantos murrís y vagamundos se pueda" (Núria Sales, 1980, II, p. 38).

Hi havia almenys dos regiments manifestament formats per catalans, el Primer i Segon Regiment d'Infanteria Lleugera de Catalunya, comandats per oficials catalans i nobles, i anomenats normalment de "fusellers de muntanya". D'aquest soldats, Ferran Soldevila en diu que

"tenint llur guarnició a la Seu d'Urgell i a Cardona, i vestint el gambeto català, comparteixen amb els mossos d'esquadra, els parrots i els contrabandistes la predilecció de les cançons populars de l'època"

(1980, p. 25).

El segle XIX, ens recorda el mateix Soldevila, és el segle del senyor Esteve, que representa les tasques calmades de la burgesia, poc afeccionada a buscar brega; però també és el segle d'en Misses, en Romagosa, el Caragol o en Jep dels Estanyes, de Cabrera, Carnicer, Tristany, Ros d'Eroles, Savalls, Miret i Galceran, el del general Prim i el del Xic de les Barraquetes... (*ibidem*, p. 47). I, en efecte, al segle XIX hi trobem enfrontaments i conflictes gairebé de totes les menes. Entre el 1808 i el 1814, campen pel país dos exèrcits regulars alhora que diverses partides de guerrillers, bandolers i "caragirats". El 1823 compareixen els "Cent mil fills de Sant Lluís", que assetgen Barcelona. El 1827 s'inicia la revolta dels "Malcontents", i, de forma simultània, la repressió antiliberal del comte d'Espanya. El 1833 esclata la Primera Carlinada, que durarà fins el 1840. Paral·lelament, hi ha les bul·langues barcelonines i la repressió massiva dels moviments populars dirigida pel baró de Meer (1837). Entre 1840 i 1843 hi ha diverses revoltes populars, i els generals Espartero (1842) i Prim (1843) manen bombardejar Barcelona. La Segona Carlinada, la dels "Matiners", dura del 1846 al 1849. El 1855 s'instaura l'estat de guerra. L'any següent, el Bienni Progressista s'acaba amb el canoneig de la Barceloneta, Sants i Gràcia. El 1859, uns cinc-cents voluntaris catalans acompanyen Prim a la Guerra de l'Àfrica, que durarà fins el 1860. Entre 1864 i 1863 s'alcen partides progressistes. Del 1868 al 1878 hi ha la Guerra de Cuba, i les quintes es fan obligades. El 1870 hi ha un motí contra tal obligació, i Gràcia en surt novament bombardejada. Entre 1872 i 1875 hi ha la Tercera Carlinada i, alhora, s'alcen partides federals (1873). Entre 1891 i 1896 hi ha una sèrie d'atemptats a Barcelona. El 1895 s'inicia la Guerra de Cuba, Puerto Rico i Filipines, que acaba el 1898.

Finalment, el segle XX ens mostra les seves primeres dècades trasbalsades per la guerra social (pistolerisme, repressió policial i militar). Convé de destacar-hi la Setmana Tràgica (juliol del 1909), esclat popular contra la tramesa de tropes al Marroc. El conflicte a les possessions espanyoles al Marroc és força continu, encara que l'època més intensa i de guerra oberta és entre el 1921 i 1926. D'altra banda, alguns centenars de catalans s'allisten voluntàriament per a combatre al costat de França durant la Primer : Guerra Mundial (1914-1918). La Guerra Civil Espanyola (1936-1939) inclou, al cas de Catalunya, la "guerra dins la guerra" dels Fets de maig del 1937.

Pel que fa a l'època franquista, a més de les greus seqüeles repressives de la victòria dels insurrectes, s'han de recordar la participació dels voluntaris catalans a la "División Azul" (1941-1943) i, a les operacions militars d'Ifni (1957-1958), la dels quintos catalans a qui correspongué de servir a l'Àfrica. De més a més, hi ha l'actuació del *maquis* en diferents indrets del país fins ben entrada la dècada dels cinquanta.

En considerar la història de Catalunya ens trobem, per tant, davant de mil anys de presència bèl·lica, intermitent i de mena variada, però prou constant com per a considerar-la un element essencial i d'anàlisi indefugible.

2.4. L'empremta de la guerra a la història

Una presència tan constant com la que s'ha posat de manifest a l'apartat anterior va acompanyada, de més a més, d'una incidència global molt intensa. Igual com la de la religió, la pràctica de la guerra ha anat marcant les societats al llarg del temps i deixant-hi empremtes característiques en molts dels seus àmbits —demogràfic, econòmic, cultural, etc.—. Alhora, la guerra és un moment crític en el sentit etimològic del terme, és a dir, un moment en què queden palesos i disponibles per a judici els trets fonamentals de la societat que la fa. Per tant, quan l'historiador s'hi acosta, pot veure-hi el funcionament dels exèrcits en el camp de batalla, i comparar-lo amb d'altres: els seus oponents, els seus antecessors, els seus successors; però també pot establir relacions entre el sistema de reclutament, l'evolució demogràfica i la situació dels homes en la col·lectivitat; pot veure si les operacions militars van encarades a estalviar vides o bé s'han organitzat amb indiferència envers aquest punt, i esbrinar fins on arriba la influència de les limitacions demogràfiques, la de la personalitat dels generals o la dels polítics pel que fa a l'actitud davant les baixes; pot analitzar la consideració que mereix la guerra i l'apreci que la societat fa d'aquells que la practiquen; també és

ocasió per a observar les característiques materials de l'armament i veure els lligams que té amb la capacitat productiva, etc. etc.

Per tal de comprovar algunes d'aquestes possibilitats, ofereixo dos exemples: la guerra feudal i les relacions entre la Revolució industrial i la guerra. La tria d'aquests dos temes respon a criteris molt simples: d'una banda, el fet que hagin estat prou treballats pels historiadors i, de l'altra, que siguin de reconeguda utilitat pels ensenyants de Ciències Socials, a causa de la seva presència habitual en els temaris.

2.4.1. *La guerra feudal*

Si ens acostem a l'Europa feudal dels segles XI-XIV, veurem que la guerra ha anat deixant senyals ben visibles al paisatge, a l'organització social i la vida econòmica, a la salut i a les dades demogràfiques, a la civilització i a la cultura. La guerra ha transformat el paisatge europeu omplint-lo de castells, fortaleses i defenses de totes dimensions. Absorbeix la feina qualificada de molts artesans, responsables de la producció de la panòpia i l'arnès dels cavallers i ocupa escuders i servidors especialitzats en mantenir en bon estat armes, armadures i cavalleries, el preu de tot el qual és elevadíssim.

Entorn de la guerra gira la vida de tota una classe social, que li dedica tot el seu temps, bé sigui en època de campanya com en períodes de repòs. Com ja ens ha dit Philippe de Mezières (vid. p.), els senyors no saben fer res més, ni tampoc no podrien fer altra cosa com no fos amb pena de perdre la seva noblesa. Per això, l'entrenament físic en els torneigs i la cacera, a més de l'estudi de les qüestions heràldiques indispensables per a actuar correctament al camp de batalla els ocupen en temps de pau.

Tanmateix, la guerra també és una clau per a explicar el predomini social de l'estament senyorial. Ramon Llull ens explica⁴⁹ esplèndidament que

"Al començament, con fo en lo món vengut menyspreament de justícia per minvament de caritat, covenc que justícia retornàs en son honrament per temor. E per açò de tot el poble foren fets milenaris e cascun mil fo elet e triat un home pus amable, pus savi, pus lleial e pus forts, e amb pus noble coratge, ab més d'ensenyaments e de bons nodriments que tots los altres..."

Actualment, però, la historiografia considera que el poder nobiliari raïa,

⁴⁹ *Llibre de l'orde de cavalleria*, entorn del 1275. Ed. de M. Gustà, Barcelona, Ed. 62, 1980, p. 41.

més que no pas en les múltiples qualitats que els atribueix Llull, en el seu ús sistemàtic de la violència, en el control de la qual s'havien fet especialistes, i que els permeté d'apropiar-se les funcions del príncep, així com la llibertat, la feina i les terres dels pagesos⁵⁰.

D'altra banda, la guerra contribueix a la redistribució de la riquesa, i, sovint, a la comparecència periòdica de la fam, més o menys limitada espacialment, com a resultat de les depredacions que inevitabl'ement es realitzen durant les campanyes militars.

També la pesta pot ser un resultat directe de la guerra: la mobilitat dels guerrers ajuda a expandir-ne un brot, sense comptar amb el contagi directament i conscient provocat pels assetjadors d'una fortalesa, que podien usar cadàvers per a infectar els defensors i obligar-los a rendir-se. En d'altres ocasions, són els cadàvers escampats al camp de batalla allò que provoca la malura. És ben sabut que després de la batalla de Las Navas de Tolosa (1212), els croats no varen poder ocupar efectivament els territoris que els havia ofert la seva victòria militar, bàsicament, perquè molts milers de morts insepultes i en descomposició al sol andalús del mes de juliol varen provocar una terrible passa de disenteria.

La guerra acapara un enorme prestigi social, només superat per la religió, tal com s'escau a l'activitat pròpia i gairebé exclusiva d'una part decisiva de la classe dominant. Per això els prínceps en persona la practiquen. I, ni que sigui un lloc comú, potser també cal dir que el fet que les dones, en general, no vagin a la guerra, contribueix a reblar la convicció de la seva inferioritat envers els homes, tot i el tractament d'exquisida veneració que algunes dames reben en els àmbits trobadorescos.

De més a més, també l'Església exalta la guerra, sempre que tingui un objectiu acceptable. Gracià monjo de Bolonva del segle XII i iniciador del dret canònic dirà:

"In bellicis armis milites Deo placere possunt", és a dir, "els soldats poden ser agradables a Déu amb les seves armes"

(Vauchez, 1984, p. 16).

En alguns casos, l'Església arriba a fomentar la guerra, i promou diverses croades. Keen (1936, p. 72) ens ofereix el testimoni de Guibert de Nogent, que escriu:

⁵⁰ Vegi's, per exemple, Pierre Bonnassie: *Catalunya mil anys enrera*, vol. II, 8, Ed. 62, 1981

"A la nostra època, Déu ha instituit una guerra santa per tal que l'orde dels cavallers i les masses inestables, que tenien per costum matar-se mútuament com en temps del paganisme, puguin trobar una nova manera de guanyar-se la salvació; ara poden buscar la gràcia de Déu d'una manera que els és habitual, exercint el seu propi ofici, i ja no cal que busquin la salvació en la renúncia total del món, en un monestir".

La guerra i els guerrers tenen, juntament amb els temes religiosos, una presència dominant a l'art figuratiu de l'època (tapís de Bayeux, frescos de Taüll, etc.), i ocupen un lloc central a la literatura; el *Cantar de Mio Cid*, les sagues islandeses, la *Chanson de Roland* o la *Crònica de Froissart* s'ocupen bàsicament de temes bèl·lics. Alguns poemes trobadorescos que ens han pervingut ens mostren l'apreci estètic de què eren objecte les bel·leses de la guerra. Els versos de Bertran de Born (mort el 1215), ens n'ofereixen una mostra:

"(...) i em plau guaitar damunt dels prats tendes i pavellons fermats resplendint pel paisatge. I veure al camp, arrengrerats, cavallers i cavalls armats.

"(...) I em plau l'agrest paratge on forts castells són asstjats, amb els murs trencats o esfondrats, i veure en el ribatge, ple d'estacades i fossats, l'host tota a punt per als combats.

(...) Us dic que és un plaer millor que els de menjar, beure i dormir, sentir les veus que, amb gran bravor, bramen "a ells!", ací i allí, renills folls per l'ombratge, i de socors, crits esglaiats, i veure caure, arraïmats, grans i xics a l'herbatge, i tants de morts, ben travessats per llances amb fils ensagnats.

(...) de massa pau estem cansats!⁵¹".

El sentit real dels mètodes de guerra dels cavallers feudals, de la seva estratègia i la seva tàctica, ens permeten constatar determinats principis de les relacions socials existents en el seu context d'actuació.

Durant molts anys ha predominat entre els historiadors militars el menyspreu pels guerrers medievals. Sir Basil H. Liddell Hart en diu:

⁵¹"Ém plau el gai temps de pascor". a: *Poesia trobadoresca* editada per Lola Badia. Barcelona. Ed 62/La Caixa, 1982, pp. 171 i 173

"Durant l'Edat Mitjana, a l'Occident, l'esperit de la cavalleria feudal fou enemic de l'art de la guerra, encara que la mediocre estupidesa de la seva trajectòria militar queda il·luminada, de tant en tant, per algunes lluissors brillants..."

(1967, p. 75).

Mentrestant, John F.C. Fuller se les heu amb

"els croats, que varen travessar l'imperi bizantí, no varen aprendre res de les seves moltes guerres. Amb tota ignorància, es varen posar a l'Àsia Menor, i hi varen descobrir que els arquers a cavall dels turcs els eren un enemic tan mortal com ho havien estat els parts per a Crassus. Les seves fletxes no feien efecte sobre l'ausberg de malles, però pels cavalls eren terribles (...)"

(1946, p. 71 i ss).

Arther Ferrill, pel seu cantó, està absolutament cert que cap exèrcit medieval no hauria estat capaç d'enfrontar-se a Alexandre Magne, ni de bon tros (1987, p.23).

Val a dir que aquestes versions s'adiuen amb els judicis expressats per alguns coetanis. La princesa Anna Comnena, filla de l'emperador bizantí Aleix, mostra un menyspreu immens pels participants en la primera croada. El bo i millor dels guerrers cristians li semblen extremament orgullosos, barroers, cobdiciosos, i —cosa molt més interessant per a nosaltres—

"mai no fan ús ni de la disciplina militar ni de l'art estratègic"⁵².

La valoració que en fan els àrabs no és gaire millor:

"Tothom qui s'hagi informat sobre els frany (cristians) els haurà vist com a feres, que tenen la superioritat del valor i l'ardidesa del combat, però cap més, igual com els animals tenen la superioritat de la força i de l'agressió"⁵³.

Tots aquests judicis s'adrecen a una pràctica bèl·lica que consistia en operacions de poc abast i caràcter generalment depredatori, en setges de fortaleses, i, només de manera excepcional, en xocs de línies de cavallers.

⁵² *Alexiada*, XI, 6, 3, citada per Tuilier, 1978, p. 41

⁵³ *Crònica d'Usama ibn Munqidh*, citada per Amin Maaluf, 1989, p. 61

John Gillingham (1984, p. 81) addueix la dada que un guerrer tan professional i famós com el rei anglès Ricard Cor de Lleó, en els seus vint-i-cinc anys de vida militar, només va lluitar en tres batalles *vengées*, i encara dues varen tenir lloc a Terra Santa. J. Gillingham considera que la forma en què habitualment es desenvolupava la guerra feudal s'acostava més a la descripció que en fa la *Chanson des Lorrains* que no pas a les batalles *vengées* que ens semblen normals i en les quals s'enfronten llüides hosts senyorials amb els seus estandards desplegats:

"Comença la marxa. Al davant hi ha els exploradors i incendiaris. Després vénen els saquejadors, que es cuiden de recollir el botí i dur-lo al gran tren dels bagatges. Aviat tot queda en tumult. Els pagesos, que acaben d'arribar dels camps, se'n tornen fent grans crits. Els pastors apleguen els seus ramats i els duen als boscos veïns: amb l'esperança de salvar-los. Els incendiaris cremen els pobles i els saquejadors els repassen i depreden. Els habitants, esglaiats, queden o bé cremats o bé capturats i lligats de mans per a demanar-ne rescat. Les campanes toquen alarma pertot arreu. Un brot de pànic recorre el país. Allà on mireu, hi veureu elms que llueixen al sol, pendons que onegen al vent, tota la plana coberta de genets. Diners, ramats, mules i bens, tot s'arplega. El fum puja i s'escampa, les flames espeteguen. Pagesos i pastors corren en totes direccions⁵⁴".

Evidentment, doncs, es tracta de situacions infinitament menys prestigioses que no les grans ocasions en què els exèrcits tan qualificats de l'Antiguitat havien combatut. Cannae o Pidna són irrepetibles en aquests moments. L'acurada instrucció dels mercenaris púnics o dels ciutadans romans s'havia perdut, i, ara, ens trobem davan' d'exèrcits que es desmanegen amb tota facilitat i que són capaços d'oferir escenes com aquelles que ens descriu Froissart referides a la batalla de Crécy (1346). En aquesta ocasió memorable, la cavalleria francesa, a les ordres del rei Felip VI de Valois, s'enfrontava a una tropa d'arquers i d'infants anglesos, molt inferior en nombre, dirigida per Eduard III. Els anglesos s'organitzaven en formació precisa i còmodament asseguts a terra a les seves posicions; els cavallers francesos, en canvi, s'havien negat a acceptar les ordres del seu rei i, sense

⁵⁴ *Chanson des Lorrains*, de l'època de Felip August de França, citada per John Gillingham, 1984, p. 84

triar una posició favorable, des de la qual podrien engegar un atac en les millors condicions, varen arrencar una llarga galopada. Quan van ser a la vista de l'adversari, estaven fatigats i es trobaven en lamentable desordre. Però, a més, quan els primers que havien avançat es varen deterir finalment tot escoltant-se la fórmula "deteniu-vos, per ordre del rei i de missenyor Saint Denis", ens explica Froissart que

"els darrers seguien cavalcant endavant. Deien que no pararien fins que no arribessin tan endavant com els primers. I quan els primers varen veure que se'ls acostaven, varen seguir endavant. Així va passar amb gran orgull doncs tothom volia passar al davant. Ningú no es va escoltar les paraules del valent cavaller, i per això els va esdevenir la gran desgràcia que tot seguit sentireu..."

(1988, pp. 106-107).

És prou evident que la raó del desastre francès és l'individualisme i outrance dels cavallers, que no poden suportar la idea que els seus iguals obtinguin una glòria al combat que ells no podran assolir, i, per tant, tracten d'arribar a primera línia inclús deixant de banda les consideracions tàctiques més elementals.

Si bé es mira, no és pas instrucció allò que falta als cavallers. Ja hem dit abans que són professionals i viuen per a la guerra. És la instrucció de conjunt allò que no tenen, i que és, justament, la característica dels millors exèrcits de l'antiguitat clàssica. Aquesta instrucció ressorgirà quan les condicions socioeconòmiques i la tecnologia militar ho tornin a permetre, amb la decadència del poder dels senyors i l'ascens del de la monarquia des de la fi de l'Edat Mitjana. De moment, però, la cavalleria pesada combat pels seus propis objectius, que consisteixen en augmentar la glòria personal del guerrer i el seu patrimoni, bé sigui per la consecució de botí com pel cobrament de rescats. Per això, cada cavaller duu, junt amb els seus homes, distintius propis de la seva nissaga, les seves "armes". Els combatents, aliats i adversaris, es reconeixen per mitjà d'aquests senyals i, encara que formin en línia i carreguin de manera relativament coordinada, cadascú ja ha triat el seu adversari en funció dels seus interessos personals: fer una revenja, complir una amenaça, seguir les indicacions d'una dama, capturar un ostatge prou ric, etc. En circumstàncies com aquestes queden evidentment fora de lloc no sols l'ús de l'uniforme sinó també les tàctiques basades en formacions estandaritzades dins les quals hi regna l'anonimat.

L'enorme potència ofensiva de la cavalleria pesada i la seva capacitat defensiva la feia predominant en el seu àmbit d'actuació. I fins que llancers, ballesters i arquers no varen consolidar la seva amenaça amb algunes victòries decisives, aquesta preeminència no es va discutir.

També per les xifres dels seus efectius els exèrcits de l'Europa medieval cristiana queden molt enrera en comparació amb els hel·lenístics o romans. Segons Philippe Contamine (1984, p. 388), l'exèrcit més gran d'aquesta època eren els cent mil homes reunits pel rei de França Felip de Valois. Disset segles abans, Alexandre Magne havia comandat quaranta-dos mil soldats d'infanteria, 182 naus i 36.000 tripulants en una expedició que recorregué vint-i-set mil quilòmetres, i només en una ocasió es va trobar desproveït de subministres, perquè desconeixia els efectes dels monsons. El contrast amb la fam que varen patir els croats davant d'Antioquia és notori.

Altrament, la migradesa numèrica dels exèrcits feudals es deriva de la fragmentació política pròpia del feudalisme mateix, igual com els mil entrebancs amb què topa el rei a l'hora de mobilitzar i pagar els seus homes, que s'expliquen per les limitacions imposades al seu poder. De tota manera, i tret de les dificultats que es troben en les expedicions i les campanyes a gran escala, els petits exèrcits feudals són eficients en les operacions menors, que són les majoritàries, i les que, juntament amb el poder que els atorga el castell, garanteixen el seu domini sobre els pagesos i artesans i els permeten de competir amb els seus iguals.

És gairebé tòpica l'escassa mortalitat que provocava la guerra medieval. En ocasió de la batalla de Bremule, entre les tropes d'Enric I d'Anglaterra i Lluís VI de França, hi va haver tres cavallers morts. Segons un testimoni,

"perquè anaven coberts de malles de cap a peus, i per causa del temor de Déu i del fet que es coneixien i eren vells amics i per això no hi va haver matança".

(Sir Charles Oman, 1953, p 384).

Fuller hi afegeix que les restriccions imposades pel clergat, les normes del codi de l'honor, l'interès pel rescat i les limitacions decidides pels cabdills militars contribuïen a reduir-ne les conseqüències. Conservem algunes d'aquestes normes, com és ara l'emesa per Enric V d'Anglaterra, el cabdill anglès a Azincourt, a les quals s'hi pot llegir:

"que cap home no gosi prendre de l'home que vagi amb la seva arada i el seu rascle ni carro, ni cavall, ni bou ni cap altra mena de bèstia que li serveixi per a fer feina sinó és amb acord i pagament.

"que cap home no destrossi ni cali foc en casa, pomera, perera,
noguera ni cap altre arbre de fruit,..."

(Fuller, 1946, p. 63).

Ara bé, aquestes normes no eren aplicables en determinades circumstàncies, com en la guerra contra pagans, en les quals tot valia. I, de més a més, inclús en cas que regissin totes les limitacions, feia de mal comprovar si s'havien contemplat. Del mateix Enric V sabem que considerava que "guerra sense foc és com salsitxes sense mostassa" (J. Gillingham, 1984, p. 85), i els testimonis de què disposem abonen, més aviat, la tesi negativa.

Per tant, és molt probable que l'afirmació de "reduïda mortalitat" de les guerres feudals s'hagi de matisar afegint-hi "de cavallers". Perquè, en efecte, les gestes dels combatents que no són "homes de bé", que no van a cavall ni duen bones proteccions, encara que sovint se situïn a primera línia, no sempre figuren a les cròniques, i, quan hi són, més aviat és amb ànim denigratori. Gaier (1984, p. 3), recull algunes qualificacions dedicades als infants pels cronistes coetanis. Lambert de Hersfeld, per exemple, els tracta de

"ramat inepte, bo per a l'agricultura i no per a la guerra".

I Froissart, tot al llarg de la seva crònica, els obsequia amb epítets com és ara:

"*piétaille, ribaudaille, pendaille, larronaille, merdaille*⁵⁵".

A la "peonalla" li toca de fer certes funcions desprovistes de prestigi i les seves baixes, aconseguides sense glòria, no es comptabilitzen. Sir Charles Oman (1953, p. 64), ens crida l'atenció sobre el fet que a Bouvines, el 1214, el comte de Boulogne fa fer un cercle d'infants que pari els atacs enemics i dins del qual s'hi refugien els cavallers que han de menester una estona de repòs. Durant la batalla de Courtrai (1302), la cavalleria nobiliària va trepitjar literalment la seva pròpia infanteria per tal de no cedir-li l'honor de la victòria⁵⁶. A Crécy, quan els ballesters genovesos llogats per França es van trobar ferits per les fletxes dels arquers anglesos, varen tirar les seves ballestes i es volien retirar. Però, entremig, es van trobar la cavalleria

⁵⁵és a dir, "peonalla, trepa de bergants, carn de forca, trepa de lladres, colla de merdosos".

⁵⁶(G. Bodiner, in Covisier, dir., 1988, veu "Infanterie", p. 457)

francesa que els barrava el pas perquè havia acudit a contemplar com es desenvolupava la topada.

Donat que ara els genovesos feien més nosa que servei, el rei Felip va ordenar:

"De seguit, mateix: aquests bergants que ens destrben el camí sense cap raó".

(Froissart, 1988, p. 109).

Les armes de foc complementaran, finalment, la devaluació de la cavalleria pesada que havien iniciat llancers, ballesters i arquers, sobretot amb la fragilitat que ara demostraran la majoria dels vells castells. Però, mentre ha durat, hem pogut veure en aquesta guerra un instrument d'enriquiment a costa d'altres membres de la mateixa classe social, i, encara amb més freqüència, a costa de pagesos i artesans, sovint inermes davant dels cavallers; un instrument de glorificació i prestigi, que incapacita els combatents per a realitzar actuacions massives a causa de l'anonimat en què quedarien; una mostra de l'exacerbada desigualtat social i de l'explotació pròpies del sistema socioeconòmic i polític vigent, etc.

2.4.2. Guerra i Revolució Industrial

En un llibre publicat originalment el 1982, William McNeill afirma que

"la majoria dels historiadors de la revolució industrial amb prou feines si paren esment en la guerra. Aquells que s'hi refereixen argumenten que la guerra va entrebancar més que no pas promoure el desenvolupament industrial britànic, o bé que no hi va influir ni en un sentit ni en el contrari. Aquesta és una afirmació discutible..."

(1988, p. 233).

McNeill es refereix sobretot a Phyllis Deane, W.W. Rostow i John U. Nef, i té raó quan diu que els dos primers simplement ignoren la guerra o bé la consideren una simple anormalitat. El cas de Nef, però, és diferent, perquè la primera versió del seu llibre *War and Human Progress* es va escriure el 1942, en plena guerra mundial, i pretenia ésser una refutació de les troballes fetes per l'alemany Werner Sombart al seu *Krieg und Kapitalismus*, publicat per primera vegada el 1913, i la línia del qual havia trobat

continuitat en obres posteriors. Sombart pretenia expressament demostrar que el capitalisme era un resultat de la guerra i no pas el contrari, és a dir, que és el capitalisme qui provoca la guerra, afirmació que es considerava un dogma marxista mereixedor d'impugnació. Sombart argumentava que la guerra havia proveït els mitjans per a inculcar a les masses aquella disciplina tan bàsica per a l'esperit capitalista, i l'incentiu per a crear empreses a gran escala per tal de servir la demanda de vitualles, vestits, i, sobretot, d'armes; i que els negociants s'havien trobat abocats a racionalitzar els seus mètodes de producció i d'intercanvi i a desenvolupar indústries, com la siderúrgia i la producció naval. Tot i l'empobriment de molts, la guerra s'havia enriquit molts d'altres, que varen finançar les naixents indústries i el comerç capitalista amb els seus guanys (vid. J. Winter, 1975, pp. 4-5).

Nef, en canvi, considera que Sombart, aleshores defensor del nazisme,

"ignora deliberadament els aspectes destructius de la guerra moderna, amb el pretext que són naturals i que ja els han tractat els historiadors polítics",

i l'acusa de mostrar exclusivament els aspectes "constructius" de la guerra i d'haver aturat el seu estudi just abans de l'esclat de la industrialització (1954, pp. 99-100).

Entre els detractors de la línia de Sombart també hi podem situar T. S. Ashton, quan ataca

"aquells que confonen l'economia amb la tecnologia fins a tal punt que consideren adequat deixar un lloc entre els peoners del desenvolupament social pels qui fan guerres, ja que aquestes, de vegades, provoquen invents⁵⁷".

Tanmateix, i tornant a l'inici de la discussió, l'opinió de McNeill sobre el pes que els historiadors econòmics concedeixen a la guerra en l'esclat de la Revolució industrial potser fóra diferent si les seves referències s'estenguessin a autors emmarcats en línies epistemològiques diferents de la seva. Per exemple, Eric J. Hobsbawm, a *Industria e imperio* publicat originalment el 1968, havia donat a l'actitud agressiva de l'Estat britànic un protagonisme fonamental en l'acumulació d'allò que ell anomena "material explosiu" necessari per al posterior esclat de la Revolució industrial, i reitera que tota la política exterior britànica se subordinava als seus interessos econòmics⁵⁸. I més endavant hi afegeix:

⁵⁷ citat per J. Winter, 1975, p. 5

⁵⁸ 1977, pp. 48-49; el subratllat és de Hobsbawm mateix

"el ferro va haver d'afrontar més grans dificultats (que no pas el cotó). Abans de la Revolució industrial, la Gran Bretanya no produïa ferro ni en grans quantitats ni de gaire bona qualitat, i a la dècada del 1780 la seva demanda total amb prou feines devia superar les 100.000 tones. La guerra en general i la flota en particular proporcionaren a la indústria del ferro estímuls constants i un mercat intermitent.. "

(*ibidem*, pp. 67-68).

I inclús Nef reconeix que, pel que fa a l'origen de la Revolució industrial,

"és difícil de dir en quina mesura els perfeccionaments militars i navals del període 1740-1815 van plantejar problemes la solució dels quals contribuï als notoris progressos industrials d'aquest mateix període. Si les guerres varen retardar la revolució industrial al continent, els seus intensos preparatius varen provocar algunes descobertes científiques que han contribuït als progressos tècnics que han preparat el triomf de la civilització industrial".

(1954, p. 423).

D'altra banda, Clive Trebilcock ja havia dedicat el 1969 un interessant article a

"desafiar les afirmacions d'un nombrós grup d'historiadors econòmics, entre els quals hi figuren els professors Habakkuk, Landes, Saul i Nef⁵⁹".

Els autors esmentats tendeixen a concedir-li papers poc significatius a la indústria armamentística britànica en el desenvolupament industrial. Trebilcock considera que limitar-se a les qüestions quantitatives en les relacions entre la guerra i la història econòmica no duu a cap conclusió, perquè mentre la guerra estimula determinades produccions, n'entrecança d'altres. Els aspectes qualitius de la preparació per a la guerra, en canvi, ofereixen molt més interès. I, pel que fa a la Revolució industrial, Trebilcock recorda que hi ha dos avenços tècnics importants d'origen militar: el sistema de pudelatge de Cort, que va anegar el seu experiment amb la declarada finalitat de fer-lo bo per als usos navals i militars; i el torn de taladrar canons de

⁵⁹"Spin-off in British Economic History: Armaments and Industry, 1760-1914", in *Economic History Review*, vol 22, num 3, pp. 474-490; p. 474

Wilkinson, del 1774, que va convertir la màquina de Watt en un artefacte eficient perquè permetia que els cilindres fossin tan perfectes com calia per a la seva comesa. De tota manera, segons aquest autor, això no ens duu pas a la conclusió de la transferència⁶⁰ sistemàtica de tecnologia del camp militar al civil en aquest període (vid. p. 478) encara que, en èpoques més properes s'han volgut justificar les elevades despeses de la recerca militar per la seva posterior adaptabilitat a la tecnologia d'ús civil⁶¹.

Què en podríem treure, els ensenyants de Ciències Socials, d'aquesta polèmica acadèmica tan llarga i plena d'aportacions? Des del meu propi punt de vista, paga la pena de rendibilitzar la gran quantitat d'informació oferida, que pot resultar molt positiva si allò que volem és mostrar tants caires de la realitat com sigui possible.

En aquest sentit, ens són útils les apreciacions fetes per Sombart i posteriorment seguides per d'altres com Lewis Mumford o el mateix McNeill sobre la similitud que el sistema d'instrucció militar estandaritzada introduït pel príncep Maurici de Nassau a finals del segle XVI i generalitzat progressivament als exèrcits europeus, havia de tenir amb la divisió i especialització de la producció manufacturera.

Lewis Mumford, a la seva obra clàssica *Técnica y civilización*, apareguda per primera vegada el 1934, afirma que, a diferència del relatiu estancament que mostren els processos de fabricació en àmbits com la cistelleria, l'alfareria o el vi des de temps neolítics, els artefactes bèl·lics, en canvi, han evolucionat constantment (1977, p. 100). I, pel que fa a la contribució militar a la revolució industrial, diu:

"la psicologia del nou orate industrial aparegué al terreny de paraula abans d'arribar, fet i tret, al taller. La regimentació en massa de soldats, amb la fi d'aconseguir un producte barat, estandaritzat i substituïble, fou la gran contribució de la ment militar al procés de la màquina

(...). A partir del segle XVII, l'exèrcit es va convertir en el model no sols de la producció sinó del consum ideal sota el sistema de la màquina

(...). Un exèrcit és un cos de consumidors purs".

(1977, pp. 112-113).

⁶⁰ Transferència que els anglosaxons anomenen "spin-off".

⁶¹ entre l'enorme quantitat de literatura generada al torn d'aquest tema, vid., per exemple, Mary Kaldor, *El arsenal barroco*, Madrid, Siglo XXI, 1987

De fet, la instrucció sistemàtica va convertir la infanteria europea del segle XVIII en una "bateria ambulat", cadaç de fer foc a l'uníson i de desplaçar-se amb absoluta coordinació de moviments. Com a la manufactura, la iniciativa i la decisió, l'ordenació i la seqüenciació dels moviments l'havien per lut aquells que havien de realitzar la tasca, productiva en un cas, destructiva en l'altre. L'empresari i l'oficial són els únics que controlen el conjunt de les operacions. Als executors, soldats o bé operaris, només els pertocquen els fragments, que realitzen amb precisió mecànica. La divisió i especialització del treball, en favor de la qual escriviren Adam Smith, Charles Babage o Andrew Ure l'havien experimentat molt abans Maurici de Nassau o Gustau Adolf de Suècia. I quan de la manufactura es passi a la "màquinofactura", tant en la producció com en la destrucció, la persona humana no farà altre paper que el de l'apèndix⁶².

Ens convé igualment de tenir present el procés de transferència tècnica de l'àmbit militar al civil, (encara que, com adverteix Trebilcock, no sempre sigui positiu ni molt menys sistemàtic), de la mateixa manera que el paper de la demanda militar recolzada per la solvència de l'Estat britànic i el seu decantament en favor de la guerra.

Probablement, la qüestió no rau com creia Sombart en què el capitalisme sigui la causa o l'efecte de la guerra. Hores d'ara, la coneguda afirmació de Jean Jaurès segons la qual "el capitalisme porta la guerra com els núvols la tempesta" ens ha estat demostrat, parcialment si més no, per dues guerres mundials. I no cal ésser marxista, ni tan sols socialista per a afirmar-ho: com ja digué el mateix 1919 John M. Keynes, sobre les causes de la Gran Guerra, aleshores tot just acabada, no calia discutir, perquè,

"com en el segle precedent, la Gran Bretanya havia eliminat un rival comercial"

(1987, p. 27).

Ara bé, tot això no anul·la pas la proposició contrària, perquè, en efecte, la guerra ha fet diverses aportacions decisives tant al desenvolupament del sistema capitalista com a l'esclat i expansió de la industrialització que va néixer en el seu àmbit, i, per a nosaltres, totes dues menes d'influència són valuoses.

⁶²Vegi's, més endavant, l'apartat dedicat a la "guerra de material" iniciada durant la Primera guerra mundial

2.5. La potencialitat didàctica i educativa de la guerra

Tot i ésser de gran pes, les raons pròpiament històriques no són pas les úniques que poden justificar una presència consistent dels temes bèl·lics a l'ensenyament obligatori. També des del punt de vista didàctic i educatiu hi ha aspectes que abonen la seva incorporació. En els apartats següents se n'esmenten alguns, començant pels més utilitaris i acabant pels més relacionats amb l'opció educativa triada.

2.5.1. Alguns aspectes metodològics

Des del punt de vista pràctic, la docència de la guerra ofereix l'atractiu de permetre practicar a fons la interdisciplinarietat i de posar en funcionament recursos molt variats.

Per a treballar sobre qualsevol guerra, es poden fer servir fotografies aèries, mapes a diverses escales, des del mapamundi al mapa de trinxeres, maquetes del teatre d'operacions, etc.; sèries de xifres de població, de baixes o migracions; de producció, destrucció i consum; literatura culta i popular, premsa o memòries referides als enfrontaments o a les circumstàncies que els envolten, sovint en llengües variades; restes arqueològiques, com muralles o castells, etc. I goso afirmar que, amb tot aquest instrumental es poden organitzar moltes activitats d'aprenentatge veritablement atractives pels alumnes: preparar rutes, planejar campanyes, inventar solucions per a situacions compromeses; comparar tècniques de producció d'armament; analitzar discursos, proclames i sermons; calcular les necessitats de consum d'un exèrcit en campanya; practicar la psicologia col·lectiva; esbrinar què feien les dones, els vells i la canalla mentre els homes i els nois eren a la guerra; gravar una entrevista amb l'avi que va fer la batalla de l'Ebre; escoltar música de batalla feta per Frederic de Prússia; disfressar-se de lansquenets, d'arquers gal·lesos, d'hússars prussians o bé de kamikazes; planejar emboscades contra les legions romanes des dels boscos ibèrics o atacs per sorpresa als "tercios" de Flandes mentre passaven pel "Camí Espanyol"; jugar a trens sobre el mapa d'Europa del 1914; inventar formes de defensa de la Xina contra els atacs britànics de la Guerra de l'opi, etc.⁶³

Però, endemés, hi ha el fet evident que als alumnes els interessa la guerra;

⁶³ A l'apartat 4 del capítol 3 d'aquesta Primera part he provat de demostrar l'enorme quantitat de recursos disponibles per a tractar aquests temes. I, a la Segona part, al capítol 7 se'n dona una mostra més concreta, referida a la Primera Guerra Mundial

aquest fet, del qual n'he tingut llarga constatació personal a les classes de Secundària —i també a les de l'Escola de Mestres— m'ha estat confirmat invariablement tant pels alumnes practicants de l'Escola de Mestres com pels seus mestres-tutors; experiència que, evidentment, no tinc en exclusiva. Per exemple, l'Education Office de l'Imperial War Museum, de Londres, ofereix sessions monogràfiques al públic escolar referides a les dues guerres mundials. Jo n'he vistes algunes (juny del 1989), i la directora d'aquest departament, senyora Anita Ballin, em va confirmar l'atractiu general que tenen per als escolars els temes monogràfics que els presenta. Pel seu cantó, Jean-Noël Luc descriu l'entusiasme demostrat per una classe d'alumnes francesos del nivell equivalent al nostre cinquè d'EGE (10-11 anys) en una petita recerca sobre la Primera Guerra Mundial a la seva ciutat (1986, pp. 112-114).

Si volguéssim esbrinar els motius a què és degut aquest interès per la guerra, probablement hauríem de recórrer als psicoanalistes. Pel que fa al nostre tema, però, en tenim prou que existeixi, i es tracta, simplement, de provar d'aprofitar-lo per tal que sigui rendible pedagògicament. Altrament, els "mass media" i la literatura o els "còmics" dirigits als nens i joves inclouen entre els seus temes recurrents guerres i violència de tota mena. Per tant, segurament no errarem de gaire si afirmem que els temes bèl·lics fan part d'allò que Vigotsky anomena "saber vulgar" a disposició dels nostres alumnes. Els mites bèl·lics tradicionals, com Sant Jordi o Robin Hood, les pel·lícules de guerra que fan part del "currículum paral·lel" seguit pels nens i joves ens poden perfectament servir de punt de partença per arribar a assolir saber social significatiu i, aleshores, rellevant, perquè l'escola pot aprofitar i complementar la informació prèvia i oferir-ne interpretació. Aquest ús dels temes bèl·lics em sembla especialment adequat a l'ensenyament primari, a la introducció de la història. Considero que el fet de reduir l'estudi del passat fins deixar-lo convertit gairebé en un símbol és menystenir la capacitat d'aprenentatge d'aquesta edat i malversar les seves possibilitats⁶⁴. Com ja va escriure Jerome Bruner el 1960,

"la nostra hipòtesi de partença és que es pot ensenyar eficaçment qualsevol matèria de manera intel·lectualment honorada a qualsevol criatura en qualsevol etapa de desenvolupament. Es tracta

⁶⁴En d'altres indrets en què s'ha reduït o eliminat la història per aquestes edats els resultats no es consideren, hores d'ara gaire positius, i es poden trobar prou apologies de la seva introducció que en demostren els avantatges. Vegi's, per exemple: Jean-Noël Luc, 1986; Hilda Girardet, 1987; History Working Group, *Final Report*, 1990; Joan Blyth, 1989; etc.

d'una hipòtesi agosserada i fonamental per a reflexionar sobre la naturalesa d'un currículum. No hi ha dades que la contradiguin, i se n'estan aplegant moltes que la recolzen".

(Novak, 1988, p. 92).

És probable que, si tenim feta una bona introducció a la temporalització, es pugui ajudar a posar remei, ni que sigui parcial, a la manca de coherència temporal que caracteritza la cultura del nostre temps, i que, segons alguns autors, és deguda bàsicament a la televisió. La nostra època és exageradament accelerada, un canvi en succeeix un altre, i més en els dominis tecnològic i de la informació, i el perill de la pèrdua dels punts de referència amenaça amb deixar mancada d'orientació la durada de la pròpia vida (Pagès, 1989, p. 108). En aquest sentit, l'ús dels temes bèl·lics pot actuar com a centre d'interès relacionat amb el "saber vulgar" dels nens i a partir del qual es pot construir saber social científic senzill però sòlid.

2.5.2. *Qüestions de contingut*

L'ensenyament de les Ciències Socials d'aquest país està passant moments de replantejament metodològic. Aquesta recerca de noves vies per a fer aprendre Ciències Socials, tant a Primària com a Secundària, és ben constatable amb una simple llambregada a les diverses publicacions pedagògiques periòdiques, com *Cuadernos de Pedagogía*, *Guiz* o *Perspectiva escolar*, i és plenament justificada pel conjunt de fenòmens que habitualment anomenem "fracàs escolar"⁶⁵. L'evolució i els avenços de la psicologia i més concretament del constructivisme ens han anat ajudant a entendre com aprenen els nens i els joves i això ens ha permès d'introduir força canvis que facilitessin l'aprenentatge.

L'explicable preocupació pel com s'aprèn, però, no ens hauria de fer perdre de vista el fet que allò que volem ensenyar i allò que s'aprèn és encara més decisiu. De la forma com responguem aquesta qüestió bàsica se'n deriven les altres, i, en un àmbit de currícula oberts, és la dada que marca les diferències fonamentals entre les diverses línies possibles. Per això, i com ja va dir no fa gaire na Pilar Benejam, resulta prou contradictori

⁶⁵ El fracàs escolar és conseqüència dels diversos graus i tipus d'inadequació entre l'oferta de l'escola i la disponibilitat i la demanda dels alumnes. Aquesta inadequació no és, en general, de tipus individual, sinó que les característiques socioeconòmiques dels diferents grups d'alumnes l'agreugen o la redueixen

que els Dissenys curriculars, fent com feien una proposta oberta i flexible, hagin acabat fixant la major part dels continguts mentre deixaven la tria metodològica a la lliure elecció de cada centre. Pilar Benejam considerava que era justament al contrari com calia procedir⁶⁶.

La tria dels continguts — factuais i de valors, i procedimentals de retruc— sempre és una elecció ideològicament esbiaixada: oi més si es tracta de Ciències Socials. Per tant, si faig la proposta d'encabir als currícula els continguts relacionats amb la guerra bo i atorgant-los una certa entitat, convé que aclareixi quin biaix rau als fonaments d'aquesta opció.

D'antuvi, voldria remarcar la centralitat dels temes relacionats amb el conflicte, no sols perquè històricament hagi estat omnipresent, sinó sobretot perquè encara ho és. (2).

Per tal que l'aprenentatge sigui no sols significatiu sinó també rellevant, és a dir, no només susceptible d'ésser incorporat per l'alumne i arxivat dins la categoria de saber acadèmic per a fer part, simplement, d'una estructura de coneixements paral·lela i de vida molt poc duradora, sinó capaç d'inserir-se a la seva vida quotidiana, l'escola ha d'oferir saber socialment útil. I una de les condicions perquè ho sigui consisteix en què disposi de potencialitat per analitzar i interpretar la realitat en què viuen els alumnes i a la qual s'hauran d'incorporar posteriorment com a persones adultes, per a intervenir-hi segons les seves possibilitats i desitjos de transformació. Per això, la concessió d'un cert protagonisme als conflictes podria contribuir a acostar el món acadèmic al món real: convé educar en l'acceptació de l'existència dels conflictes per a resoldre'ls de forma no violenta, i l'anàlisi de temes bèl·lics pot ajudar-hi (Aguilera, Aracil i d'altres, 1990).

Segonament, el fet d'enfrontar-se als temes conflictuals dona opció a treballar a fons en una perspectiva encarada al foment d'una conjunt de valors essencials. Podria semblar que aquest no és el lloc més adient per a tractar l'educació en valors i, en efecte, no ho és. Però, com que s'ha de donar per descomptada la transmissió de valors a l'ensenyament i

"de la mateixa manera com tot docent és professor de llengua,
així també ho és d'ètica"

(Salvador Carrasco, 1990)

més val enfrontar-se amb la qüestió i no deixar-la només pels especialistes en educació moral, tal com fa molt encertadament Cèsar Coll, que consagra

⁶⁶ Dissertació a Bellaterra, al Segon Simposi sobre l'ensenyament de les Ciències Socials, 3 d'abril, 1991

els valors com a part reconeguda dels continguts (1986, pp 74-76). Altra cosa és la incidència real de l'escola en la formació personal dels individus, que ha minvat força en el transcurs dels darrers anys. Si m'és permesa una digressió, m'agradaria donar un breu cop d'ull al passat.

Temps era temps, a la nostra societat, la tasca d'ensenyar com és el món i què s'espera dels infants, és a dir, de formar, educar i instruir, la desempallegaven, majoritàriament, la família (avis i pares, per aquest ordre de preferència) a casa, i el capellà, a l'església. Posteriorment la varen compartir l'escola obligatòria i la premsa escrita. Ara, però, famílies i mestres han heretat aquesta tasca amb la companyia aclaparadora dels mitjans de comunicació de masses, és a dir, la televisió, la ràdio i la publicitat exterior. Això és degut a la deserció més o menys involuntària i conscient de la resta dels agents: el capellà ha perdut predicament; la premsa escrita recula davant els audiovisuals, i pel que fa a la família, ens trobem en un moment cada cop més marcat per un fenomen que, en els seus inicis durant la Revolució industrial, va horroritzar els observadors tot i que es produïa només en l'àmbit obrer: la progressiva dissolució del nucli cultural familiar. Aquesta afirmació, que requereix unes matisacions impossibles de concedir-li en un espai com aquest, es fonamenta en el fet que les famílies nuclears són majoritàries; els progenitors, pare i mare, treballen, en general, fora de casa i tenen ben poc temps per a enraonar amb els fills; de més a més, durant aquestes hores escadusseres, encara han de competir amb la televisió i d'altres mitjans audiovisuals si volen captar la seva atenció. En definitiva, la influència socialitzadora exercida pels mitjans de comunicació de masses, omnipresents, augmenta en detriment del paper tant de la família com de l'escola.

Paral·lelament a aquests canvis i de forma diguem-ne complementària, es pot constatar un altre fenomen que també potencia la munxa del paper educador de l'escola; es tracta d'una certa tendència "neutralista" i tecnocràtica a l'ensenyament, tant primari com secundari, que el fa propens a l'"objectivisme" i duu la manca de compromís personal i social de l'ensenyant envers allò que ensenya. Les causes d'aquesta pretensió de neutralitat són complexes, però, entre d'altres, hi podríem incloure el fet que la societat reclami de l'escola molta més instrucció que no pas formació: la por dels ensenyants a caure en l'adoctrinament que la majoria de nosaltres varem haver de patir en l'època de la dictadura franquista; un notori desencís envers la professió, motivat per raons ben variades, etc. (Bastida i Biosca, 1991). Aquest context "neutralista" i objectiu i del qual se n'ha eliminat l'anàlisi del conflicte de forma explícita tendeix a afavorir, en forma de "curriculum

oculte" la reproducció dels valors predominants⁶⁷.

Com a conseqüència de la reducció de les funcions formadores de l'escola i del creixement fora mida d'altres agents socialitzadors molt més potents, hi ha un considerable gruix d'aportacions, de procedència ideològica ben variada, que coincideixen en afirmar la conveniència que l'escola eduqui conscientment en valors després d'haver-ne fet una tria acurada. Salvador Carrasco (1990) considera que la funció de l'educació en valors no s'ha pas de limitar a la simple reproducció dels dominants, sinó que se n'han d'incloure de nous alhora que se'n critiquen alguns dels vigents en la nostra societat. Per al moment actual, Carrasco proposa la resituació de la competitivitat, la reflexivitat, la tolerància, el respecte a la diferència i la gratuïtat, és a dir, una concepció no mercantilista de la vida. Pel seu cantó, el Seminari permanent d'educació per la pau de Badalona (1987) proposa alguns valors bàsics: la tolerància, l'esperit crític, la capacitat de rebel·lió contra la injustícia, la solidaritat i la combinació del coneixement de la identitat cultural i nacional pròpia amb la comprensió solidària de la dels altres pobles.

En el mateix sentit, ja fa alguns anys que el Club de Roma ens va prevenir contra el perill d'"analfabetisme ètic", mentre afirmava que la "descomposició moral" en què es troben les societats modernes posen en perill la sobrevivència i la dignitat de l'espècie humana (Botkin, 1979). Per a salvar els perills en qüestió, el text del Club de Roma proposava un aprenentatge "innovador" que creï valors en comptes de mantenir els existents. De tota manera, i tal com ja va remarcar Manuel Sacristán, de valors "innovadors" i susceptibles d'oposar als dominants, com la solidaritat, la tolerància o la justícia, ja en tenim, i no pas des d'ara mateix, per la qual cosa no cal pas "crear-los" (Manuel Sacristán, 1987).

L'Informe del Club de Roma considera que un ensenyament d'aquesta mena és necessari per a evitar l'eventual catàstrofe global, però no és suficient. La raó és l'exigüitat del paper de l'escola en la formació dels individus, inclús en el cas que els mestres hagin "pres partit" molt definidament. Fabrici Caivano ens fa veure molt encertadament que molts mestres

"han estat delegats per a educar en el respecte a la democràcia, la tolerància, l'esperit crític i tot el catàleg inacabable de virtuts públiques"

mentre

⁶⁷ Vegi's, entre d'altres, T.S. Popkewits, 1989

"la societat dels adults, que còmodament guarden les seves cries a l'internat escolar, es dedica a l'extorsió, la intolerància, l'autoritarisme i la competència més galopants".

(1991, p. 7).

En efecte, tant la realitat extraescolar com els mitjans de comunicació massius destil·len uns valors diametralment oposats als que el Club de Roma anomena "innovadors". Es calcula que els escolars veuen, entre els sis i els catorze anys, unes tretze mil hores de televisió, els missatges de la qual es concentren al voltant de la superficialitat i l'etnocentrisme (Martín Serrano, 1986). Per això,

"són molts els educadors que es troben captius i desarmats davant l'obvietat de la contradicció entre el seu fràgil discurs i el que difonen els mitjans de comunicació de masses, els quals, a través del seu potent i persuasiu exercit, són capaços de modelar aspiracions, desitjos, conductes".

(Fabrici Caivano, *ibidem*).

Malgrat tot, també a mi m'agradaria reivindicar la conveniència d'educar en valors i de fer-ho conscientment, perquè l'eficàcia d'aquesta educació, ni que sigui destinada a ésser reduïda, depèn, bàsicament, de la capacitat dels ensenyants per a connectar amb la realitat dels alumnes. I perquè, en definitiva, la construcció dels valors de cada individu és el resultat d'un conjunt d'influències rebudes, degudament integrades i equilibrades, i no d'una simple agregació (Auberni, Calvo i Colomer, 1987).

Pel que fa a l'evident risc d'adoctrinament, caldria encarar-lo bàsicament a partir de la forma en què es transmeten els valors, i que inclou la possibilitat de refús: també convé aprendre a desobeir (Seminari permanent d'educació per la pau de Badalona, 1987), i, com afirmen Martínez i Puig (1990),

"es tracta de formar la capacitat de judici i acció que permetin els alumnes de fer front i orientar-se amb autonomia i racionalitat en els conflictes de valors"

i no fer de nens i joves simples objectes d' reproducció.

Per tant, pel que fa a l'ensenyament de la guerra, l'escola ha d'actuar bo i comptant amb la col·laboració constant dels mitjans de comunicació de masses. Ara no es tracta pas de fer una anàlisi pormenoritzada de les versions

de la guerra oferides pels "mass media". Però probablement no sigui gaire lluny de la realitat el dir que, en general, ajuden a mitificar-la i simplificar-la, a mostrar-ne els caires heroics, romàntics, morbosos o d'aventura; de més a més, la presentació habitual de les víctimes i els desastres de la guerra barrejats amb la resta de notícies duu a

"l'habitació psicològica a la guerra una població que desconeix l'experiència de cap guerra; una població que, en virtut d'aquesta habituació es familiaritza tan fàcilment amb les "taxes" de mort com amb les altres "taxes", de negocis, de tràfic o de desocupació".

(Marcuse, 1984, p. 114).

Marcuse es referia, és clar, al tractament donat a la Guerra de Vietnam a la televisió nordamericana. En un sentit semblant, Pierre Sorlin afirma que, ara, pel cinema i la televisió, la guerra és per damunt de tot, un espectacle, i mentre

"pels anglesos o francesos que anaven al cinema el 1938 i miraven els noticiaris, els refugiats republicans que fugien de les tropes nacionalistes no eren habitants d'un univers llunyà i sabien que també ells podrien veure's forçats a abandonar casa seva",

no fa gaire, el primer dia de la Guerra del Golf (17 de gener del 1991),

"el locutor de la cadena nordamericana CNN, tot comentant els bombardeigs sobre Bagdad, va dir que s'assemblaven a la nit del 4 de juliol, quan les llums de les bengales celebren l'aniversari de la independència dels Estats Units".

Les coses han canviat molt, en aquest àmbit:

"El 1939 no es distingia entre allò que es veia a la pantalla i la realitat. El 1991, tot allò que es veia sobre la pantalla, serial o bé noticiari, semblava fantàstic i molt distant de la realitat (...) El concepte de conflicte és prou clar per a tots, però la noció de guerra com a principi de destrucció de casa nostra i com a principi de mort s'ha esborrat⁶⁸".

⁶⁸Disertació de Pierre Sorlin a la Universitat de Barcelona, el 12 de febrer del 1992, en el marc de la Conferència internacional sobre guerra, cinema i societat

Com a comprovació de les seves afirmacions, Sorlin va adduir el fet que un locutor de la RAI describís, el març del 1991, la situació dels kurds com a "emigració bíblica", donant-li, així, un punt de referència absolutament allunyat, quasi mític i ben deslligat de la nostra realitat.

Si se m'admetés aquesta simplificació, gosaria dir que, com a resultat, nens i adolescents —força més que nenes i noies, almenys de moment— interioritzen una versió dels conflictes armats més aviat positiva. De manera que l'escola podria fer una tasca complementària a la presentació espectacular dels mitjans de comunicació massius i ajudar a contextualitzar-ne la informació, desposseir-la dels seus farbalans mítics i donar-li un tomb per tal de fomentar alguns valors que, com els que hem anomenat abans, no són pas històricament innovadors, però sí que són alternatius per la seva radical oposició als valors dominants a les societats occidentals de consum i de mercat i als seus mitjans de comunicació.

No cal dir que, en les actuals circumstàncies, queden fora de lloc els plantejaments utòpics com els de l'Escola Nova dels anys posteriors a la Primera guerra mundial, que consideraven que la construcció de la pau era obra de l'escola⁶⁹. Però determinats corrents de renovació pedagògica i algunes institucions segueixen abocades a la consecució d'una educació en la cooperació internacional que allunyi la possibilitat de conflictes armats entre països⁷⁰. Considero que s'ha de mostrar als nens i les nenes de l'escola que les guerres han estat una realitat persistent i sovint indefugible per a la majoria de les generacions dels nostres antecessors històrics, i que han significat l'horror per a gran part de les persones que hi han estat implicades. A la Segona part d'aquest treball provaré de demostrar les conseqüències que poden tenir per a societats senceres la ignorància o la simple ingenuïtat amb què una gran part de la població jutja la guerra i la lleugeresa amb què es decideix a participar-hi activament. En cultures com la nostra que, com diu

⁶⁹ vegeu, per exemple, Maria Montessori, 1953, o bé *La Paix par l'école. Travaux de la Conférence Internationale tenue à Prague*. Bureau International d'Éducation, Ginebra/Praga, 1927

⁷⁰ Per exemple, el Georg Eckert Institut für internationale Schulbuchforschung, de Braunschweig, a la Baixa Saxònia —que duu aquest nom només des del 1975— aplegà des dels anys cinquantes llibres de text procedents de molts països i treballa, entre d'altres àmbits, en el tema de l'objectivitat en els llibres escolars, en el tractament rebut per d'altres països diferents del propi i en els efectes que tenen els llibres de text en els alumnes. De fet, l'experiència personal de Georg Eckert durant la Segona guerra mundial el va dur a fer un bon esforç des del cantó alemany en favor de la millora de l'entesa internacional a partir de l'estudi dels llibres escolars i de l'ensenyament de la història (Georg Eckert Institute, 1986, p. 3)

Vicenç Fisas, mitifica l'ús de la força, i en moments com l'actual, en què ja és un tòpic la menció de l'existència d'un arsenal armamentístic a escala global capaç de fer desaparèixer no sé pas exactament quantes vegades la vida de damunt del planeta Terra, una informació acurada, una interpretació significativa i una valoració conscient d'aquests temes em semblen literalment indispensables. Fa segles, Píndar va dir que

"la guerra és dolça per a aquells que no hi han anat mai, però aquell qui la coneix, així que s'hi acosta, hi troba un horror extrem..."

(fragment 110).

I, per a complementar en certa manera l'afirmació de Píndar hi ha el testimoni dels resultats de les sessions per a escolars de l'Education Office de l'Imperial War Museum de Londres, que ja hem esmentat abans: tot i que no disposa de quantificacions detallades, la senyora Anita Ballin, directora d'aquest servei, considera que la majoria dels alumnes que assisteixen a les sessions oferides queden esgarrifats tant per l'enormitat de les baixes com per les condicions de vida dels soldats, i mostren una reacció clarament negativa contra la guerra, encara que sempre n'hi ha una minoria que s'entusiasma amb la possibilitat de tenir armes a les mans⁷¹.

És clar que no vull pas dir que, amb això ja n'hi ha prou per a tractar d'evitar les guerres en el futur, ni de bon tros: considero, simplement, que una part de la indispensable educació per a la pau la constitueix el coneixement d'allò que és i que ha estat la guerra i que, sovint, "fereix ostensiblement de la imatge social que se'n té. Però, com ja ha dit Pierre Vilar, una de les funcions fonamentals de l'educació consisteix, precisament, en mostrar la distància que hi ha entre les aparences i la realitat (Pierre Vilar, 1988, p. 19).

2.6. Conclusions

Així doncs, la inclusió de la guerra en els curricula de les Ciències Socials resulta positiva i això tant per raons històriques i polítiques com didàctiques. Considero, amb Pierre Vilar, que només són bones les històries totals⁷² i no

⁷¹ Comunicació personal de Mrs. Anita Ballin, 23 de març, 1990

⁷² In *Crònica d'Ensenyament*, abril, 1990, num 24, p. 36.

cal discutir que l'absència de la guerra deixa l'anàlisi històrica fonamentalment amputada. De fet, la història va iniciar el seu camí centrada en els conflictes armats i, durant segles, ha estat una història "de batales" amb les conseqüències epistemològiques que tots sabem i que em guardaré bé prou de reivindicar. Però la consideració que la guerra mereix dels historiadors no sempre ha estat positiva. Fa una cinquantena d'anys, Sir Basil H. Liddell Hart (1895-1970), un dels pensadors estratègics més sòlids i influents d'aquest segle, se'n queixava:

"Sembla que se la mirin (la guerra) com si fos una pertorbació de la natura, semblant al terratrèmol (...) més que no pas com una malaltia que es podria preveure per mitjà de la investigació de les seves causes"

i afegia que, com a conseqüència, i amb l'afany de deslliurar-se del retret d'haver convertit la història en un simple registre de les matances humanes fetes pels humans,

"els historiadors moderns no només han tendit a perdre de vista la realitat sinó, a més a més, la probabilitat d'esbrinar el curs i la influència de la guerra. Han cedit al pèndol de la moda, tot anant d'un extrem a l'altre, amb distorsió de la història. Havent convertit la història en un registre del qual la guerra n'és quasi absent, han deixat el que queda tan desproveït de significat com ho havien fet els seus predecessors, de manera que ara sembla una carnisseria encara més intel·ligible".

(Liddell Hart, 1969, pp. 141-143).

De més a més, i en opinió de Gaston Bouthoul, iniciador de l'anomenada polemologia, les guerres són

"ahora, els nostres punts de referència més nets i, es vulgui o no, les fites que marquen els grans tombants dels aconteixements. És per la guerra que han desaparegut quasi totes les civilitzacions conegudes. És per la guerra que han fet la seva entrada quasi totes les civilitzacions noves. És per la guerra que queden establertes o bé confirmades les preeminències que posen, per a més o menys temps, un determinat tipus de societat al capdavant de la humanitat".

(Gaston Bouthoul, 1963, p. 5).

Afortunadament, i tal com hem vist al capítol anterior, ja no es pot acusar la història d'oblidar la guerra, perquè hi ha molts investigadors abocats als diversos vessants dels temes bèl·lics, des de punts de vista i interessos ben diversos.

Altra cosa és, però, la incorporació de la guerra a les Ciències socials que ensenyem a les nostres escoles: l'oblit o la preterició d'aquests continguts les desvirtua substancialment, i, d'altra banda, com ja va constatar fa molts anys Maria Montessori,

"les nacions que avui (1937) volen la guerra han estat capaces d'aprofitar els nens i els joves pels seus interessos, d'organitzar-los socialment, de fer-ne una força activa a la societat. És una calamitat desastrosa que, fins ara, aquesta veritat només l'hagin reconegut les potències que volen la guerra..."

(Maria Montessori, 1953, p. 43).

El capítol següent tracta d'oferir alguns suggeriments sobre la manera en què es podria fer la incorporació de la guerra als currícula de Ciències Socials de primària i secundària i sobre els objectius a què s'hauria de retre aquesta incorporació.

CAPÍTOL 3. - LA GUERRA A L'AULA

3.1. - Introducció

En el capítol anterior s'hi ha mostrat la necessitat d'integrar els temes bèl·lics en els currícula de Ciències Socials de les nostres escoles. Aquesta necessitat ha estat argumentada a partir de dues categories de raons: les estrictament històriques i les educatives. Pel que fa a les primeres, hem pogut comprovar que la presència i la influència de la guerra és tan intensa en el passat de la humanitat que, si la Història bandeja el seu tractament, s'exposa a resultar-ne greument afectada en la seva credibilitat i consistència científiques. Quant a les raons educatives, hi pesa, sobretot, el fet que l'anàlisi de l'actuació humana en els conflictes armats contribueix a acostar el saber acadèmic a la realitat social; que permet de treballar explícitament amb un seguit de valors de foment actualment indispensable; i que afavoreix la desmitificació de la guerra i la fa davallar de la posició més o menys idealitzada i espectacular que els mitjans de comunicació de masses li han fet ocupar. Per totes aquestes raons, el saber relacionat amb la guerra es pot considerar socialment rellevant.

Aquest capítol és dedicat a exposar amb quins objectius, quins continguts (factuals, procedimentals, de valors) i quins materials es pot estructurar un primer nivell de concreció per tal de treballar a classe entorn del tema de la guerra, si és que els arguments anteriors ens han convençut que es tracta d'una opció pertinent⁷³.

La proposta general que s'hi fa resultarà segurament agosarada i les seves mancances, evidents. De fet, no hi ha ànim d'exhaustivitat ni de feina acabada, més aviat al contrari: es tracta d'obrir camí i de mostrar algunes línies de treball que, temps a venir i si les circumstàncies ho afavoreixen, ja s'aniran completant amb les idees i l'experiència d'altres mestres.

Allò que es proposa no és —i potser ja no caldria dir-ho—, el retorn a l'ensenyament d'una "història de batalletes" que molts de nosaltres hem

⁷³L'exposició usa la terminologia de la reforma educativa en curs, tot i que, de vegades, m'he permès algunes variacions degudes al desig de flexibilitzar la redacció

patit, sinó una història "amb batalletes" que ens permeti d'integrar la guerra com un fenomen social més, complex com la majoria ho són, i fer veure els nombrosos punts d'incardinació amb què fa part del mosaic de la història. No es tracta pas d'obrir una nova parcel·la d'especialització, no sols perquè no tindria cap solta convertir els nostres escolars en aprenents d'estratega sinó, sobretot, perquè, en aquesta època d'hiperespecialització que vivim, i en la que la realitat queda difuminada darrere les múltiples compartimentacions en què la dividim, l'escola hauria d'oferir, bàsicament, aproximacions a la totalitat de la realitat —en el nostre cas, la social—, sense les quals els alumnes queden mancats d'instruments d'interpretació coherents. De fet, en els darrers anys, els ensenyants de Ciències Socials hem anat incorporant als nostres temaris —amb més o menys fortuna i adequació— alguns aspectes anteriorment negligits: història demogràfica i econòmica, història de les mentalitats, de les dones, de les religions, de la vida privada i quotidiana, etc. Considero molt positiva aquesta integració i és en aquest sentit que preconitso, també, la incorporació d'aquells coneixements de caire bèl·lic —estratègics, tàctics o logístics— que siguin adients per a contribuir a copsar la realitat social en la seva totalitat.

3.2. Proposta d'objectius generals i terminals

La proposta que faig d'objectius generals d'etapa i terminals d'àrea per als ensenyaments primari i secundari inclou continguts referits a fets i conceptes i valors, però no a procediments. La raó per a bandejar els procediments és que no n'hi ha que siguin específics de la història bèl·lica, encara que si que ho són els recursos amb què aquests procediments s'haurien d'aplicar⁷⁴.

Proposta d'objectius generals per l'ensenyament primari:

- saber adonar-se de l'existència de problemes i conflictes inherents al fet social mateix.
- conèixer l'existència present i passada de conflictes i enfrontaments de diverses menes en totes les societats humanes.
- valorar positivament la tolerància, la diferència i la diversitat, la justícia, l'esperit crític i la solidaritat i, negativament, la violència, la

⁷⁴a l'apartat 3.5. d'aquest mateix capítol i, sobretot, al capítol 7c, de la segona part d'aquest treball se n'ofereixen alguns, de recursos

intolerància, la injustícia, l'explotació, la competitivitat i l'abús de poder.

En acabar l'escola primària, els alumnes haurien d'haver pogut:

- **constatar i comprovar l'existència de nombrosos conflictes, bèl·lics i no bèl·lics, en la vida de les societats presents i passades, i relacionar-ne alguns amb la història familiar o local.**
- **incorporar a la seva interpretació del fris cronològic la presència d'alguns conflictes, bèl·lics i no bèl·lics, i veure algunes característiques del seu desenvolupament.**
- **aprendre d'actuar respectuosament, pacífica i tolerant, però manifestant, alhora, apreciació per la justícia.**

Objectius generals per als ensenyaments secundaris:

- **que s'adonin que l'evolució de les societats humanes ha estat i és extremament conflictiva i violenta.**
- **que constatin que els mitjans per a intervenir en els conflictes bèl·lics s'han anat modificant en el decurs del temps d'acord amb l'evolució general de cada societat.**
- **que comprovin el pes de la guerra en l'evolució de les societats passades i presents des de diversos punts de vista (tècnic, psicològic, econòmic, demogràfic, artístic, etc.)**
- **que valorin positivament la tolerància, l'esperit crític, la diferència i la diversitat, la justícia i la solidaritat i, negativament, la violència, la intolerància, la injustícia, l'explotació de tota mena i la competitivitat l'abús de poder, el xovinisme, l'etnocentrisme.**

I, com a objectius terminals:

- **haver analitzat els desencadenants, desenvolupament i conseqüències d'alguns conflictes bèl·lics, passats i presents.**
- **haver considerat l'evolució en el temps dels mitjans de destrucció i bèl·lics en general, i els seus respectius lligams amb les societats en què es donen.**

- haver après d'actuar en funció dels valors i contravalors expressats més amunt, i de veure amb empatia els membres de les altres societats, presents i passades.

3.3.- Proposta de continguts

En aquesta apartat s'ofereix un recull de continguts referits a fets i conceptes i a valors. Tal com s'ha avançat, els procediments no s'hi tracten atès que no hi ha afegitons específics a fer a les propostes del DCB.

Els fets es consignen en una cronologia mentre els conceptes s'han organitzat en un glossari. Ni l'una ni l'altre no han estat elaborats de forma exhaustiva. Els criteris de selecció, evidentment discutibles, s'expliquen en cada cas.

3.3.1. *Els fets: una cronologia elemental de l'evolució de la guerra al món occidental*

Allò que pretén oferir aquesta cronologia no és pas un recull exhaustiu de les guerres de la història, per a situar l'existència de les quals ja es poden consultar els atlas històrics. Els fets triats corresponen, més aviat, a la compareixença de les innovacions bèl·liques més significatives, a la seva ulterior generalització, superació o desaparició, i a les fites de caire sociopolític associades a episodis bèl·lics concrets. És a dir, no es fa recompte dels fets d'armes sinó que se'n constaten les innovacions o els trets més notoris. Es tracta d'oferir als ensenyants de Ciències Socials una visió de conjunt de l'evolució de la guerra, de donar-los algunes pistes referides a armament, tipus de reclutament, mobilitat, etc., que no sols complementin els seus coneixements sobre el període que es tracti, sinó que també els agulloni a ampliar-los.

Les dades de la cronologia s'ofereixen seguint la pauta de divisió del temps més tradicional en història i no segons la seva pròpia lògica interna. Vull dir que no l'he dividit segons les innovacions bèl·liques mateixes —abans i després de les armes de foc, per exemple— sinó amb total subordinació a la periodització global que s'aplica generalment, per tal d'emmotllar-la a les divisions ja acceptades.

L'àmbit cronològic s'inicia a la prehistòria però fineix just abans de la Primera Guerra Mundial, amb el disseny de poder connectar-lo a la cronolo-

gia que n'ofereix més endavant⁷⁵. Pel que fa a l'àmbit territorial, m'he centrat a Europa, Llevant i la Mediterrània, amb més èmfasi en una o altra zona en funció de l'època. Probablement cridi l'atenció la desproporció de l'espai concedit a alguns períodes, bàsicament a Roma. Voldria adduir com a justificació el fet que Roma recull, adapta i perfecciona tota la tradició militar mediterrània i oriental, que ha esdevingut clàssica. Aquesta herència, represa a l'Edat moderna després del "parèntesi" medieval, es pot veure clarament en els exercicis de l'actualitat, tot i l'abisme tecnològic que els separa dels romans.

3.3.1.1. Prehistòria i antiguitat

Les hordes armades i els exèrcits que compareixen entorn de la Mediterrània en el transcurs dels tres mil·lennis i mig que precedeixen la caiguda de l'imperi romà d'occident aniran incorporant l'art de la fortificació, la poliorcètica i la castrametació, els serveis d'informació i intendència, la guerra naval, les xarxes viàries estratègiques, la jerarquització militar, una panòpia diferenciadíssima i especialitzada, generalment molt eficaç, i un ventall de tàctiques aplicables a circumstàncies variades

• Paleolític:

llança; en l'època de Crò Magnon, amb punta de pedra o bé d'os.

• Mesolític:

arc i fletxa, fons, oaga, maça.

• Neolític:

evidència d'ús de la panòpia anterior contra persones. Ordre de combat en columna i línia, cap dirigent. Indicis d'armadura. Nombroses fortificacions, com Jericó (-8000), que té fins i tot torres.

• Coure i bronze.

⁷⁵Capítol 7 de la 2a part

institucionalització dels exèrcits i les milícies. Els mètodes guerrillers esdevenen marginals o especialitzats. Sumer: infanteria pesada (pica i casc de coure) en formació tancada, carros de guerra tibats per ases (des del -2800, aprox).

-2334-2279: exèrcit permanent de Sargon d'Akkad.

-2000 aprox.: xarxes viàries estratègiques a Mesopotàmia, serveis d'informació i codis de senyals per foc.

-1700 aprox.: carro de guerra tibat per cavalls, a Mesopotàmia. Els hurrites introdueixen l'ariet per a la guerra de setge.

-1990-1780: l'exèrcit egipci es converteix en permanent i diferenciat: infanteria pesada, amb llança, maça o destral i escut; infanteria lleugera amb arc i fletxes.

-1650-1550: els egipcis adopten el carro de guerra i l'arc compost dels hicses.

-1468: batalla de Meggido entre l'exèrcit del rei de Qadesh i el del faraó Tutmosi III: primera batalla de la qual en tenim notícia concreta.

-1285: batalla de Qadesh, entre els hitites i els exèrcits de Ramsès II: la batalla de la que en tenim descripció detallada. S'hi troben uns 37.000 combatents, és a dir, a l'escala de les posteriors batalles d'Azincourt (1415) o Breitenfeld (1631).

- els hitites guarden el secret de l'acer i disposen d'una gran mobilitat. Fan maniobres sistemàtiques. Són especialistes en la guerra de setge. Institucionalitzen el repartiment del botí. Introdueixen els campaments fortificats.

ss. XIII-XI: els israelians, en la seva conquesta de la terra de Canaan, utilitzen espies infiltrats, maniobres psicològiques (desfilada contínua de les seves escasses forces davant Jericó) i paranys.

-1191 ó 1186: primera batalla naval de què tenim notícia. S'hi enfronten els combatents de Ramsès III i els "Pobles de la Mar".

• Edat de ferro:

Compareix el vaixell de guerra a la Mediterrània.

El ferro va substituïnt el bronze en la producció d'armes, que es manté, però, com a material de fabricació de les armadures. Enorme ampliació de la capacitat bèl·lica.

Ss. -X-VII: 2on. imperi assiri: exèrcit poderós i jerarquitzadíssim, que integra infanteria pesada i lleugera per parelles (l'escut del piquer protegeix l'arquer) i tropes d'assalt, enginyers, carros de guerra. La major novetat es la cavalleria, arquers que carreguen per parelles, protegits, genet i muntura, per armadures d'escates.

Ariets en torres mòbils, sapadors, etc.

L'exèrcit és dividit en unitats estandaritzades i equipades amb uniformitat, amb complement de burocràcia.

Practiquen el saqueig, el terror i la repressió sistemàtics.

• El món grec i de Roma republicana:

s. -VII: introducció de la falange hoplítica grega: infanteria pesada ciutadana amb pica, espasa curta, escut, casc, grebes i cuirassa. Disciplina indispensable. Sense cavalleria (a Grècia fa de mal mantenir-l'hi) i amb poquíssimes tropes lleugeres.

s. -VI: els perses aquemènides disposen d'un exèrcit, hereu de les tradicions de l'Orient mitjà, que arriba a uns 200.000 homes, és a dir, de dimensions napoleòniques, i molt mòbil. Tots els perses són entrenats militarment entre els 5 i els 20 anys. Inclou mercenaris, elefants de guerra i unitats de mèharis. Ús de fletxes incendiàries (draps xops de petroli). Patrulles marítimes en vaixells ràpids. Gran flota de guerra de trirremes que els menaven els fenicis.

-480: victòria dels trirremes grecs sobre la flota persa a Salamina.

-479: Platees: triomf de la falange sobre l'exèrcit persa.

-425: Esfàctèria: victòria atenesa sobre Esparta, deguda a l'ús de tropes lleugeres.

-371: Lenctra: primera derrota campal d'Esparta (davant de Tebes).

-a partir de -361: reformes militars atribuïdes a Marc Furi Camil, a Roma: escut en forma de teula, pilum o javelot,

manípuls disposats en taules d'escacs que formen la legió. Les legions no eren permanents: es reorganitzaven cada campanya i eren formades per ciutadans.

Institucionalització del repartiment del botí, que es posa sub hasta.

-338: Queronea: victòria de la cavalleria macedònica sobre la falange grega.

404-336: "revolució militar" grega, que suma la tradició pròpia i l'oriental: incorporació de tropes lleugeres, introducció d'estudis tàctics, logística persa, disciplina contínua, poliorcètica, assimilada dels cartaginesos i la Magna Grècia (catapulta); cavalleria macedònica, armada de llança i formada en cunya; la falange, que no pot córrer, fixa l'enemic, la infanteria lleugera i la cavalleria l'ataquen.

334-323: campanyes d'Alexandre el Gran, d'escala napoleònica: 27.000 qms. recorreguts, 22 batalles i cap derrota. Ús preeminent de la cavalleria.

323: posterior retorn parcial al predomini de la falange, de conseqüències desastroses pels estats grecs hel·lenístics. Desenvolupament de la poliorcètica. Predomini dels mercenaris en la composició dels exèrcits.

-338 aprox.: Roma modifica les seves guerres: decisió d'emprendre'n lluny de casa i en escenaris diversos i simultanis: introducció de la paga als soldats i continuïtat en la jerarquia de les legions. S'escamparà pel món mediterrani la notícia de la seva *ferocitas*.

-321: *Furcae caudinae*: derrota romana davant els samnites.

-255: inicis de la marina romana, esperonada per la rivalitat dels cartaginesos, esplèndids mariners. Se segueix mantenint la nau de guerra tradicional, a rem i amb esperó però se li afegeix l'artilugi d'abordatge anomenat *corvus*.

-216: Cannae: una de les derrotes més greus de la història de la guerra, alhora que una realització tàctica modèlica. Roma queda tan afeblida que s'han de llevar legions noves constituïdes per esclaus manumitits.

-197: Cinoscèfals: la legió derrota la falange.

-190: Magnèsia: darrer ús massiu d'elefants, que aixafen

el propi exèrcit d'Antíoc III de Síria i permeten la victòria d'Escipió.

-168: Pidna: el botí és tan enorme que Roma aboleix els impostos directes.

-151: s'inicia una època en què Roma troba difícil de llevar soldats. A més, durant les discòrdies civils posteriors a la destrucció de Cartago (-146), s'hi escampa un cert apreci per la pau.

-107-100: reformes de Màrius: se substitueix la lleva censitària per la incorporació voluntària a canvi de sou i per un període d'uns 20 anys. Aquests exèrcits de ciutadans professionals pobres són una excepció en l'antiguitat. L'exèrcit començava de dependre més dels seus generals que no pas de l'Estat, fins a l'època d'August, que n'és el cap directe.

-67,-66: Pompeu venç els pirates. Substitució dels manípuls per la cohort, més potent, a raó de 10 per legió.

Incorporació d'especialistes mercenaris en substitució dels velites i la cavalleria: èquites gals, hispans o germans, arquers nòmades, foners balears, etc. Millors motxilles i sistemes de transport. Legions permanents amb identitat i distintius propis.

-57: Cariae: els arquers partis vencen Crassus.

-52: setge d'Alèssia. Finals de la república, ple desenvolupament de l'enginyeria militar romana i la castrametació.

-31: Actium: fi de les guerres civils i de les de conquesta, amb alguna excepció.

-29: es tanca el temple de Janus.

• Època del Principat i la *Pax Romana*:

La guerra queda perifèrica, en el sentit territorial del terme i esdevé estratègicament defensiva. De 25 a 30 legions, de 6000 homes cadascuna més els auxiliars corresponents, defensen uns 50 milions de persones. Constitució de la guàrdia pretoriana.

9: Teutoburg: desastre romà a mans germàniques. Les tres legions anihilades (XVII, XVIII i XIX) mai més no es reconstitueixen.

Segle I: introducció de la *lorica* segmentada, feta de plaques articulades.

113-138: el *limes* de l'imperi s'ha solidificat en una línia fortificada quasi contínua. Construcció del mur d'Adrià a Britànnia.

193-211: canvis a l'organització militar imperial. Septimi Sever augmenta la paga dels soldats, incrementa la guarnició de Roma i dona permís de matrimoni als legionaris.

272-273: Aurelià fa construir una muralla entorn de Roma, a la vista de la gravetat de les amenaces "bàrbares".

Algunes ciutats importants de Gàl·lia o Hispània també es fortifiquen. L'exèrcit és insuficient.

306-337: Constantí introdueix grans canvis: dissolució de la guàrdia pretoriana, retirada de les tropes del *limes* i institució d'exèrcits mòbils, amb preeminència de la cavalleria.

367: la necessitat de soldats és tan imperativa que es rebaixa la talla dels reclutes i s'incorporen fins i tots els automutil·lats. Per tal d'evitar desercions, es tatuen els legionaris.

378: Adrianòpolis: Les legions romanes queden derrotades per la cavalleria desmuntada bàrbara. Es tracta de la pitjor derrota romana des de Cannae. En aquest cas, però, l'enemic usa una tàctica simple i poc elaborada.

382: foedus signat entre Teodosi el Gran i els gots, pel qual Roma accepta, per primera vegada, aliats que s'hi incorporen armats i enquadrats pels seus propis caps. Aquesta "barbarització", que serà creixent, junt amb la manca de recursos, serà responsable del desllorigament de la vella disciplina i de la desaparició de la panòplia tradicional, tot i que mantindran les antigues formes de combat, amb el conseqüent desastre.

entre 363 i 450: *De Re Militari*, de Flavi Vegeti Renat, futur llibre de capçalera de molts soldats europeus. L'autor considera que el pitjor problema de l'imperi és la manca de bona infanteria.

3.3.1.2. Edat mitjana

El trencament major entre l'antiguitat i l'època medieval és la substitució de la infanteria per la cavalleria pesada com a arma preeminent, tant a l'Europa occidental, com a l'imperi bisantí. Convé aclarir tanmateix que la majoria dels "bàrbars" combat a peu, i que el pes de la cavalleria anirà augmentant progressivament en el transcurs de l'alta Edat mitjana. L'Europa bàrbara i feudal oblidarà els exèrcits permanents i nombrosos, els uniformes, la disciplina, les maniobres col·lectives i l'armament estandaritzat, l'estricta jerarquització militar, etc. Mentrestant, Bizanci manté els coneixements militars clàssics.

Des d'aproximadament 500: cota de malles.

Els bizantins fan de la cavalleria pesada —que ja duia estrep— el nucli bàsic del seu exèrcit.

555: amb la presència dels àvars a Europa s'introdueixen algunes millores a l'equip dels genets occidentals: sella més alta, estreps. finals s. VI: emperador Maurici: *Strategikón* del 600 endavant, el bizantins incorporen els arquers muntats en *catafractes* (cavalls cuirassats).

Al llarg del segle VII reapareix el foc grec, que ells anomenaven *pyr zalassion* (foc marí).

636: Yarmuk: els bizantins queden vençuts davant els àrabs, els quals, a partir d'aleshores, provaran d'imitar-los.

673: Fracassa el setge àrab de Constantinoble: les fortificacions i el foc grec en són responsables.

711: els musulmans envaeixen Hispània. Des de les seves bases a la península i les illes properes organitzaran sistemàtiques falconades o *azeifes*.

732: Poitiers: els francs de Carles Martell vencen una expedició musulmana combatint a peu i a la defensiva. Posteriorment, però, els francs organitzaran una poderosa cavalleria. Això marcarà per primera vegada una línia divisòria entre els guerrers i aquells que no ho poden ser en les comunitats "bàrbares"

778: els bascos derroten els carolingis a Errozàbal o Roncesvalles.

782: Verdun: Carlemany fa massacrar 4.500 saxons per la seva negativa a fer-se cristians. Les campanyes carolíngies, generalment molt correctes de concepció estratègica i de realització tàctica, es troben, però, un enemic imbatible: els bizantins.

789: Inici dels raids víquings contra tot Europa. Extraordinària mobilitat, deguda als seus vaixells, els *drakkers*, que anaven a rem i vela, i capacitat de sorpresa. Provocaren el terror de la població durant més de dos segles. La seva arma més característica és la destal, que feien anar amb totes dues mans.

844: *Tablada*: les tropes andaluses vencen fàcilment els víquings, després del saqueig de Sevilla, però.

853: el papa Lleó IV ofereix el cel als combatents que l'alliberin del perill musulmà.

885-886: fracassa el setge víquing de París.

finals IX-principis X: *Tàctica*, de l'emperador bizantí Lleó el Savi.

911: els guerrers víquings organitzen un estat, Normandia, ampliat el 924.

s. X: els castells i les ciutats fortificades fetes construir pels prínceps alemanys aturen els magiars.

955: *Lechfeld*: victòria de la cavalleria pesada germànica sobre els arquers a cavall magiars.

999: Pau de Déu.

finals segle X: els bizantins creen la guàrdia varega, integrada per víquings suecs i anomenats "berbers amb destal" per les fonts gregues.

Finals s.X-principis s.XI: Els castells es generalitzen a l'Europa feudal. La seva presència és cabdal per al predomini defensiu sobre l'ofensiva.

Entorn de l'any 1000: inici de la "Reconquesta".

Introducció dels nous mètodes de combat de la cavalleria: llança premuda sota l'aixella, estreps, esperons, sella amb arçó. El cavaller es protegeix amb ausberg o cota de mailles o escates de ferro i escut, rodó o bé en forma d'ametlla. Aquest conjunt de novetats converteix en terribles les càrregues de la cavalleria pesada. Els cavallers són professionals especialistes de prestigi social creixent. Els normands escampen aquestes novetats al llarg del s. XI. Instauració dels torneigs.

s. XI: introducció a Occident del culte a St. Jordi, sant guerrer, que esdevé patró d'Anglaterra, Grècia, la Corona d'Aragó —que combatia al crit d'"Aragó, Sant Jordi"—, Lituània i Portugal.

1014: Basili II Bulgaròctonos practica el terror estratègic en fer tornar al seu país 15.000 presoners búlgars cegats que guiaven alguns centenars de companys bornis.

1027: l'Abat Oliba institueix la Treva de Déu.

1040: ampliació de la Treva de Déu.

1050: la ballesta, d'entrada dedicada a la defensa dels vaixells. La seva perillositat per a la cavalleria era tan gran —era capaç de foradar escuts i traspasar armadures— que es feren diversos intents per a prohibir-ne l'ús. També es generalitza en les operacions poliorcètiques. Gènova i Barcelona esdevenen centres de producció massiva. Gènova exporta, a més, mercenaris ballesters.

1063: el papa concedeix indulgència als qui combatin els musulmans andalusos. Expedició contra Barbastre.

1066: Hastings: la cavalleria normanda combinada amb arquers a peu desgavella i venç la infanteria anglosaxona.

1071: Manzikert: derrota bizantina a mans dels turcs Seljúcides, que empenyerà els vençuts a demanar l'ajut dels cristians occidentals.

1095: Predicació de la Primera Croada, que començarà amb un pogrom.

1097: Dorilea: triomf croat sobre els seljúcides.

1099: entrada dels croats a Jerusalem. Massacre i destrucció sistemàtiques, que seran la norma per a actuacions successives.

s. XII: es generalitzen els trabucs per a tirar rocs contra una fortalesa assetjada.

1113: creació dels ordes militars.

1176: Legnano: triomf de la infanteria urbana armada de piques contra la cavalleria pesada de l'emperador Frederic Barbarroja. Les ciutats més poderoses de l'Europa medieval disposaven de milícies a peu i, excepcionalment, també de cavalleria pesada.

1180: els *routiers* —mercenaris desvagats— recorren França saquejant i matant.

1187: Hattin: el fracàs més sonat dels croats a Terra Santa, patit de mans de Saladí, que els va obligar a combatre després d'haver patit tot un dia i una nit de set.

1192: Acre: Ricard Cor de Lleó se sobreposa a la superioritat musulmana amb una combinació de ballesters i llancers agenolats.

1196-1198: construcció del Chateau-Gaillard de Ricard Cor de Lleó, un dels més reeixits i coneguts de l'època.

1200 aprox.: la cavalleria pesada adopta la protecció de planxes metàl·liques.

s. XIII: als torneigs s'hi introdueixen les armes a *plaisance* en substitució de les a *outrance*, reservades per a la guerra real.

1204: els croats prenen i saquegen Constantinoble.

1208-1224: croada contra els albigesos.

1241: Liegnitz: les cavalleries pesades polonesa i teutònica són esclafades pels mongols, que exhibeixen una tàctica superior. A Mohi es repeteix la victòria mongola, aquest cop sobre els hongaresos. Els europeus no els aconsegueixen de vèncer mai.

1244: Setge del castell de Montregur, un dels més coneguts de l'època medieval.

1250: Al-Mansurah: famosa derrota de Sant Lluís de França a mans del mameluc.

1291: Fi de la presència cristiana a Llevant (tret de Xipre).

darreries s. XIII: a la seva conquesta de Gal·les, els anglesos hi descobreixen les qualitats del *longbow* autòcton o arc llarg i l'adopten.

1298 a Falkirk, els anglesos usen el *longbow* amb el qual derroten la cavalleria escocesa. El *longbow* és de més abast però precisió més escassa que no pas la ballesta. L'ús d'ambdues armes requereix llarg entrenament.

s. XIV: les peces de malla de l'armadura se substitueixen per plaques de ferro articulades per tal de superar les noves armes.

1304-1423: croades contra els Lituans de Prússia.

A partir del 1300: generalització dels exèrcits mercenaris a Itàlia.
Diverses millores a la ballesta originades a Itàlia.

1302: Courtrai: derrota de la cavalleria nobiliària a mans de les milícies a peu (*brabançons*).

1315: Morgarten: triomf dels pagesos suïssos armats amb alabarda, —és a dir, una destal a dalt d'una llança—, sobre la cavalleria austríaca.

Des del 1320: ús d'armes de foc a Europa. Durant molts anys encara seran menys eficients que no les altres.

1328: Cassel: derrota dels *brabançons* a mans dels cavallers francesos.

1339: Laupen: victòria suïssa sobre els austríacs.

1346: Crécy: victòria dels arquers anglesos sobre els cavallers francesos.

1350 aprox.: desaparició de les milícies civils a Itàlia.

1354: una companyia "lliure" travessa Itàlia, saquejant i venent. De forma més o menys coetània, a França hi actuen els *écorcheurs* o escorxadors.

1356: Poitiers. La persistència en les derrotes a mans dels arquers és deguda al menyspreu d'una arma tan "canallesca".

1386: Sempach: triomf dels alabarders i piquers suïssos contra la cavalleria pesada dels austríacs.

1396: Nicòpolis: desastre dels croats coaligats davant els otomans.

s.XV: L'armadura esdevé completa (*pleines armes*).

1405: Venècia introdueix la "*condotta*".

1419-1436: Guerres hussites: victòria dels *Wagenburg* sobre la cavalleria senyorial: eficàcia de les armes de foc individuals.

1450: tàctica dels piquers suïssos ("*l'erissó*").

1450 aprox.: bastió en forma de cap de fletxa: inici de la "*trace italienne*" a les fortificacions.

1453: Caiguda de Constantinoble a causa de la destrucció dels seus murs mil·lenaris a canonades. És la primera actuació determinant de l'artilleria.

3.3.1.3. L'Edat Moderna

Aquests segles veuran la progressiva eficiència de l'armament de foc i un retorn matisat al saber militar clàssic. La cavalleria reprendrà el seu paper d'arma complementària, mentre la infanteria retroba els moviments estandaritzats i a l'uníson. Les xifres de combatents van augmentant.

1465-1477: "Cursa d'armament" entre França i Borgonya, que comporta: millora dels canons, més lleugers i segurs, i curenya per a transportar-los, pólvora en gra, etc.

1476-77: Grandson, Morat i Nancy: tres derrotes de Carles el Temerari a mans dels suïssos. França contracta mercenaris suïssos fins el 1789.

1490 aprox.: els Habsburg, al seu torn, inicien la contractació de "lansquenets".

1492: Granada.

1499: Dornach: els suïssos vencen Maximilià d'Àustria i se separen de l'imperi.

1494-1559: Guerres italianes, en quatre fases. Signifiquen el retorn al predomini de la infanteria. Impuls a la "*trace italienne*". Èxits de la nova artilleria francesa.

s.XVI: els exèrcits dels Habsburg hispànics disposen del primer sistema coherent d'intendència; els altres els imitaran i milloraran.

1503: Cerignola: els *Tercios* de Gonzalo Fernández de Córdoba: combinació de piquers i arcabussers, capaços de refusar els suïssos.

1514: Enric VIII d'Anglaterra disposa d'un vaixell pesat, armat de canons a les bandes, que sobresurten per troneres.

1525. Pavia: èxit dels arcabussers hispànics davant la poca mobilitat de l'artilleria francesa.

1526: *Sacco di Roma*.

1542: a Gran Bretanya aconseguixen de fundre canons de ferro tots d'una peça.

1546: Nicolò Tartaglia publica el primer tractat de balística⁷⁶.

1547: Mühlberg: S'inicia una època de predomini de la guerra de setge.

1571: Lepant: darrera gran batalla naval combatuda a la manera tradicional de les galeres mediterrànies, amb esp. ró i abordatge.

1576: Saqueig d'Anvers: la "*fúria espanyola*" es desferma a causa de la manca de pagament als *Tercios*.

1580: Sir John Hawkins rebaixa els castells de popa dels vaixells.

1590: Ivry: victòria dels arcabussers sobre els reiters o cavallers.

1595: Maurici de Nassau posa a punt batallons inspirat en les cohorts romanes.

1599: M. de Nassau reclama armes idèntiques pels seus homes: ha iniciat la instrucció sistemàtica, oblidada des del temps de les legions, que es generalitzarà als exèrcits europeus al llarg del XVII.

1615: fusell de xispa que no es generalitza pel seu preu prohibitiu.

1619: Acadèmia militar de Maurici de Nassau. Regularització de la marxa, introducció de la contramarxa.

1625: H. Grotius: *De jure belli et pacis*, que pretén, entre d'altres coses, estalviar vides i sofriments dels no combatents.

1630: Gustau Adolf de Suècia introdueix una dotació de canons de campanya per a cada esquadró.

1631: Breitenfeld: victòria de la brigada de Gustau Adolf sobre els *Tercios*.

1634: Nordlingen: darrera gran victòria dels *Tercios*.

1645: victòria del *New Model Army* de Cromwell, amb cavalleria ben disciplinada.

1653: Prússia disposa d'exèrcit permanent.

⁷⁶Obra que sorprengué poderosament l'oncle Toby del *Tristram Shandy*. Vid. apartat 3.5

1660 aprox.: ja no queden "homes d'armes"; quasi tota la cavalleria duu espasa i pistoles i, de vegades, cuirassa.

1661: Lluís XIV decideix de mantenir un exèrcit permanent.

1668: A França el marquès de Louvois substitueix el seu pare, Le Tellier, com a intendent dels exèrcits del rei. Serà l'introduïdor de l'uniforme, amb la fi de racionalitzar despeses.

1673: setge de Maastricht: Vauban hi inaugura el seu sistema d'atac en paral·lels.

1683: derrota turca a Viena, a mans de Jan Sobieski, rei de Polònia. Significa la fi de les "amenaces exteriors" sobre Europa.

1687: baioneta, que implica la desaparició de la pica.

1692: La Hogue: victòria naval de la coalició britànica i holandesa. Suposa l'inici del predomini naval britànic.

1698: els prussians introdueixen la baqueta de ferro per a atacar els fusells i netejar-ne el canó.

1710 aprox.: inici de la generalització del fusell de xispa.

1734: artilleria de campanya de Gribeauval.

1755: Monongahela: la derrota britànica a mans de francesos i indis nordamericans suposa el descobriment de la utilitat de les tropes lleugeres.

1757: Leuthen: concentració d'artilleria i ordre oblicu de Frederic II de Prússia.

1760: Torgau: testimoni de la manca de generalització de la *guerre en dentelles*: Prússia pateix 6.000 baixes dels 44.000 homes que duia.

1772: Guibert: *Éssai général de tactique*.

1774: Carronades: canons curts i potentíssims instal·lats als costats dels vaixells per atacar de prop, que seran una de les claus dels èxits de Nelson.

Estandarització de l'artilleria francesa a mans de Gribeauval.

1784: Shrapnel inventa la metralla.

3.3.1.4. L'Edat Contemporània

L'aplicació de la indústria a la guerra que s'anirà materialitzant creixentment des de mitjans segle XIX, hi durà un veritable trencament, tant en els mètodes com en els resultats. Els exèrcits contemporanis seran molt més nombrosos, es desplaçaran més ràpidament, es podran coordinar més fàcilment i, sobretot, disposaran d'una capacitat de destrucció mai vista en segles anteriors.

1792: incorporació més o menys general de granaders i tiradors a tots els exèrcits europeus, a més de les tropes d'infanteria de línia.

1793: la *levée en masse*.

1793-1796: els francesos introdueixen la divisió.

1793: globus aerostàtic per a observació. "Telègraf" òptic per a transmetre senyals.

1796: Napoleó introdueix el sistema de cossos d'exèrcit. Augmenta el nombre de combatents al llarg de les campanyes napoleòniques.

1803: Prússia introdueix l'Estat Major.

1805: Trafalgar: victòria naval britànica sobre la flota franco-espanyola, i una de les més importants tant pels seus resultats estratègics com pel seu desenvolupament tàctic.

Del 1810 endavant: ús habitual de la cartografia militar.

Del 1815 endavant: imitació general de l'artilleria francesa, del sistema divisionari i de la conscripció universal.

1816-17: reorganització de l'Estat Major prussià, el primer de caire general.

1837: França introdueix l'obús contra vaixells, que deixa obsolets tots els navilis de línia fets de fusta. En el transcurs de la guerra de conquesta d'Algèria (1830-57), França introdueix l'ús de tiradors i spahis indígenes i la legió estrangera.

1849: bala Minié, per anar amb fusell de canó d'ànima ratllada: això millorarà el seu abast i la possibilitat de fer-hi blanc.

1850: el *Napoleon*, primer vaixell de guerra impulsat per hèlix (francès).

1851: a l'Exposició internacional de Londres fa gran impressió el revòlver nordamericà *Colt*, fabricat amb mètodes "nordamericans": les peces són estandaritzades i, per tant, intercanviables.

1854: Sinop: els russos enfonsen, amb els seus vapors, que encara són de fusta, tota una flota turca de vela.

1855: el convertidor Bessemer permetrà la introducció de peces d'artilleria de bon acer. L'inventor havia guanyat un concurs promogut per Napoleó III de França amb aquesta finalitat.

1854-55: a la Guerra de Crimea, trinxeres a Sebastopol. Introducció dels mètodes de producció d'armes "americanes". Primer ús militar del telègraf Morse. Els prussians adopten secretament la bala Minié i el fusell de retrocàrrega.

1856: Prússia organitza unitats telegràfiques de campanya.

1858: *La Gloire*, vaixell de guerra blindat, francès (de fusta, recobert de ferro).

1860: els britànics posen en mar el *Warrior*, primer vaixell de guerra de ferro.

1861-1865: La Guerra de Secesió nordamericana, primera guerra industrial. Primer ús del FC a gran escala per a usos militars.

1862: enfrontament del *Merrimac* i el *Monitor* a Hampton Roads, dos vaixells de tipus modern, de ferro.

1866: primer torpede (càrrega explosiva per a ús subaquàtic). Fusell Chassepot a França. Fusell d'agulla Dreyse a Prússia: es pot tirar ajagut o ajupit.

1866: a la guerra austro-prussiana, ús planificat del telègraf i el FC. Confirmació de paper de l'Estat Major. Demostració de la superioritat del fusell Dreyse sobre els que s'han de disparar bo i dret.

1870-71: a la guerra franco prussiana, ús d'artilleria Krupp, que, d'ara endavant, serà imitada. Mal ús francès de la *mitrailleuse*.

1880: Gran Bretanya introdueix l'uniforme de campanya caqui.

1883-85: metralladora *Maksim*, la primera veritablement eficient.

1884: Alemanya adopta el fusell de repetició *Mauser*.

1885: França introdueix la pólvora "B", sense fum, que fa invisible el tirador. Els alemanys enllacen telefònicament els artillers i els observadors, cosa que permet que les bateries, des de les quals no es veuen els objectius, puguin ser ben orientades al seu blanc.

1886: França introdueix el fusell de repetició *Lebel*.

1887: canons *Armstrong* de tir ràpid.

1888: Gran Bretanya adopta la metralladora *Máxim*, encara que en nombre reduït.

1889: Gran Bretanya introdueix el fusell de repetició *Lee-Metford*.

1890: Gran Bretanya introdueix la cordita, explosiu que fa les bales més ràpides.

1893: primer vaixell destructor de torpediners o "destructor" *tout court*.

1897: França adopta el que després serà famós canó "del 75", de tir ràpid (uns 20 trets per minut), reculada amb frens oleopneumàtics i càrrega unida al projectil. És un canó de campanya.

Inicis del Pla Schlieffen.

1898: A Omdurman, els soldats de Gran Bretanya usen massivament la metralladora *Máxim*, amb bons resultats.

1900: Durant la guerra anglo-bòer, Gran Bretanya introdueix els "camps de concentració" i la divisió del terreny amb filferrades.

1903: els submarins incorporen el periscopi. Els EUA introdueixen l'Estat Major.

1904-05: a la guerra russo-japonesa, els japonesos usen obusos contra les fortificacions. Els alemanys en prenen bona nota i també se'n proveeixen.

1905: el creuer, vaixell més ràpid que no pas protegit, és a dir, de blindatge lleuger.

Versió definitiva del Pla Schlieffen.

1906: com a resultat de l'observació de la batalla naval de Tsushima, la Gran Bretanya produeix el *Dreadnought*, el cuirassat més modern i potent.

1907: Alemanya introdueix l'uniforme de campanya verd, a imitació del dels seus propis *Jäger* o caçadors, propi per a confondre's amb el paisatge boscà.

3.3.2. *Els conceptes: un vocabulari bàsic per a la història de la guerra*

El vocabulari que es presenta en aquest apartat inclou els termes que m'han semblat més fonamentals, després d'haver-ne exclòs els d'ús més "vulgar", com *arma*, *atac*, *condecoració* o *camp de batalla*. Tampoc no s'hi troben els noms de l'armament més específic de cada època, com és ara *arcabús*, *culebrina*, *pedrenyal*, *màuser*, etc., la definició dels quals obligaria a precisions excessives i inadequades per a l'escala de detall d'aquest treball. D'altra banda, alguns ja s'han aclarit a la cronologia precedent. La presentació es fa per simple ordre alfabètic: l'escassa llargada del glossari —uns 40 mots— fa innecessària qualsevol subdivisió.

L'origen de les definicions és de síntesi pròpia, però es fan constar els pocs casos en que no és així.

GLOSSARI

armistici acord entre els bel·ligerants per a suspendre l'ús de les armes de cara a establir els termes de la pau.

arnès conjunt d'armes defensives que duu un guerrer o soldat, amb excepció de l'escut.

artilleria conjunt d'artilugis i màquines de guerra generalment destinats a llançar grans projectils contra l'adversari. Pot ser neurobalística, com l'antiga —catapulta, balista, etc.—, o de foc, com els canons, morters o obusos moderns.

assalt fase de l'atac en què les tropes d'un bàndol escometen bruscament les posicions de l'altre amb la finalitat d'apoderar-se'n.

baixa víctima humana del combat, en el grau que sigui i sempre que el seu estat li impideixi de seguir combatent.

batalla segons Q. Wright (1983, p. 8), és la mena més concentrada d'activitat militar i consisteix en el contacte hostil continuat de forces armades en el qual almenys un bàndol ha engeyat una ofensiva tàctica.

campanya conjunt d'operacions militars connectades pel mateix pla estratègic i comandament, i encarades a enfrontar l'enemic en un espai i temps determinats. De vegades no s'arriba al contacte, però sempre hi ha d'haver moviment de tropes (Q. Wright, 1983, p. 8).

cartogr. militar cartografia, generalment a escala molt gran (1:25.000 i més), els detalls de la qual són de gran utilitat per a ús militar.

caçadors tropes auxiliars especialitzades, de tipus lleuger que actuen en unitats petites inclús individualment, a peu (*Jäger, bersaglieri, rifleman*) o a cavall (*hússars, spahis, etc.*)

caserna des del s. XVIII, edifici de residència d'una unitat militar determinada, que viu, així, apartada de la resta de la població.

castrametació art de construir campaments militars més o menys fortificats.

conscripció reclutament de tropes fet arran del servei militar obligatori.

cors activitat que consisteix en assaltar i causar dany a una nau i a la seva tripulació i passatge, en nom i a benefici d'una potència adversària.

contraatac atac engegat en resposta al que s'ha rebut prèviament.

disciplina observança d'un seguit de normes adreçades a mantenir estrictament l'ordre i la subordinació en les unitats militars.

dissuasió acte de demostració de la pròpia força per tal que atemoreixi l'enemic i eviti haver-la d'usar realment.

defensiva actitud tàctica o estratègica que té com a objectiu el manteniment de les pròpies posicions, línies o avantatges malgrat els esforços de l'adversari. Al llarg de la història hi ha hagut etapes en què la defensiva ha fruit d'avantatge envers l'ofensiva, com l'època feudal.

doctrina conjunt de principis que configuren una determinada manera de fer la guerra.

enginyers unitat especialitzades en la preparació del camp de batalla, de les posicions i les comunicacions, la fortificació permanent o provisional i la destrucció de les de l'adversari. Actualment estan molt diversificades i especialitzades.

estratègia segons l'almirall R. Castex l'estratègia és tot allò que se situa en *deçà et au-delà du combat*. Es pot concretar més dient que és la part de l'art militar que consisteix en l'elaboració dels plans amb què s'usarà la força militar d'un Estat en funció dels objectius definits políticament o, en paraules de Liddell Hart, "l'art de distribuir i aplicar els mitjans militars per tal d'arribar als objectius polítics". En els plans s'hi especifiquen les condicions de temps i espai i els objectius.

Estat Major conjunt d'oficials especialitzats en les diverses branques de l'art militar que assisteixen un comandant de tropes en les seves funcions. Li ofereixen informació, li preparen plans i coordinen les diverses tasques.

exèrcit conjunt de tropes que es caracteritza per la seva disciplina, coherència organitzativa i jerarquitza, i, segons les èpoques, per una instrucció més o menys sistemàtica, l'uniforme i l'ús de símbols. Les seves unitats són estables, a plaç més o menys perllongat.

formació diverses maneres d'ordenar les tropes, segons unes pautes preestablertes, en columna, en línia, en cunya, en quadre, en guerrilla, etc. en funció tant del terreny com dels objectius.

granaders soldats d'una unitat especialitzada en llançar granades —càrregues explosives— a mà; són considerats tropes d'élite i existeixen des de principis de l'Edat moderna.

guarnició tropes destinades a una plaça o fortificació determinada.

guerra de moviment guerra en què es dona la primacia del moviment damunt els altres elements, com a les campanyes napoleòniques.

guerra de posicions guerra en què es dona la primacia del foc, com a la Primera Guerra Mundial.

guerrer membre d'una horda, el combat de la qual és caracteritzat per la seva manca de disciplina, d'organització precisa i de jerarquia.

horda conjunt de guerrers.

instrucció conjunt d'exercicis de realització col·lectiva, la pràctica dels quals s'adreça a assegurar la capacitat de les tropes per a realitzar correctament els moviments tàctics necessaris en el transcurs de la guerra.

intendència servei pel qual es proveeix les tropes de tot allò que han de menester, tant vitualles i abillament com armament i municions.

logística part de l'art militar adreçada a organitzar tant la intendència com la mobilitat de les tropes en funció dels dissenys estratègics i tàctics corresponents.

maniobra moviment o evolució de les tropes tant al camp de batalla com al d'instrucció.

mercenaris tropes professionals que ofereixen els seus serveis a canvi de diners a un exèrcit determinat, independentment del seu propi origen.

milícia tropa formada per forces locals no militars, disciplinades i organitzades però instruïdes ocasionalment, que és mobilitzen en cas de necessitat per a servei territorial.

mobilització acció per la qual es crida al servei actiu d'armes les persones considerades aptes i necessàries segons els criteris del moment que es tracti.

ofensiva actitud tàctica o estratègica que es fonamenta en l'atac de les posicions, les línies o el territori de l'adversari.

operació segons el general Beaufre (1980, p. 93) les operacions són el conjunt de disposicions i maniobres derivades del desig d'arribar al combat i de fer-ho en les condicions més favorables, és a dir, l'anàlisi, la preparació i la direcció de les tropes, la tria de l'itinerari, de les posicions, etc.

panòplia conjunt d'armament a disposició d'un guerrer o soldat determinat, i, per extensió, d'un exèrcit.

pirateria activitat que consisteix en assaltar, violentar, robar, etc. una nau qualsevol en benefici propi.

poliorcètica part de l'art militar adreçada a assetjar i expugnar fortaleses i fortificacions.

posició espai ocupat per les tropes.

reclutament acció de prendre les persones que es presenten, voluntàriament o per la força, per a fer part de les forces armades.

reserva 1] tropes que no fan part del servei militar actiu, però que, havent estat instruïdes en el passat, poden ser mobilitzades en cas de necessitat. 2] tropes situades a rereguarda, en el camp de batalla, disposades per a actuar quan les de les primeres línies s'hagin esgotat o bé hagin cedit davant l'adversari.

soldat membre d'un exèrcit (es contraposa a guerrer).

tàctica és la part de l'art militar que consisteix en disposar les tropes al camp de batalla i combinar els elements de combat, és a dir, tipus de combat (git o foc, moviment o xoc) i els mitjans complementaris.

uniforme abillament que identifica, per la seva estandarització, els membres de la mateixa unitat o exèrcit, i sobre el que es disposen els distintius de jerarquia o unitat si s'escau. Es diferencia entre uniforme de parada i de campanya.

treva interrupció més o menys breu del combat per acord mutu dels contendents.

3.3.3.- Els valors

El tractament de la guerra, tant a través de la història com a l'actualitat, pot contribuir a què els alumnes construeixin la seva personalitat moral amb inclusió d'uns valors que facin inacceptables els conflictes armats o violents.

Entre aquests valors hi figura, de forma preeminent, l'intent de desmuntar la *pseudoespeciació cultural*, un dels fonaments més evidents de la guerra i que procedeix del procés de socialització i, per tant, també de l'educació, almenys en part. Aquest mecanisme permet l'acceptació de la idea d'enemic i es troba a l'arrel del menyspreu i l'odi a d'altres grups humans i de l'exaltació immoderada del propi. És a dir, es tracta d'una de les fonts de l'etnocentrisme, el xovinisme, el racisme, el militarisme i la insolidaritat entre col·lectius humans.

En segon lloc convé mostrar que allò que fomenta y facilita la guerra no és només l'agressivitat d'uns sinó també el *conformisme* de molts. En efecte, el conformisme i la passivitat amb què s'accepten els conflictes armats i les ordres de l'Estat per a participar-hi fan possibles les guerres. De més a més, algunes qualitats positives poden actuar en un moment determinat com a potenciadores de la guerra: la lleialtat, la disciplina i la capacitat

d'autosacrifici lliguen els individus als sistemes d'autoritat i a estructures institucionals que provoquen la deshumanització perquè en el seu àmbit es pot fer el mal sistemàticament i de forma irresponsable.

L'anàlisi de les guerres permet d'apreciar l'existència d'aquests elements generals que hem valorat negativament. El foment dels valors positius que se'ls oposen poden derivar dels mateixos temes d'estudi però també de la pràctica quotidiana de la classe i de l'escola en general. Aquests valors positius serien: la resolució de conflictes per vies no violentes, l'esperit crític, la justícia, la capacitat de dissensió i rebel·lió davant la injustícia, la solidaritat en àmbits de diverses amplades, la valoració dels altres, la tolerància⁷⁷.

3.4.- Algunes orientacions didàctiques

Les orientacions didàctiques que s'ofereixen tot seguit tenen el disseny de facilitar la preparació d'activitats d'aprenentatge per a diversos nivells i inclouen dos apartats diferents: una proposta dels aspectes de la guerra que es poden tractar a l'escola —amb una exemplificació— i dos suggeriments per a organitzar activitats d'aprenentatge centrades entorn de la guerra.

3.4.1.- *Proposta de tractament didàctic de la guerra*

La pretensió d'aquest apartat és la de fer un petit inventari dels aspectes que es poden tractar, dins els temaris de Ciències Socials, quan ens enfrontem amb un conflicte bèl·lic, amb la finalitat d'arribar als objectius esmentats a l'apartat 3.2. Tot i que l'inventari no serà exhaustiu, és probable que els punts que ofereix no sempre ens semblin adients en la seva totalitat o bé que, senzillament, no tots els tinguem a l'abast, de manera que la proposta no passa d'ésser un suggeriment adaptable a les necessitats de cada situació.

L'aproximació ha estat feta des de les dades més visibles, concretes i tangibles —qui i com fa la guerra— per acabar amb les més indirectes i menys materials —quina consideració té la guerra, o quina memòria en queda—, ho i dividint-la en tres paràgrafs: els aspectes referits als combatents; els relacionats amb el combat i l'armament i, finalment el context material i cultural del combat. Aquesta ordenació es pot estendre a l'hora de seqüenciar els coneixements.

⁷⁷La proposta de valors que es fa en aquest epígraf procedeix en la seva major part del text d'Aguilera, Aracil i d'altres, 1990